

५५५

प्रथमावृत्ति

प्रत १०००,

१९११-१९१२.

रथवार,

इ.वि.

गुलाबशंकर कल्याणुज
बोरा.

जुना गठनो इलिहा स.

उपाची प्रसिद्ध

भाषुशंकर शीतांबर निवेदि.

करीमगंज-मुताबा.

अमदावाद—“आयोड्य” प्रीटिंग प्रस.

संवत् १८५४, स. १८५८.

किंमत रु. ०-१-०.

5545

A

HISTORY OF THE JUNAGADH-STATE.

COMPILED BY

Kavi—Gulabshanker Kalyanji Vora.

Published by

Trivedi—Pranshanker Pitamber.

First Edition--1000 Copies.

AHMEDABAD.

“Aryodaya” Printing Press.

SAMVAT 1954.

A. D. 1998.

This book is registered in accordance with Act XXV of 1867.

Price Rs. 0—12—0

૬૬૫૬

જુનાગઢનો ઇતિહાસ.

રચનાર,

કવિ—ગુલાબશંકર કલ્યાણજી વોરા.

તે

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

ત્રિવેદિ—પ્રાણશંકર પીતાબર.

પ્રથમાવૃત્તિ—પ્રત ૧૦૦૦.

અમદાવાદ,

“આર્યોદય” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં છાપ્યાં.

સંવત્ર ૧૯૫૪.

ઈસ્વીસન ૧૮૯૮.

આ પુસ્તક સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટ પ્રમાણે રજિસ્ટર નોંધાયું છે.

કિંમત રૂ. ૦—૧૨—૦

૬૭૨૦

આ પુસ્તકના અંથ સ્વામિત્વના સર્વ હક સ્વામિન રાખ્યા છે.

ઉપાધાત.

ગુજરાતની પશ્ચિમ દિશાએ આવેલ ફલદ્રુપ દ્વિપકલ્પ, જુદાં જુદાં દેશી રાજ્યો વચ્ચે વહેંચાએલો છે. જેના રાજ્યોએ ભારતાદિ મહાન યુદ્ધની અંદર અમૂલ્ય ભાગ લીધો હતો, અને જે માંહેલું ધણું કરીને દરેક ગામ સરવીરપણા અને હકના ખાસ દાખલાની ખ્યાતિ ધરાવે છે એવો “સૌરાષ્ટ્રદેશ” જે પોતાનું સંસ્કૃત નામનું ખોળીયું પોતાના સરવીર પુત્રોની પાછળ ઉતારી પુરત્વ લાગ કરી “કાઠિયાવાડ” નામ ધરાવી રહ્યો છે.

આ ‘સૌરાષ્ટ્રદેશ’ અને તેનું નામ જુના વખતથી નામાંકિત છે; આશરે ૨૦૦૦, (ખેહજર) વર્ષ ઉપરના રૂદ્રદામાના—“યસ્ત્ના માનર્ત્તસુરાષ્ટ્રાણાં પાલનાથં” (રૂદ્રદામાના શિલા લેખની પંક્તિ ૧૬ મી) તથા રકંદગુપ્તના—“યોમેપ્રતિષ્ઠ્યાન્નિલિખાન્ સુરાષ્ટ્રાન્” [(રકંદ ગુપ્તના શિલાલેખની પંક્તિ ૮ મી.) આમાં જેમ “સુરાષ્ટ્ર” લખ્યું છે. તેમ ધણે ઠેકાણે “સૌરાષ્ટ્ર” અને ક્યાંક “સુરાષ્ટ્રા” પણ લખ્યું છે તેમાં “સૌરાષ્ટ્ર” દેશપરત્વ અને “સુરાષ્ટ્રા” પૃથ્વીપરત્વ છે. ઉદાહરણ તરીકે માંગરોળના સંવત ૧૨૦૨ ના શિલાલેખની પંક્તિ ૬ માં “સૌરાષ્ટ્રરક્ષાક્ષમાઃ” તેમજ તેજ ગામના સંવત ૧૮૫૨ ના લેખની પંક્તિ ૨ માં “સૌરાષ્ટ્રાયાં” લખેલ છે.] શિલાલેખોમાં “સુરાષ્ટ્ર” નામ જેવામાં આવે છે, એટલુંજ નહીં પણ મહાભારત, રામાયણાદિ જુનાં વીર ચરિત્રોનાં પુસ્તકોમાં તેમજ મન્વાદિ સ્મૃતિઓ અને પુરાણ કાવ્યાદિમાં અને વેદનું અંગ જે શિક્ષા તેમાં (“યથા સૌરાષ્ટ્રિકા નારી તર્કહત્યમિમાષતે” પાણિનીય શિક્ષાખંડ ૬, શ્લોક ૨૪ મો) પણ એ નામ ખ્યાતિવાળું હોય એમ જણાય છે.

કાળની ભતિ ન્યારી છે, “સૌરાષ્ટ્ર” એ સંસ્કૃત નામ જે સંકોચાળને અપભ્રંશ નિયમ પ્રમાણે હાલ “સૌરાષ્ટ્ર” થયું છે, તેમ તેની મર્યાદા પણ સાર્વભૌમ સત્તા સાથે (જે સત્તા પ્રાચીન કાળમાં આખા કાઠિયાવાડ અને તેની પેલી તરફ કચ્છ અને ગુજરાતના ભાગ સુધી પ-

હોયતી હતી તે આવીને) કાઠિયાવાડના એક પ્રાંત ઉપર અટકી છે તે પ્રાંત “સોરઠ” નામથી ઓળખાય છે. સોરઠ એ “સૌરાષ્ટ્ર”નો અપભ્રંશ છે, અને તેમાંથી વળી અપભ્રંશ થઇને “સરઠ” નામ થયું છે. (પણ તે હાલ આ સંસ્થાન તાબાના મહાલ કુતીયાણા તાબામાં કડેગી, તરખાઇ, મહીયારી, ફરેર, કવલકું, ભોગસર વગેરે ગામના લોકો આ નામ બોલે છે).

“સૌરાષ્ટ્ર”—એ નામ, “સુ” (સારો), “રાષ્ટ્ર” (દેશ), એ બે મળીને થયું છે. એટલે “સારો દેશ” એવો અર્થ થાય છે. “સુરાષ્ટ્ર” નામ લખ્યું છે ત્યાં તો તેની ઉપર કહેલી વ્યુત્પત્તિ બસ છે, પણ “સૌરાષ્ટ્ર” કરવામાં તદ્દિતપ્રત્યય “ઋણ” મૂકવો પડે છે તેથી “સુરાષ્ટ્ર” નું “સૌરાષ્ટ્ર” થાય છે; અને તેનો અપભ્રંશ “સોરઠ” થયું છે. જે નામ હાલ જુનાગઢનો મુલક ધારી રહેલ છે.

આવા પુરાણ પ્રસિદ્ધ દેશનો આદ્યન ઇતિહાસ જાણવાથી જે શાયદ થાય છે તે અવચનીય છે, પરંતુ કાળક્રમ પ્રમાણે જૂદા જૂદા રાજ્ય કર્તાના તાબામાં વહેંચાઇ ગયાં સર્વેનો અર્થ-ઇતિ ઇતિહાસ સંગ્રહાનુસાર લેતાં દુર્બંધ થાય તેમ ધારી બાકીના, રાજ્યનો સંબંધમાં નહીં આવતો ઇતિહાસ છોડી દઇ “સૌરાષ્ટ્ર” એટલે જેનું મુખ્ય શહેર “જુનાગઢ” છે, તેનોજ આ “ઇતિહાસ” તૈયાર કર્યો છે, અને એવો ગ્રંથવાડો દૂર થાય એવા હેતુથી “જુનાગઢનો ઇતિહાસ” નામ રાખ્યું છે.

આખી દુનિયામાં ઇતિહાસ અને ભૂગોળના વિષયો સર્વોપરી ગણાય છે. ભૂગોળનો વિષય જેમ જમીન ઉપરની રચનાનો ચિતાર દર્શાવી આપે છે. તેવી રીતે ઇતિહાસ જૂની વાર્તાને તાણી લાવી આપણી નજર આગળ ઉભી કરી દે છે. ઇતિહાસ વાંચવાથી જે લાભ થાય છે તે ઘણા કીમતી હોય છે. પાછલા વખતની ઉથલપાથલ, રીત રીવાજ અને બીજી ઘણી ઉપયોગી બાબતો જાણવામાં આવે છે. જ્યારે આપણે ઇતિહાસ વાંચતા હોઇએ ત્યારે હજારો વર્ષનેાં બુદ્ધિ, નજરે જેએલી વાત આપણા આગળ કરતો હોય એમ સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે. વળી તે વાંચવાથી જ્ઞાન અને ગમતમાં વધારો થાય છે. અસહના અને હાલના જમાનામાં કેવો અને કેટલો તણાવ છે તે ઇતિહાસ બ.

તાવી આવે છે; પોતાના દેશના લોક કે કુટુંબને સુખી કરી કાણે ખ્યા-
તિ મેળવી અને કાણુ અમર નામ કરી સ્વર્ગે ગયો તેમજ કાણે અધોર
પાપનાં કર્મો કરી પ્રભુ કે કુટુંબીઓને દુઃખ દીધું અને છેવટ સ્થાન
તિલક લઈ આ દુનિયામાંથી ચાલતો થયો વગેરે ઘણી બાબતોનો ચિ-
તાર ઇતિહાસ બતાવે છે.

ઇતિહાસ વિષય લખવામાં કવિ કિંવા અંધકારને ઘણા સાંક-
ડા બંધમાં રહેવું પડે છે, તેમાં કર્તા સત્ય વાત છોડી અન્ય રસ લાવી
શકતો નથી. જે ઇતિહાસ વિષય નીરસ હોય તે નીરસ, અને રસિક
હોય તે રસિક એ પ્રમાણે લખવો પડે છે. જેથી હુમરી, ગજલ વ-
ગેરે જેવી મીઠાશ લાવી શકાતી નથી.

હાલમાં કેળવણી ખાતામાં ગુજરાત, ભરતખંડ, ઇંગ્લાંડ, ગ્રીસ
ઇલાદિ દેશોના ઇતિહાસ ચલાવવામાં આવે છે તેથી વિદ્યાર્થીઓને
પોતાના વતનના ઇતિહાસ વિષે સ્વપ્નમાં પણ યાદ હોતું નથી જેથી
પોતાના ઘરમાં કચરો રાખી પારકાના ઘરમાં વાસીદું વાળવા જવા
જેવું થાય છે. આમ ધારી જુનાગઢ સંસ્થાનની પ્રજાને આ ખોટ
કંઈ અંશે પૂરી કરવા મારી અલ્પ મત્યુત્સાર આ ઇતિહાસ તૈયાર
કરવામાં આવ્યો છે.

આ પુસ્તકમાં ફેટલીક મેળવેલી હકીકત ઉપરાંત કર્નલ જે. ડ-
બ્લ્યુ. વોટ્સનનું—“સ્ટેટીકલ એકાઉન્ટ ઓફ કાઠિયાવાડ સ્ટેટ્સ-
સ.” ફારબસનું—“રાસમાળા.” કર્નલ માલસનનું—“નેટિવ સ્ટેટ્સ
ઓફ ઇન્ડિયા.” મી. ગેકેનું—“નેટિવ ચીફ્સ એન્ડ થેર સ્ટેટ્સ.”
મી. સુલેવાનનું—“પ્રીન્સીપલ ઓફ ઇન્ડિયા.” મી. રસ્કેટનું—“ઈ-
ન્ડિયા એન્ડ થેર નેટિવ પ્રીન્સીપલ.” બોમ્બે ગેઝીટીયર—“વોલ્યુ-
મ ૫—૬—૭—૮.” બાબુ લોકનાથ થોસનનું—“મોર્ડન હિસ્ટરી
ઓફ રાજસ.” “એચીસન્સ ટ્રીટી.” સર જી. લીચાંડ જેકબનું—
“જર્નલ ઓફ વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા ખાંદેર એન્ડ ડયુરંગ ધીમ્યુટીનીઝ”
“જર્નલ ઓફ ધી રાયલ એશિયાટિક સોસાયટી ઓફ બંગાલ
એન્ડ બોમ્બે એચ.” ડાક્ટર જેમ્સ બરજેસ કૃત—“રીપોર્ટ ઓન
ધી ઇન્ડીકવીટીઝ ઓફ કચ્છ એન્ડ કાઠિયાવાડ.” રથુઓડજી

દિવાન કૃત—“ સોરઠી તવારીખ. ” કવીશ્વર કેવલરામ કૃત—
 “બાબી વિલાસ” અમદાવાદના સૂબાના દિવાન અલીમહંમદખાન કૃ-
 ત—“મિરાતે એહમદી” લેફ્ટેનેન્ટ કર્નલ અલેક્ઝાંડર વોકરનો રીપોર્ટ
 (મુંબઈ સરકારના રેકર્ડમાંના સીલેક્સન નંબર ૩૯ માંથી)—“કાઠિ-
 યાવાઠ લોકલ ડાયરેક્ટરી.” વગેરે ઇંગ્લેજ, ગુજરાતી તથા ફારસી પુસ્ત-
 કા અને વાર્ષિક રીપોર્ટો તેમજ ઘણી જાતનાં વર્તમાન પત્રોની પ્રસં-
 ગોપાત મદદ લીધી છે. કેટલીક હકીકત શિક્ષાલેખો વગેરેથી મેળવી છે.

આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં રા. રા. આચાર્ય વલ્લભજી હરિદત્તે
 તથા શુકલ નવલશંકર નૃસિંહપ્રસાદ ખી. એ. એલ. એલ. ખી. એ
 પ્રસંગોપાત જોઇતી મદદ આપી મને અત્યંત આભારી કીધો છે. વળી
 રેવન્યુ સરવૈખાતાના અધિકારી રા. રા. વેણીશંકર ગોવીંદરામે જો-
 ઇતી મદદ કરી છે, તેમનો પણ આભારી છું, તેમ તનમન ધનથી મદદ
 કરનાર ત્રવાડી પ્રાણશંકર ખીતાંબરનો પણ ઉપકાર મારે આ વખતે
 બૂલી જવો ન જોઇએ.

જુનાગઢ નિવાસી મુનશી અબ્દુલગની વલદ હાજી અલીમ-
 હંમદે ફારસી પુસ્તકોમાંથી તરજુમો કરી આપી તેમજ ફારસી શિ-
 લાલેખોનો તરજુમો કરી આપી મને ઉપકૃત કીધો છે.

મારી છં વર્ષની મહેનતથી થએલ આ કામ (ઇતિહાસ-બૂગોળ)
 આજરોજ પ્રસિદ્ધિમાં આવે છે. તેનું માન જુનાગઢ સ્ટેટ દિવાન સાહેબ
 ખહેચરદાસ વિહારિદાસ, મારા નિર્વિશેષ પિતૃશ્ચિરછત્ર, નાયબદિવાન
 સાહેબ રા. રા. પુરુષોત્તમરાય મુંદરજી ઝાલા, હજુર કોર્ટના કૌ-
 ન્સિલર રા. રા. ગુલાબદાસ લાલદાસ તથા રા. રા. જાદવરાય
 હરિશંકરનેજ છે.

છેવટે મારે કહેવું જોઇએ કે આ ઇતિહાસ (તેમજ બૂગોળ) ઉપયોગી
 અને મનપ્રસંદ થાય તેમ કરવા બનતી કાળજી રાખી છે, તોપણ બૂલચૂક
 માટે વિદ્વજનો હંસક્ષીરન્યાયે ક્ષમા કરશે એવી આશા રાખું છું.

વિક્રમ સંવત ૧૯૫૪ ના
 પૌષ શુકલપુત્રદા એકાદ-
 શી વિધુવાસર તા. ૩ જન-
 નેવારી સન ૧૮૯૮. સુ.
 જુનાગઢ—અનંતપુરી.

વિનંતી કવિ.

ગુલાબશંકર કલ્યાણજી વોરા.

અ. ક્રમાણકા.

પ્રકરણ ૧ બું.

નંબર.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧.	બુનાગઢનું વર્ણન અને ક્ષત્રપસિંહ વંશ....	૧
(૧)	બુનાગઢનું વર્ણન
(૨)	ક્ષત્રપસિંહ વંશ	૫
૨.	સિંહ વંશના રાજાઓનાં નામ

પ્રકરણ ૨ બું.

૩.	ચુડાસમા કૌભાઓ ઇ. સ. ૮૭૫ થી ૧૪૭૨ સુધી ...	૮
(૧)	ચુડાસમા વંશ ચુડાચંદ્ર ઇ. સ. ૮૭૫	૧૦
(૨)	મૂળરાજ, ઇ. સ. ૯૦૭
(૩)	વિશ્વવસહ, ઇ. સ. ૯૧૫	૧૧
(૪)	મહારિકુ, ઇ. સ. ૯૪૦
(૫)	ઉપરકેશનો, પહેલો ઘેરા ઇ. સ. ૯૭૫
(૬)	રાહ કલાત, ઇ. સ. ૯૮૨	૧૨
(૭)	રાહ દલાસ, ઇ. સ. ૧૦૦૩

પ્રકરણ ૩ બું.

૪.	ચુડાસમા વંશ ચાલુ....	૧૪
(૧)	સોમનાથ ઉપર મહમદ ગીજનવીની સ્વારી, ઇ. સ. ૧૦૨૪
(૨)	ખેંગાર પહેલો, ઇ. સ. ૧૦૪૪
(૩)	રાહ નવધણુ ખીલો, ઇ. સ. ૧૦૬૭
(૪)	રાહ ખેંગાર ખીલો, ઇ. સ. ૧૦૯૮	૧૫
(૫)	નવધણુ ત્રીલો, ઇ. સ. ૧૧૨૫	૧૬

(૧૦)

(૬) રાહ ક્વાત બીજે, ઇ. સ. ૧૧૪૦	૧૬
(૭) જયસિંહ, ઇ. સ. ૧૧૫૨.	,,
(૮) રાયસિંહ, ઇ. સ. ૧૧૮૦	૧૭
(૯) મહિપાલ બીજે, ઇ. સ. ૧૧૮૪	,,
(૧૦) જયમલ, ઇ. સ. ૧૨૦૧	૧૮
(૧૧) મહિપાલ ત્રીજે, ઇ. સ. ૧૨૩૦	,,
(૧૨) ખેંગાર ત્રીજે, ઇ. સ. ૧૨૫૩	,,
(૧૩) મંડલિક પેહલો, ઇ. સ. ૧૨૬૦	૧૯
(૧૪) નવધણ ચોથો, ઇ. સ. ૧૩૦૬	,,
(૧૫) મહિપાલ ચોથો, ઇ. સ. ૧૩૦૮	,,
(૧૬) ખેંગાર ચોથો, ઇ. સ. ૧૩૨૫	,,
(૧૭) ઉપરકોટનો બીજે ઘેરો ઇ. સ. ૧૩૫૦	૨૦
(૧૮) રાહ જયસિંહ બીજે, ઇ. સ. ૧૩૫૧	,,
(૧૯) મહિપાલ પાંચમો, ઇ. સ. ૧૩૬૯	,,
(૨૦) મોકલસિંહ, ઇ. સ. ૧૩૭૩	,,
(૨૧) ઉપરકોટનો ત્રીજે ઘેરો, ઇ. સ. ૧૩૯૪	,,
(૨૨) રાહ મંડલિક બીજે, ઇ. સ. ૧૩૯૭	,,
(૨૩) મેલિંગદેવ ઇ. સ. ૧૪૦૦	૨૧
(૨૪) ઉપરકોટનો ચોથો ઘેરો, ઇ. સ. ૧૪૧૩	,,
(૨૫) જયસિંહ ત્રીજે, ઇ. સ. ૧૪૧૫	,,
(૨૬) મહિપાળ છઠ્ઠો, ઇ. સ. ૧૪૪૦	,,
(૨૭) રાહ મંડલિક ત્રીજે, ઇ. સ. ૧૪૫૧-૧૪૭૨	૨૨
(૨૮) ઉપરકોટનો પાંચમો ઘેરો ઇ. સ. ૧૪૬૯-૧૪૭૨	૨૫

પ્રકરણ ૪ થું.

પ. મુસલમાની રાજ્યનો પ્રારંભ....	૨૬
(૧) અમદાવાદથી આવેલા ફોજદારો,	,,
(૨) દિલ્હીના આદશાહી ફોજદારો	,,

પ્રકરણ ૫ મું.

૬. આગદ્યું તથા પાછલ્યું બાબી વંશની ઉત્પત્તિ, બાબીઓ-
નું ભરતખંડમાં આવવું, દિલ્હી શાહ તરફથી તેઓને ઇ-
લકાબો મળવા, તથા ગુજરાત તરફ આવી જુનાગઢની
જાગીર મળવી; ઇત્યાદિ.... ... ૩૩

- (૧) બાબી વંશ સ્થાપનાર ”
 (૨) આદીલખાં તથા ઓસમાલખાંનું ભરતખંડમાં આવવું... ૩૪
 (૩) બહાદુરખાંનનું મર્ણ ”
 (૪) શેરખાંનનું મુરાદબક્ષ પાસે રહેવું ”
 (૫) દુદા લૂઠારાનો શેરખાંનને હાથે નાશ ... ૩૫
 (૬) શેરખાંન તથા કુતુબુદ્દીન ખેશગીએ નવાનગર તાબે કર્યું... ”
 (૭) શેરખાંનને ખીતાબ ”
 (૮) દિલ્હી તાબાના રાજાઓએ ઉઠાવેલા ખંડનો શેરખાંનને હા-
થે નાશ, અને શેરખાંનને “દિવાનનો” ખીતાબ ”
 (૯) જફરખાંને ભરત જીતી દિલ્હી તાબે કર્યું અને તેને ખીતા-
બ મેળવ્યો ૩૬
 (૧૦) જમને મદદ ”
 (૧૧) સફરખાંન ધના જહાવ સાથે લડતાં તેની હાર ”
 (૧૨) સલાબતખાંનને મળેલી જાગીરોની તેના પુત્રોમાં વહેંચણી ૩૯
 (૧૩) વડોદરા ખાદશાહ સત્તાને તાબે કર્યું. ”
 (૧૪) શેરખાંનને નવાબનો ઈલકાબ ”
 (૧૫) શેરખાંન અને રંગુજી પંડિત વચ્ચે લડાઈ, તેમાં શેરખાંન-
ની ક્ષતેહ ”
 (૧૬) પ્રથમની તવારીખ લખનારાઓની ભૂલ ”

પ્રકરણ ૬. કું.

૭. બાબીવંશી રાજ્યકર્તા.

૪૧

- (૧) જુનાગઢ રાજ્યનું સ્વતંત્ર થવું અને મહોબતખાંન પહેલાનું
માદીનસીન થવું, ઇ. સ. ૧૭૫૮ ૪૨
 (૨) અમરજી દિવાન ૪૩

(૧૨)

- (૭) ચાંચીયા ચૌરોનો બંદોબસ્ત, ઇ. સ. ૧૮૦૮ ... ૫૦
- (૪) કાર્યભારીઓની ફેર બદલી, ઈ. સ. ૧૮૧૪ થી ૧૮૪૦ સુધી ૬૩
- (૫) જેમલ મેશુનું બારવટું,
- (૬) જેશી લાલજીનો કાર્યભાર, ઈ. સ. ૧૮૩૩ થી ૧૮૩૫ ... ૬૪
- (૭) અમૃતલાલ અમરચંદનો કાર્યભાર ઇ. સ. ૧૮૩૫-૩૬
- (૮) સતી થવાનો ચાલ બંધ પડ્યો, ઇ. સ. ૧૮૩૮
- (૯) ભફરાબાઈ સાથે લડાઈ, ઇ. સ. ૧૮૩૮ ૬૫
- (૧૦) સદાશિવરાવ દેવાજીનો કાર્યભાર ઇ સ. ૧૮૩૮
- (૧૧) શાર્ફુલ બશીયાનું પહોંચવું, ઇ. સ. ૧૮૩૯ ... ૬૫
- (૧૨) પ્રાંત બાબરીવાડનાં ૭૬ ગામ તથા કોડીનાર સાડૂ ફરીયાદ
ઇ. સ ૧૮૪૧
- (૧૩) હાંમદખાનજીનાં તથા બાઈબોએ ઉઠાવેલો વાંધો ઇ. સ.
૧૮૪૦, સંવત્ ૧૮૯૬ ૬૬
- (૧૪) બબરચોક તથા હબીબખાં અને નયુખાંનું જોર ઇ. સ.
૧૮૪૦, સંવત્ ૧૮૯૬
- (૧૫) હાંમદખાનજી વિરૂદ્ધ ખોટો વારસદાર, ઈ. સ. ૧૮૪૦
સંવત્ ૧૮૯૬
- (૧૬) હાંમદખાનજીની સાદી, ઇ. સ. ૧૮૪૧ ૬૭
- (૧૭) નાજીબીબી સાહેબાનો ક્રીતનો, ઇ. સ. ૧૮૪૨
- (૧૮) માંજરોળ ઉપર ચડાઈ, ઇ. સ. ૧૮૪૨
- (૧૯) હાંમદખાનજીનું સ્વતંત્ર થવું ઈ. સ. ૧૮૪૪
- (૨૦) પંચનો કાર્યભાર ઇ. સ ૧૮૪૩, સંવત્ ૧૯૦૦ ... ૬૮
- (૨૧) સદાશિવરાયને રાજ અને અનતજી અમરચંદ એકલાનો પંચ
તરીકે કાર્યભાર ઈ. સ. ૧૮૪૫ સંવત્ ૧૯૦૧ ... ૬૯
- (૨૨) અનતજી અમરચંદનો સ્વતંત્ર કાર્યભાર ઇ. સ. ૧૮૪૭
સંવત્ ૧૯૦૩
- (૨૩) નવાબ સાહેબનું સુધારા તરફ વલણ
- (૨૪) બે લાઇઓ (રોજખાન તથા સલાબતખાન) એ વારસાઈ
હક્ક ઓડયો ઈ. સ. ૧૮૪૭ સં. ૧૯૦૩ ૬૯
- (૨૫) પશબડી મામ્લુ, ઈ. સ. ૧૮૪૯, સંવત્ ૧૯૦૫
- (૨૬) ખોટો પુત્ર અને તેનું પ્રુવ્ઝ પડવું ઈ. સ. ૧૮૫૦
- (૨૭) હાંમદખાંનજીના હિમદા વિચાર

- (૧૮) આમરણ દાવલસાહની ચાત્રાર્થે નવાબ સાહેબ પધાર્યા, ઈ. સ. ૧૮૫૧, સં. ૧૬૦૭
- (૧૯) બારવડીયાનું બેર અને હરમુરવાળા વગેરેનું બારવટે નીકળ. વું. ઇ. સ. ૧૮૪૧, સં. ૧૮૬૭ ૭૧
- (૨૦) સીપાઇ રહેમાનનું બારવડું, ઇ. સ. ૧૮૪૪
- (૨૧) વિષા માણેક અને રૂઝીયા રબારી બારવટે નીકળ્યા, ઈ. સ. ૧૮૪૭, સંવત્ ૧૬૦૩ ૭૨
- (૨૨) કપ્તાન લોક સાહેબ મરાઠા, ઈ. સં. ૧૮૪૭ સ. ૧૬૦૩
- (૨૩) હરમખોરોનું ચરણ થવું. ઇ. સ. ૧૮૪૬
- (૨૪) બારે વર્ષાનું પડવું ઈ. સ. ૧૮૪૩—૧૮૫૦, સં. ૧૮૬૬—૧૬૦૬. ૭૩
- (૨૫) હાંમદખાંનજનો સ્વભાવ અને ગુણ વગેરે
- (૨૬) હાંમદખાંનજની ખબરદારી ૭૪
- (૨૭) હાંમદખાંનજને વિદ્યાઓના શોખ.
- (૨૮) નવાબ સાહેબ હાંમદખાંનજનું બેહેસ્તનશીબ થવું, ઇ. સ. ૧૮૫૧ સંવત્ ૧૬૦૭
- (૨૯) મહોબતખાંનજ બીબનું તખ્તનસીબ થવું ઇ. સ. ૧૮૫૧, સંવત્ ૧૬૦૭
- (૩૦) નાબુખીબી સાહેબા તથા ચાહલીબુની પ્રીતી ૭૫
- (૩૧) પંચનો કાર્યભાર ઇ. સ. ૧૮૫૨
- (૩૨) પંચ માંહેલાની બદલી, ઈ. સ. ૧૮૫૪-૫૬ સં. ૧૬૧૪-૧૨, ..
- (૩૩) અનતજી તથા હાંમદ ખીવાંનો કાર્યભાર ઇ. સ. ૧૮૫૭ સં. ૧૬૧૩ ૭૬
- (૩૪) કાર્યભારમાં મડબડ અને તેથી નવાબ સાહેબ અને માણ- સાહેબનું રાજકોટ પધારવું ઇ. સ. ૧૮૫૬, સંવત ૧૬૧૪ ..
- (૩૫) નવેશરથી ૮ વર્ષના બંદોબસ્તે પંચના કાર્યભારની ગોઠવણ ..
- (૩૬) બુનામદમાં બલવાની ધારતી અને તેનો બંદોબસ્ત કરવા મે. ફારબસ સાહેબનું બુનામદમાં આવવું. ઈ. સ. ૧૮૫૬ સં. ૧૬૧૫ ૭૭
- (૩૭) પંચના કાર્યભારનું મોકુફ થવું અને ચોઠ ફગરશી દેવશીન કાર્યભારનું નહી થવું ઈ. સ. ૧૮૬૦ સંવત ૧૬૧૬
- (૩૮) અનતજી અમરચંદના કાર્યભારનો વખત ઈ. સ. ૧૮૪૭ ઇ. સ. ૧૮૬૦ સં. ૧૬૦૦ થી સં. ૧૬૧૬ સુધી

- (૪૭) કુંગરશી દેવશી રોકના કાર્યભારમાં મુનશી બળવંતરાય
વગેરેનું ચલણ ઇ. સ. ૧૮૬૦ સં. ૧૯૧૬ ૭૮
- (૫૦) ઠકર કેરાવળ તથા વીરજી બંને ભાઈનો રાજમાં પ્રવેશ
ઇ. સ. ૧૮૬૦, સંવત ૧૯૧૬ ૭૯
- (૫૧) ઠ, કેરાવળ તથા વીરજીનું ભેર..... ૭૯
- (૫૨) કુંગરશી રોકના કાર્યભારમાં સડો અને બળવંતરાય વગેરેનું
રાજ્યથી દુર થવું. ઇ. સ. ૧૮૫૦, સં. ૧૯૧૭ ... ૭૯
- (૫૩) કુંગરશી રોકના કાર્યભારનું આખર થવું. ઇ. સ. ૧૮૬૧ સં-
વત્ ૧૯૧૭ ૮૦
- (૫૪) કુંગરશી રોકની એન્જનીમાં કોર્ટ ચાલી, ઇ. સ. ૧૮૬૧,
સં. ૧૯૧૮ ... ૮૦
- (૫૫) રા. ગોકુલજી સંપતિરામનો કાર્યભાર, ઇ. સ. ૧૮૬૧ સં-
વત્ ૧૯૧૭ ૮૧
- (૫૬) કેરાવળનું એન્જનીમાં કેદ થવું. ઇ. સ. ૧૮૬૨ સંવત્ ૧૯૧૮ ..
- (૫૭) નવાબ સાહેબનું સ્વતંત્ર થવું અને તે સાડ વંચળી જવું. ઇ.
સ. ૧૮૬૨, સં. ૧૯૧૮ ૮૧
- (૫૮) નવાબ સાહેબનું જુનાગઢમાં પધારવું ઇ. સ. ૧૮૬૨,
સં. ૧૯૧૮ ... ૮૩
- (૫૯) કર્નલ બહાર સાહેબને ભુલથી પ્રથમ ઠપકો અને પાછળથી
સાબાશી ... ૮૩
- (૬૦) કેરાવળ ઉપર ચાલેલી કોર્ટ ઇ. સ. ૧૮૬૨, સં. ૧૯૧૮ ૮૪
- (૬૧) કેરાવળ સાડ કાન બારીરૂટરનું આવવું, ઇ. સ. ૧૮૬૨,
સં. ૧૯૧૮ ... ૮૪
- (૬૨) વીરજીનું કેદમાં જવું અને ત્યાં તેનું મર્ણુ થવું ઇ. સ. ૧૮૬૨
સં. ૧૯૧૮ ૮૪
- (૬૩) કેરાવળનું મર્ણુ થવું ઇ. સ. ૧૮૭૧ સં. ૧૯૨૮ ... ૮૪
- (૬૪) દત્તકની સનંદ ઇ. સ. ૧૮૬૨... .. ૮૫
- (૬૫) નવાબ સાહેબ મહોબતખાનજીની ત્રણ સાદીઓ ... ૮૫
- (૬૬) નવાબ સાહેબની સાદી સં. ૧૯૦૭-૨૩, ઇ. સ. ૧૮૫૧-૬૭ ..
- (૧) પહેલી સાદી-રાધનપુરમાં ઇ. સ. ૧૮૫૧, સં. ૧૯૦૭ ..
- (૨) બીજી સાદી-જુનાગઢમાં ઇ. સ. ૧૮૫૩ સં. ૧૯૦૬ ..
- (૩) ત્રીજી સાદી-રાણપોરમાં સં. ૧૯૨૩ .. ૮૬
- (૬૭) મુસાફરીઓ નવાબ સાહેબે ૧૧ કરી ... ૮૬
- (૧) પહેલી મુસાફરી-સં. ૧૯૦૭, ઇ. સ. ૧૮૫૨ રાધનપુરની,

(૧૫)

- (૧) બીજી મુસાફરી-સં. ૧૯૧૫, ઈ. સ. ૧૮૫૬માં રાજકોટની,
 (૩) ત્રીજી મુસાફરી-સં. ૧૯૨૩, ઈ. સ. ૧૮૬૬માં રાજકોટની,,
 (૪) ચોથી મુસાફરી-સં. ૧૯૨૬, ઇ. સ. ૧૮૬૯માં રાજકોટની,,
 (૫) પાંચમી મુસાફરી-સં. ૧૯૨૭, ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં

રાજકોટની ૮૭

- (૬) છઠી મુસાફરી-સં. ૧૯૩૧, ઇ. સ. ૧૮૭૪ માં

રાજકોટની ”

- (૭) સાતમી મુસાફરી-સં. ૧૯૨૬. ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં

મુંબઈની ”

- (૮) આઠમી મુસાફરી-સં. ૧૯૨૮, ઈ. સ. ૧૮૭૧માં રાજકોટની ”

- (૯) નવમી મુસાફરી-સં. ૧૯૨૯, ઇ. સ. ૧૮૭૩માં મુંબઈની ”

- (૧૦) દશમી મુસાફરી-સં. ૧૯૩૦, ઈ. સ. ૧૮૭૪ માં

મુંબઈની ૮૮

- (૧૧) અગીયારમી મુસાફરી-સં. ૧૯૩૩, ઈ. સ. ૧૮૭૬ માં

- દિલ્લીની ”

- (૧૨) સુધારાનાં બાંધકામો ”

- (૧૩) ઈબ્રા અંધ થયા ઈ. સ. ૧૮૫૨, સં. ૧૯૦૮ ”

- (૧૪) કર માફફેરો ઇ. સ. ૧૮૪૨-૬૦, સં. ૧૯૦૮-૨૬ ૮૯

- (૧૫) ન્યાયની કોર્ટોની સ્થાપના ઇ. સ. ૧૮૬૩-૬૪, સં. ૧૯૨૭ ”

- (૧૬) પોલીસ ખાતું ઇ. સ. ૧૮૭૩ સં. ૧૯૨૯ ”

- (૧૭) ઈબ્રેરીંગ ખાતાની સ્થાપના ઈ. સ. ૧૮૭૩ સં. ૧૯૨૯ ”

- (૧૮) સરવેખાતાની સ્થાપના ઇ. સ. ૧૮૮૯ સં. ૧૯૪૬ ”

- (૧૯) છાપખાનાની સ્થાપના ઇ. સ. ૧૮૬૭ સં. ૧૯૨૩-૨૪ ૯૦

- (૨૦) સૌરાષ્ટ્ર પોસ્ટ ઓફીસની સ્થાપના ઇ. સ. ૧૮૬૪ ”

- (૨૧) ટેલીગ્રાફ (તાર) હાફીસની સ્થાપના ઈ. સ. ૧૮૭૬ ”

- (૨૨) દનાખાનાની તક્ષપદ તથા મહાલોમાં સ્થાપના ઇ. સ.

૧૮૭૦-૭૬-૭૭, સં. ૧૯૨૬-૩૨-૩૩ ”

- (૨૩) કેળવણીની સ્થાપના ઈ. સ. ૧૮૫૨-થી-૭૭

સં. ૧૯૦૮-થી-૨૯ ૯૧

- (૨૪) મ્યુનિસિપાલિટી ખાતાની સ્થાપના ઇ. સ. ૧૮૬૨-સં. ૧૯૨૨ ”

- (૨૫) બહાદુરજી લાઇબ્રેરીની સ્થાપના ઇ. સ. ૧૮૬૭ સં. ૧૯૨૩ ”

- (૨૬) વેરાવળ બંદરનો ટુડહો ઈ. સ. ૧૮૬૬ ”

- (૨૭) બીજી હદ ૯૨

રાહના મનમાં વહેમ આવવાથી બાણેજને જુનાગઢમાંથી કાઢી મુક્યા, તે સિદ્ધરાજને મળ્યા; કપટથી શહેરમાં લશ્કર દાખલ કર્યું. લડાઈ થઈ તેમાં ખેંગાર મરાણો. ઇ. સ. ૧૧૨૫.* સિદ્ધરાજે ખેંગારના કિશોર વયના બે પુત્રો માણેરા તથા ડગાયયાને મારી નાંખ્યા. રાણિકદેવીને ગુજરાત લઈ જતાં રસ્તામાં વઢવાણ પાસે સતી થઈ; ખેંગાર પછી સોરઠનો કાર્યભાર સિદ્ધરાજે સંભાળી કરીને એક યોદ્ધા હતો તેને સોંપ્યો હતો, પરંતુ જુનાગઢની પ્રજાએ તેના સામે બંડ કરી તેને કાઢી મુક્યો અને રાહખેંગારના નજીકના વારસ નવઘણ ત્રીજાને ગાદીએ બેસાડ્યો, ઇ. સ. ૧૧૨૫. તે ઇ. સ. ૧૧૪૦ માં મર્ણુ પામ્યો, તેના પછી તેનો કુંવર રાહ કવાત બીજા ગા. રાહ કવાત બીજા ઇ. સ. ૧૧૪૦. દીએ બેઠો તેણે ૧૨ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેનો કુંવર જયસિંહ ગાદીપતિ થયો, ઇ. સ. ૧૧૫૨. જયસિંહ ઇ. સ. ૧૧૫૨. દિલ્હીના રાજા પૃથુરાજ અને કનોજના રાજા જયચંદ્ર વચ્ચે લડાઈ થઈ તે વખતે તે ત્યાં ગયો

* ભાટ લોકો રાહખેંગાર અને રાણિકદેવીના સોરઠા, હુહા વગેરે બા. લે છે જેમાંના કેટલાક નીચે પ્રમાણે માણેરાને મારવા સિદ્ધરાજ જાય છે તે વખતે માણેરા રૂંધે છે તે બેઈ રાણિકદેવી કહે છે.

માણેરા તું મ રોય, મ કર આંખો રાતીઓ;
કુળમાં લાગે ખોય, મરતાં માન સભારીએ. ૧

રાહ ખેંગારના ઘોડા સામુ બેઈ રાણિકદેવી કહેછે.

તરવરીયા તોખાર, હૈયું ન ફાટયું હંસલા;
મરતાં રા'ખેંગાર, ગામતરાં ગુજરાતનાં. ૨

સાખર શૃંગાલને બેઈ કહેછે:—

રે સાખર શૃંગાલ, એક દીન શૃંગાલાં હતાં;
મરતાં રા'ખેંગાર, ભવનાં બીલાં થઈ રહ્યાં. ૩

મોરને બોલતો સાંભળીને કહેછે:—

કાંઈ કે ગરજ મોર, ગોખે ગરવાને ચડી;
કાપી કારજ કોર, પીંઝર દાઝ્યો પાણીએ. ૪

રાયસિંહ ઇ. સ. ૧૧૮૦.

મહીપાલ ૨ ભે. ઇ. સ.
૧૧૮૪.

હતો. તેના પછી તેનો પુત્ર રાયસિંહ ગાદીએ
બેઠો. ઇ. સ. ૧૧૮૦. તેણે ૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.
તેના પછી તેનો પુત્ર મહીપાલ બીજો ઇ. સ.
૧૧૮૪ માં ગાદીએ બેઠો અને ગજરાજ પશુ

કહેછે. તેના વખતમાં વાયવ્ય પ્રાંતમાં આવેલા સીરસાના રાજા વત્સ-
રાજે સોરઠ ઉપર હુમલો કરી જુનાગઢ તરફ કુચ કરી પશુ મહીપાલે
તેને હરાવી કેદ રાખ્યો.

મહીપાલે પોતાના સૈન્યાધિપતિ ચૂડામણિને સૈન્ય આપી ઉત્તર
હિંદુસ્થાન તરફ મોકલ્યો, અને એવો પડો વજડાવ્યો કે જે ચૂડામ-
ણિને હરાવશે તેની સાથે મહીપાલની કુંવરી મોતીનાદેનું લગ્ન થશે.
વત્સરાજના કુંવર મલખાનના મામાદા બાદા અને ઉદાએ યુદ્ધ
કર્યું તેમાં ચૂડામણિ હાર્યો અને મરાયો; વિવાહનો પ્રારંભ થાતાં
પાછી એવી શરત થઈ કે-જુનાગઢમાં ફરીથી યુદ્ધ થવું નેહએ,

ખેંગારની લાશ પડી હતી ત્યાં જઈ બોલી કે:—

સ્વામી ઉઠો સૈન્ય લઈ, ખડગ ધરો ખેંગાર;

છત્રપતીએ છાઈઓ, ગઢ જીનો ગીરનાર.

૫

ત્યાર પછી ગીરનાર ઉપરથી ઉતરી દામોદર કુંડ પાસે આવી
ત્યારે તે બોલી કે:—

ઉતર્યાં ગઢ ગીરનાર, તનકું આવ્યું તલાટીએ;

વળતાં બીજવાર, દામોકુંડ નથી દેખવો.

૬

ધારામહ બાગ પાસે આવી ત્યારે તે બોલી કે:—

ચંપા તું હાં મોરીયો, થડ મેલું અંગાર,

મોહોરે કળીયું માણતો. માર્યો રા'ખેંગાર.

૭

પછી ગીરનાર પર્વતને નેહ તે બોલી કે:—

ઉંચો ગઢ ગીરનાર, વાદલથી વાતુ કરે;

મરતાં રા'ખેંગાર, ખરેડી ખાંગો નવ થયો.

૮

ગોઝારા ગીરનાર, વલામણ વેરીને કીયો;

મરતાં રા'ખેંગાર, ખરેડી ખાંગો નવ થયો.

૯

ન્યારે વધારે છટું પડ્યું ત્યારે ગીરનારને જીજ દેખાતો નેહ જાણે પડી
જાયછે એમ જાણી બોલી કે:—

- (૧૨૪) બહાવરીન કોલેજનું સ્થાપન થયું. ઈ. સ. ૧૮૬૭,
સં. ૧૯૫૩... .. ૧૧૭
- (૧૨૫) ડાયમન ન્યુબીલીનો મહોત્સવ. ઈ. સ. ૧૮૬૭,
સં. ૧૯૫૩... .. "
- (૧૨૬) બહાદુરખાંન લાઈબ્રેરી તથા મ્યુઝીયના મકાનનું ખાત
મુહુર્ત. ઈ. સ. ૧૮૬૭, સં. ૧૯૫૪..... .. ૧૧૧
- (૧૨૭) રમુલખાંનજી હોસ્પીટલનું ખાત મુહુર્ત ઈ. સ. ૧૮૬૭,
સં. ૧૯૫૪... .. "

જુનાગઢનો ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૧ સું.

જુનાગઢનું વર્ણન અને ક્ષત્રપસિંહ વંશ.

જુનાગઢ શહેર ગિરનારની તક્ષેરીમાં હોવાથી ધણું રમણીય લાગે છે, એ શહેર પુરાતન કાળનું છે, તેનાં જુદાં જુદાં નામ છે. ^૧કરણકુન્ડ, ^૨મણિપુર, ^૩ચંદ્રકેતુપુર, ^૪રૈવત, ^૫પૌરાતનપુર, ^૬દુર્ગ, ^૭જ્યેષ્ઠદુર્ગ, ^૮જયગઢ, ^૯ગીરિનગર, ^{૧૦}નગર, ^{૧૧}પૂર્વનગર, ^{૧૨}જ્યેષ્ઠપ્રાકાર, યવનગઢ અને જુનાગઢ.

જુનાગઢ રાજ્ય ૨૪°૪૪ તથા ૨૧°૫૩ ઉત્તર અક્ષાંશ અને ૭૦° તથા ૭૨° પૂર્વરેખાંશ ઉપર આવેલું છે; રાજ્યનો વિસ્તાર ૩૨૮૩ ચોરસ માઈલ છે.

જુનાગઢ શહેર ૭૦°૧૪ પૂર્વરેખાંશ અને ૨૧°૧ ઉત્તર અક્ષાંશ ઉપર આવેલ છે. ઇ. સ. ૧૮૯૧ ની વસ્તી ગણતરી પ્રમાણે આખા રાજ્યની કુલ વસ્તી ૪૮૪૧૯૦ માણસની છે, તેમાં હિન્દુ ૩૮૨૮૧૫; મુસલમાન ૯૩૭૧૯, ક્રિશ્ચિયન ૧૪૯, જૈન, ૭૫૨૩, પારસી ૭૧;

૧ ગીરનાર મહાત્મ્યમાં છે.

૨-૩-૪-૫ આદૌમાળિપુરનામ, ચંદ્રકેતુપુરસ્મૃતં ।

ત્રિવિદ્યાર્ણવનામ, કલૌ પૌરાતનપુરં ॥ ૧ ॥

૬-૭-૮-જુની લીપીમાં છે.

૯-૧૦-૧૧-જુનાગઢના શિલાલેખોમાં છે.

૧૨-વંચળીના શિલાલેખમાં છે.

(A)

જ્યુ ૯, તેમાં ૨૪૯૯૪૭ પુરૂષ અને ૨૩૪૨૪૩ સ્ત્રી છે.

ઉપરકોટનો કીલ્લો ધણા જુના વખતનો છે.

હંતકથા આલે છે કે-યાદવ રાજા ઉગ્રસેને ખોરાસાનના શાહ કાલયવનના બચથી નાસી ઉપરકોટનો કીલ્લો બાંધ્યો, * તેને રાજા મંડલીકે ઇ. સ. ૧૪૫૦ માં સમરાવ્યો. † હાલમાં ઇ. સ. ૧૮૯૩-૯૪ માં જુનાગઢના દિવાન રાવસાહેબ હરિદાસ વિહારિદાસે તેનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો છે.

ઉપરકોટ પથ્થરની ચણતરથી મજબુત બાંધેલો છે, તેને ચોરા-

* રાણીમગા એટલે ચુડાસમા રાજના વહીવંચાને મોઢેથી એમ સંભળાય છે કે, દેવતાચળ ઉપર જુનાગઢમાં દેવત રાજ રાજ્ય કરતો હતો. (જુઓ ૨૬૬પુરાણમાંના નગરખંડના અધ્યાય ૧૧૭) તેણે પોતાની દીકરી દેવતીને શ્રીકૃષ્ણના ભાઈ બળદેવ સાથે પરણાવી, યાદવ બળદેવને આ કીલ્લો કન્યાદાનમાં આપ્યો; ખરેખર આ “ હરિવંશ ” નામના ગ્રંથ ઉપરથી લીધેલું હશે તેમાં એમ કહેલું છે કે, આનર્ત એ શરીયાતીનો પુત્ર હતો, અને આનર્તનો પુત્ર દેવા નામનો હતો; તે સૌરાષ્ટ્રનો એક ભાગ આનર્ત નામના દેશ ઉપર રાજ્ય કરતો હતો. જે દેશની એક બાજુએ સમુદ્ર અને બીજી બાજુએ અરૂપ આવેલો હતો, તેને ગીરનાર એ કીલ્લારૂપ હતો. દેવાના સો સંતાનમાંથી દેવતકકુદમ્બી જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતો તેથી તેને કુશરથલીની ગાદી મળી. આ રાજા એક દિવસ પોતાની પુત્રી દેવતી (જેના નામ ઉપરથી હામોદર કુંડની પાસે દેવતીકુંડ છે) ને સાથે લઈ ધ્રુવાના રેઠાણમાં ગયો, ત્યાં થોડા વખત સુધી (દેવતાનો થોડો વખત પણ મૃત્યુલોકનાં તો કેટલાંક વર્ષો ચાલ્યાં ગયાં) ગાંધર્વના ગાયનમાં તેણે મદદ કરી; પાછા આવતાં તેણે પોતાનું રાજ્ય યાદવોથી રેઠાએલું દીકું ત્યાં જ તેણે પોતાની કુંવરીનું બળદેવને કન્યાદાન આપી મેરૂપર્વતમાં તપશ્રધ્ધા કરવા ગયો. (જુઓ “ હરિવંશ ” પ્રકરણ ૧૦-૯૩-૧૧૧-૧૧૨ ૧૧૫).

† આ વાત ઉપરકોટના દરવાજા ઉપરનો શિલાલેખ જે ધણો ધસાઈ ગયો છે તે ઉપરથી પ્રદર્શિત થાય છે.

શી શિરોમુખ, બે દરવાજા અને બે વાવ છે; જે રાજા નવધણી દાસીએ બાંધાવેલી જેને અડીઅડી વાવ કહેછે; આ વાવ પૂર્વ પશ્ચિમ ૩૧૦ ફુટ લાંબી, અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળા ૧૦૧ ફુટની છે, તેનો કાંઠો ધણો ઉંડો અને વિશાળ છે જેનો વ્યાસ ૪૬ ફુટ અને ઉંડાઈ ૧૨૩૧ ફુટ છે, તેમાં ૧૬૧૧ ફુટ પાણી છે; ખીજી વાવની પેઠે આ વાવને ટોડા નથી. આ વાવની અંદર ઉતરતાં બે બાજુની બીંતે કુદરતી પથ્થરના કાપેલા ભાગમાં પડી રહેલા, ફાંટા જેવા લાયક તેમજ એ પથ્થરમાં સ્વાભાવિક થઈ ગએલી, માણસ સુઈ શકે એવી ખોવાણીની ગાંધીઓ વાવના પુરાતનીપણાની હયાતી પુરે છે; આ વાવનું પાણી ધણું સ્વચ્છ અને નિર્મળ રહે છે. વળી રાજા નવધણે ખોદાવેલ એક કુવો છે; આ કુવાની જગા બાગળ જતાં પથ્થરથી બાંધેલા ત્રણ ખાડા નજરે પડે છે, તેમાં એક ખુદ કુવાનો; બીજો કુવામાં જવાના રસ્તાની આધીને, અને ત્રીજો તે બે વચ્ચે કુવાની અંદર ઉતરવાનાં ભોંયરાંના મ્હોં ઉપર ઉગ્રસ પડવા સાર કોરી કાઢેલો છે. કુવાનો ખાડો ઉત્તર-દક્ષિણ લાંબો ૩૧૧૧ ફુટ છે, અને પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળો ૩૨૧ ફુટ છે, તેની ઉત્તર બાજુની દીવાલનો ચણેલો ભાગ ૨૪ ફુટમાં પડી ગયો છે. ખાઈના કાંઠાનો બાંધેલો ભાગ પૂર્વ-પશ્ચિમ ૫૧૧ ફુટ પહોળો છે, બાકીની આ બાજુની લંબાઈ-પહોળાઈ સરખી નથી. ત્રીજો ખાડો પૂર્વ-પશ્ચિમ ૮૧ ફુટ લાંબો, અને ઉત્તર-દક્ષિણ ૭૧ ફુટ પહોળો છે. આ નવધણ કુવો ૧૭૧ ફુટ ઉંડો છે, તેમાં ચણ પાણી રહેતું નથી, કુવાના ૧/૩ ભાગની ઉંડાઈ પછી દક્ષિણાદિ દિવાલમાં એક મોટું ફાંડું દેખાય છે, આ ફાંડામાં કુવાથી પૂર્વ તરફ ૩૫ કરમ ચાલ્યા પછી ખાંડામાં જવાનો રસ્તો આવેછે ત્યાંથી આ ફાંડે જતાં રસ્તામાં પૂર્વ-પશ્ચિમની બેખડમાં કોરી કાઢેલા પથ્થરની અંદર ફુટથી સવાં ફુટ સુધી આડી-ઉભી લેનમાં ફાટરી કાઢેલા ગોખલા છે જે પૂર્વ તરફ ૪૫, અને પશ્ચિમ તરફ ૬૧ છે; કુવા અંદરનું મોટું ખાંડું ૨૦ ફુટ ઉંડું અને કુવાની પહોળાઈ પ્રમાણે લાંબુ, અને ૧૮ ફુટ પહોળું

છે, આ ફાંડાને તળીએ આ કુવામાં નીચળતું મંડાણુ બાંધેલું હશે એમ પશ્ચિમની દિવાલમાં એક મોટા દાઢો છે તે ઉપરથી જણાય-
છે, આ ફાંડાથી પશ્ચિમ બાજુએ ઉંચી ઉત્તરાદિ ભીતમાં સીંદુરનાં ત્રિશ્લોકો કાઢ્યાં છે, તેને ઝાલાવાડના મોચીગોર પોતાની કુલદેવી માનેછે; આ દેવસ્થાનની નીચેની જમીનમાં એક અષ્ટકોણ આકારે કુંડી છે જેનો વ્યાસ ૮ ફુટનો છે, વચમાં માણસ ચાલી શકે એવી પડધલી છે. આ ફાંડાની સરહદથી કુવાના પથ્થરનું પળું ફરેછે તે-
થી જાણે કુવાને કોઈએ તલવાર મારી બે કટકા કરી નાંખ્યા હોય એમ ફરતો ખુદ્દો કાપ દેખાય છે. આંહીથી કુવામાં ફરતા પથ્થરના વળાવા ત્રાંસબર કૂદરતી દેખાતા લીટા, કુદરતે પૃથ્વીના પડની અંદર કેવી રચના કરી છે એ ખુદ્દનું દેખાડી આપેછે. આ ફાંડા-
થી ડાબી બાજુએ કુવાની અંદર ઉતરવાનો રસ્તો શરૂ થાયછે, આ રસ્તો અંદરનો અંદર એક બોંયરા માફક કાપી કાઢ્યો છે, તે મા-
ત્ર એકજવાર કુવાની ડા બાજુ ફરતાં તળીએ પહોંચાય છે. આ-
ખો રસ્તો ઢાળબર કોરેલે છે તેમાં ઉતરવાને પગથીયાં છે જે કુલ ૧૯૧ છે. આ રસ્તામાં પ્રથમ ઉત્તર તરફથી પેસાય છે, અને તે અંદર જતા ૧૨ ફુટ પહોળો તથા ૮ ફુટ ઉંચો રસ્તો છે, એક બાજુએ સુમારે ૭૫ ફુટ લાંબો છે. આ રસ્તે જતાં કુવા તરફનો ભાગ જમણી તરફ રહે છે અને તેમાં રસ્તામાં અજવાળું પડવા સાથે પશ્ચિમ-ઉત્તર તથા પૂર્વ તરફની દીવાલમાં રસ્તાના ઢાળ પ્રમાણે ઉતરતે ક્રમે ત્રણ ત્રણ મોટાં સુમારે પાંચથી સાત ફુટ સુધીમાં ચોરસ જળીયાં કોરી કાઢેલા છે. એવું દશમું જળીયું છેલું દક્ષિણાદિ દી-
વાલ તરફ આવી તેની પાસે મોટું કુવામાં તળીએ જવાનું બાર આવ્યું છે. આ રસ્તો અને કુવા વચ્ચેની ભીંત રાખ ફુટની રાખી છે.

ઉપરકોટમાં મહમદ બેગડાએ બંધાવેલી એક મસજીદ છે. આ કોટમાં દીવની લુટમાંથી સુલતાન બહાદુરશાહના હુકમથી મલે-
ક ઈઆઝે આણેલી એક તોપ છે જેને લીલમ તોપ કહે છે, તે ૧૭ ફુટ લાંબી તથા ૭ ૩/૪ ના ઘેરાવની અને મ્હોનો વ્યાસ ૯ ૩/૪ ઈંચ

નો છે તેની ઉપર એક અરખી ભાષામાં લેખ છે તેમાં આ તોપનો બનાવનાર મહમદ બીન હમઝા છે અને તે સલીમખાનના પુત્ર સુલતાન સુલેમાનના રાજ્યમાં થઇ ગયો અને તે તોપ મીસર શહેરમાં બનેલી છે. હીજરી સં ૯૩૭ (ઈ. સ. ૧૫૩૦) બીજી કડનાળા નાગની તોપ છે તે ઉપર એક અરખી ભાષામાં લેખ છે તેમાં આ તોપનો બનાવનાર અલી બીન સરખ લખેલું છે તે કી-દ્વાના દક્ષિણ ભાગમાં મૂકેલી છે. તે ૧૩ ફુટ લાંબી અને મહોનો વ્યાસ ૧૪ ઈંચનો છે.

આ ઉપરકોટ એજ પ્રાચીન જુનાગઢ; આર્ચાચીન શહેરનું નામ મુસ્તફામાદ છે તે મહમદ બેગડાએ બંધાવ્યું છે.

ધણા પ્રાચીન કાળમાં જુનાગઢમાં બ્રાહ્મણી સુધારાની સત્તા હતી

ત્યાર પછી મગધદેશના મહાન્ મહિપતિ અશોક
 ક્ષત્રપસિંહ વંશ. કનું રાજ્ય ઈ. સ. પૂર્વે ૨૬૫-૨૨૯ સુધી ચાલ્યું.

જુનાગઢના પ્રાચીન ઇતિહાસ વિષે આપણને જુ-
 નાં માહેતી છે. કદાચ અશોક તથા મૌર્ય રાજાઓ તેના ઉપર હાકે-
 મો મોકલી રાજ્ય ચલાવના; સિક્કાઓ ઉપરથી જણાય છે કે લગ-
 ભગ બે સૈકા સુધી ક્ષત્રપસિંહ વંશના રાજા રાજ્ય કરતા હતા.
 જુનાગઢ અને ગીરનાર વચ્ચે આવેલા પ્રખ્યાત ખડક ઉપરના લેખ-
 માં સંવત્સર ૭૨ માં વર્ષમાં રાજા મહાક્ષત્રપ રૂદ્રદામાએ ત્યાં બં-
 ધ અને મરામત કરાવેલ છે તેના આપનું નામ ઘસાઈ ગયેલું છે,
 પણ તેના દાનાનું નામ મહાક્ષત્રપ ચસતણુ આપેલ છે.

—:O:—

સિંહ વંશના રાજાઓનાં નામ. *

૧. રાજા—મહાક્ષત્રપ ભદ્રસુખ સ્વામિ ચસતણ

* જસદણ પાસેના સરોવરના કિનારાના થાંભલ
 ઉપરથી (જુઓ ડાક્ટર લાઠી દાજીનો તરજુમો.)

૨. રાજ—ક્ષત્રપ સ્વામિ જયદામન તેનો પુત્ર.

૩. રાજ—મહાક્ષત્રપ રૂદ્રદામ તેનો પુત્ર.

૪. રાજ—માહાક્ષત્રપ ભદ્રમુખ સ્વામિ તેના રૂદ્રસિંહ તેનો પુત્ર જે ૧૨૭ ના વર્ષમાં રાજ્ય કરતો હતો.

મીં ન્યૂટને ક્ષત્રપ રાજની ટીપ નીચે પ્રમાણે તૈયાર કરેલી છે. તેમાં ખતાવેલી સાલ ડાકટર ભાઉ દાજી તથા પ્રોફેસર રામકૃષ્ણ ભાંડારકર વગેરેએ પાસ કરેલી છે.

૧-નરપાન† ... ઇ. સ. ૭૦.

૨-આ રાજાનું નામ નથી મ-
હે-શ્યામોદીકા. (જાતું.

૪-અસતણ શ્યામોદીકાનો

પુત્ર ઇ. સ. ૯૦

૫-જયદામા અસતણનો પુત્ર.

૬-જયદામા.... ઇ. સ. ૧૧૩

૭-રૂદ્રદામા જયદામાનો પુત્ર

૮-રૂદ્રસિંહ રૂદ્રદામાનો

પુત્ર... ઇ. સ. ૧૮૦-૨૮

૯-રૂદ્રશાહ રૂદ્રસિંહનો

પુત્ર..... ઇ. સ. ૨૦૫

૧૦-શ્રીશાહ રૂદ્રશાહનો પુત્ર.

૧૧-સંઘદામા રૂદ્રશાહનો પુત્ર.

-દામાશાહ રૂદ્રસિંહનો પુત્ર

શદામ દામાશાહનો પુત્ર

જતશ્રી રૂદ્રશાહનો

..... ઇ. સ. ૨૧૨

૧ દામાશાહનો પુત્ર

૧૬-ઈશ્વરદત્ત.

૧૭-વિજયશાહ દામાશાહનો

પુત્ર ઇ. સ. ૨૧૮-૨૩૨

૧૮-દામજતશ્રી ૨ જે દામા-

શાહનો પુત્ર.

૧૯-રૂદ્રશાહ રૂદ્રદામાનો પુત્ર

ઈ. સ. ૨૬૬-૨૭૬

૨૦-વિરસિંહ રૂદ્રશાહનો પ-

ત્ર..... ઇ. સ. ૮૭૨

૨૧-અત્રિદામા રૂદ્રદામાનો પુ-

ત્ર. ઇ. સ. ૨૮૮-૨૯૨.

૨૨-વિદ્યશાહ અત્રિદામાનો

પુત્ર ઇ. સ. ૨૯૫-૩૦૩

૨૩-રૂદ્રસિંહ સ્વામી જયદા-

માનો પુત્ર ઇ. સ. ૩૨૮

૨૪-યશદામા રૂદ્રશાહનો પુત્ર.

૨૫-સ્વામિ રૂદ્રશાહ સ્વામિ

સત્યશાહનો પુત્ર.

ગંગા અને યમુના નદી વચ્ચે ગુપ્તવંશી રાજા રાજ્ય કરતા હતા; આમાંના એક પોતાના કુમાર કુમારપાળગુપ્તને સૌરાષ્ટ્ર જીતવા મોકલ્યો, તે ત્યાંથી પોતાની સ્ત્રી ભીમાબાઈ તથા પુત્ર પવાનસિંહ અને પુત્રી રૂપાળીબાને લઈ ફેજ સાથે સૌરાષ્ટ્ર જીતવા આવ્યો; સ્ત્રી તથા પુત્ર પુત્રીને જુનાગઢમાં રાખી તેણે વંચલી ઉપર હલ્લો કરી વંચલી તામે કર્યું. આ વખતે બહાદુરસિંહનું આરવદું ચાલતું હતું. તે કુમારપાળ ગુપ્તની પુત્રી રૂપાળીબાની ખુબસુરતીનાં વખાણુ સાંભળી તેના ઉપર આશક થયો હતો; એક સમયે રાજા કુમારપાળગુપ્તનું કુટુંબ ગીરનારના પહાડ ઉપર અબિઝાજનાં દર્શન કરવા ગયું તે વખતે કુંવરી રૂપાળીબા એકલી અબિઝાજનાં દર્શન કરવા ગઈ ત્યાં બહાદુરસિંહ છુપેલો હતો. બહાદુરસિંહનું મુખ જોતાંજ કુંવરી પ્રીતિમાં પડી અને બહાદુરસિંહનું ધ્યાન ધરવા લાગી, કુમારપાળગુપ્તે પોતાની પુત્રીનું એક ખીજા માણસ સાથે લગ્ન કર્યું હતું.

રૂપાળીબાનો પતિ લગ્ન પછી થોડા વખતમાં ગુજરી ગયો ત્યારે સતી થવાનો ધાતકી રીવાજ ચાલુ હતો તેથી તેનાં સગાં વહાલાં મોટી ધામધૂમથી સતી કરવા લઈ ગયાં, રૂપાળીબા ચિતા સળગાવે છે એવામાં બહાદુરસિંહના માણસો તેના માથુક પાસે લઈ ગયાં. કુમારપાળગુપ્તે વંચળી શહેર ઉપર પરગણાના હાકેમ તરીકે રાજ્ય કરવાને પોતાના અમીર પરણ્દત કિંવા પ્રાણ્દતના પુત્ર અને પોતાના સુખા ચક્રપાલિત કે ચક્રપાળ્પીને નીમી પોતે સ્વદેશ ગયો પછી કુમારપાળગુપ્તના પુત્ર સ્કંદગુપ્તનો સૈન્યાધિપતિ બટાર્ક પ્રબળ સૈન્ય લઈ સૌરાષ્ટ્ર જીતવા આવ્યો અને પોતાની સત્તા દઢ કરી. બે વર્ષ વિત્યા બાદ સ્કંદગુપ્ત મર્હુ પામ્યો ત્યારે તેણે સૌરાષ્ટ્રના રાજાનો ઇલકાબ ધારણ કરી વંચળીમાં સુબો રાખી વલ્લભીપુર નામસાવ્યું ત્યારપછી વલ્લભીપુરના રાજાનો અમલ થયો તે

¶ બટાર્કે પોતાની સત્તા વલ્લભીગુપ્ત સંવત્સર આશરે ૧૬૦ માં વર્ષમાં સ્થાપન કરી તે વિષે વળામાંથી અને કાઠિયાવાડ દ્વીપકલ્પના ખીજાં સ્થળોમાંથી મળેલાં તામ્રપત્રો ઉપરથી જણાય છે. એટલું જ ન-

પછી વંથગીમાં વાળા વંશના રજપુતો રાજ્ય કરતા હતા ત્યાર-
પછી ચુડાસમાના હાથમાં ગયું.

પ્રકરણ ૨ જી.

ચુડાસમા રાજ્યો. ઈ. સ. ૮૭૫ થી ૧૪૭૨ સુધી.

૧ ચુડાચંદ્ર,	ઈ. સ. ૮૭૫-૯૦૭.
૨ મુળરાજ,	ઈ. સ. ૯૦૯-૯૧૫.
૩ વિશ્વવરાહ,	ઈ. સ. ૯૧૫-૯૪૦.
૪ મહારિપુ,	ઈ. સ. ૯૪૦-૯૮૨.
૫ રાહકવાત પહેલો,	ઈ. સ. ૯૮૨-૧૦૦૩.
૬ રાહદયાસ ઉર્ફે મહિપાલ પહેલો, ...	ઈ. સ. ૧૦૦૩-૧૦૧૦
૭ નવઘણુ પહેલો,	ઈ. સ. ૧૦૨૫-૧૦૪૪
૮ ખેંગાર પહેલો,	ઈ. સ. ૧૦૪૪-૧૦૬૭
૯ નવઘણુ બીજો,	ઈ. સ. ૧૦૬૭-૧૦૮૮

હિ પરંતુ તેઓના કુટુંબની વંશાવળી તથા તેઓના રાજ્યની અગત્ય-
ની સાલ આપેલી છે. તે હંપરથી માણસ પડે છે કે:—

૧. ભટ્ટાર્ક સેનાપતિ પછી તેના ચાર પુત્રો ઉત્તરોત્તર ગાદીપતિ થયા.
૨. ધરસેન સેનાપતિ ભટ્ટાર્કનો ન્યેબટ પુત્ર.
૩. દ્રાણસિંહ ભટ્ટાર્કનો બીજો પુત્ર.
૪. જુવસેન પહેલો, ત્રીજો ભાઈ; તેની બાણેજ નામે દુદા, બૌદ્ધ ભક્ત હતી અને તેણે મઠ સ્થાપ્યો હતો, જે તામ્રપત્રમાં આ લખેલું છે તેમાં સંવત ૨૧૬ છે, (જે સ્વતઃ ગ્રુપ્ત સંવત્સર છે.) બીજી બેમાં ૨૦૭ અને ૨૧૦ ની સાલ છે, તેણે શક વર્ષ ૪૫૦ થી ૬૬૫ સુધી રાજ કર્યું હશે એમ સંભવ થાય છે.
૫. ધરપરાં ભટ્ટાર્કનો સૌથી નાનો પુત્ર તેના પછી.
૬. ગુહસેન તેના પુત્ર થયો તેણે શક વર્ષ આસારે ૪૮૦ થી ૫૦૦; સુધી રાજ કરેલું છે.

૧૦. ખેંગાર બીજો.....ઈ. સ. ૧૦૯૮-૧૧૨૫
 ૧૧. નવધણુ ત્રીજો.....ઈ. સ. ૧૧૨૫-૧૧૪૦
 ૧૨. રાહુ કવાત બીજો.....ઈ. સ. ૧૧૪૦-૧૧૫૨
 ૧૩. રાહુ જયસિંહ પહેલો.....ઈ. સ. ૧૧૫૨-૧૧૮૦
 ૧૪. રાયસિંહ.....ઈ. સ. ૧૧૮૦-૧૧૮૪
 ૧૫. મહિપાલ બીજો.....ઈ. સ. ૧૧૮૪-૧૨૦૧
 ૧૬. જયમલ.....ઈ. સ. ૧૨૦૧-૧૨૩૦
 ૧૭. મહિપાલ ત્રીજો.....ઈ. સ. ૧૨૩૦-૧૨૫૩
 ૧૮. ખેંગાર ત્રીજો.....ઈ. સ. ૧૨૫૩-૧૨૬૦
 ૧૯. મંડગિક પહેલો.....ઈ. સ. ૧૨૬૦-૧૩૦૬
 ૨૦. નવધણુ ચોથો.....ઈ. સ. ૧૩૦૬-૧૩૦૮
 ૨૧. મહિપાલ ચોથો.....ઈ. સ. ૧૩૦૮-૧૩૨૫
 ૨૨. ખેંગાર ચોથો.....ઈ. સ. ૧૩૨૫-૧૩૫૧
 ૨૩. જયસિંહ બીજો.....ઈ. સ. ૧૩૫૧-૧૩૬૯

૭. શ્રીધરસેન બીજો, એ ગુહસેનનો પુત્ર.
 ૮. શિલાદિત્ય (ધર્માદિત્ય) પહેલો, એ શ્રીધરસેનનો પુત્ર.
 ૯. ખરગ્રહ, તેનો ભાઈ.
 ૧૦. શ્રીધરસેન ત્રીજો, એ ખરગ્રહનો પુત્ર, જેણે આશરે શક વર્ષ ૫૪૦ થી ૫૫૦ સુધી રાજ્ય કર્યું.
 ૧૧. દ્રુવસેન બીજો, ખરગ્રહનો નાનો પુત્ર, તેણે ૫૫૦ થી ૫૬૫ સુધી રાજ્ય કર્યું.
 ૧૨. શ્રીધરસેન (બળાદિત્ય) ચોથો, દ્રુવસેનનો બીજો દીકરો, તેણે ૫૬૫ થી ૫૮૦ સુધી રાજ્ય કર્યું.
 ૧૩. દ્રુવસેન ૩ જો, દેરાસદનો પુત્ર, અને શિલાદિત્ય પહેલાનો પૌત્ર.
 ૧૪. ખરગ્રહ બીજો, દ્રુવસેન ત્રીજોનો ભાઈ, તે આશરે શક વર્ષમાં હતો.
 ૧૫. શિલાદિત્ય ૨ જો, એ શિલાદિત્યનો પૌત્ર, દ્રુવસેન ત્રીજો અને ખરગ્રહ બીજોનો ભાઈ.
 ૧૬. શિલાદિત્ય ત્રીજો, એ તેનો પુત્ર.
 ૧૭. શિલાદિત્ય ચોથો, એ શિલાદિત્ય ત્રીજોનો પુત્ર.
 ૧૮. શિલાદિત્ય પાંચમો, જેણે શક વર્ષ ૬૪૫ થી ૬૬૦ સુધી રાજ્ય કર્યું.

૨૪. મહિપાલ પાંચમો.....ઈ. સ. ૧૩૬૯-૧૩૭૩
 ૨૫. મોકલસિંહ.ઈ. સ. ૧૩૭૩-૧૩૮૭
 ૨૬. મંડલિક બીજો.....ઈ. સ. ૧૩૮૭-૧૪૦૦
 ૨૭. મેલિંગદેવ (મેલગ).....ઈ. સ. ૧૪૦૦-૧૪૧૫
 ૨૮. જયસિંહ ત્રીજો.....ઈ. સ. ૧૪૧૫-૧૪૪૦
 ૨૯. મહિપાલ છઠ્ઠો.....ઈ. સ. ૧૪૪૦-૧૪૫૧
 ૩૦. રાહમંડલિક ત્રીજો.....ઈ. સ. ૧૪૫૧-૧૪૭૨

યુગસમા રજપુતોનો મૂળ પુરૂષ યુગચંદ્ર તે સીંધના નગરઠઠાના

યાદવ વંશનો સમા જાતનો રજપુત હતો. પેહેલા

યુગસમા વંશ. યુગચંદ્ર.

ઈ. સ. ૮૭૫

વંથલીના રાજા વાળા રામને પુત્ર નહીં હોવા-
 થી તેની બહેનનો પુત્ર યુગચંદ્ર તેની પછી ગા-

દી ઉપર બેઠો ઇ. સ. ૮૭૫. તેને તાબે કાઠિયાવાડના તમામ રા-

જા થયા હતા; યુગચંદ્રને હમીર નામે પુત્ર થયો હતો તે તેની હયા-

તીમાં ગુજરી ગયો હતો તેથી તેની પાછળ તેનો પૌત્ર મુળરાજ ગા-

દીપતિ થયો ઇ. સ. ૯૦૭, તેણે પરમુલક જી-

મુળરાજ ઇ. સ. ૯૦૭.

તવામાં પોતાની ધણી ખરી જીંદગી ગાળી હતી,

તે ઇ. સ. ૯૧૫ માં ગુજરી ગયો. તેના પછી

૧૯. શિલાદિત્ય છઠ્ઠો તેણે શક વર્ષ ૬૬૦ થી ૭૦૦ સુધી રાજ્ય કર્યું.

(જુઓ ઈન્ડિયન એન્ટીક્વેરી વોલ્યુમ ૧, પૃષ્ઠ ૧૪—૨૮—૪૫—૬૦;

વોલ્યુમ ૩, પૃષ્ઠ ૩૩૫—૩૦૩;—વોલ્યુમ ૪, પૃષ્ઠ ૧૦૪—૧૭૪=જર્નલ ઓફ

ધી રાયલ એશિયાટીક સોસાયટી ઓફ બંગાલા વોલ્યુમ ૪, પૃષ્ઠ ૪૦૧

૪૭૫;—વોલ્યુમ ૭, પૃષ્ઠ ૩૪૯—૯૬૬;=જર્નલ ઓફ ધી ભોમ્બે એન્ડ રાયલ એ-

શિયાટીક સોસાયટી વોલ્યુમ ૩ જાનો ભાગ ૨ જો, પૃષ્ઠ ૩૧૩;=વોલ્યુમ ૮,

પૃષ્ઠ ૨૩૦—૨૪૫;—વોલ્યુમ ૧૦, પૃષ્ઠ ૬૬.)

વલ્લભીપુરના રાજા ધ્રુવસેન પહેલા અગર ધરપત્તની કારકીર્દીમાં ચી-

ન દેશના ઐઘ યાત્રાળુ “હીવેનસ’ગે” પશ્ચિમ ભરતખંડની અને સ્વતઃ ખુદ

વલ્લભી તથા જુનાગઢની (ઈ. સ. ૬૩૫—૩૮૫) મુલાકાત લીધી હતી. જુના-

ગઢ વિષે તેની રોજનીશી આ પ્રમાણે છે.

“વલ્લભીનું” રાજ્ય છોડી પશ્ચિમમાં આશરે ૧૦૦, માઈલ ગયો ત્યારે
 સુલાચા (સૌરાષ્ટ્ર)ના રાજ્યમાં આવી પહોંચ્યો.

તેનો પુત્ર વિશ્વ ગાદીનશીન થયો. તેણે “રાહ” એવી પદ્ધતિ ધારણ કરી અને ત્યાર પછીના રાજાઓએ એ પદ્ધતિ વિશ્વરાહ ઈ. સ. ૯૧૫. ચાલુ રાખી. તે ધણો શૂરવીર અને દાનેશ્વરી હતો તેનું ઈ. સ. ૯૪૦ માં મૃત્યુ થયું. તેના પછી તેનો પુત્ર અહરિપુ ગાદીએ બેઠો તેના નામથી દિલ્હી-દેવગઢ-અને અહરિપુ ઈ. સ. ૯૪૦. લંકાના રાજા કંપતા. તેના મુલકનો વિસ્તાર એટલો બધો હતો કે ખેડુલોકો વળે (ભાગ) પહોંચાડવા આવતાં ત્યારે તેનો ધણોખરો ભાગ વાટખરચીમાં ચાલ્યો જતો. “દ્વાશ્રય” નામના ગ્રંથમાં ઉપરકોટનો કીલ્લો અહરિપુએ બંધાવ્યો. ઉપરકોટનો પર્વો ઘેરો. ઈ. સ. ૯૭૫. એમ કહેછે તે સોમનાથની યાત્રાએ જનારને ભૂટો તેથી તેને ઈ. સ. ૯૭૫ માં ગુજરાતના સોલંકી વંશના રાજા મુળરાજે તેને ઉપરકોટમાં ઘેર્યો હતો. અહરિપુની કુમકે કચ્છનો રાજા લાખો તથા કેટલાક મિત્રો અને મંડલિક રાજાઓ આવ્યા હતા.

આ રાજ્ય પરિવર્તનમાં ૮૦૦, માઇલ છે. પાચતજ્ઞનેા ઘેરાવ ૬, માઈલનો છે અને પશ્ચિમ બાજુએ દેશ મહીને અટકે છે. તેના રહેવાશી સંખ્યામાં પુષ્કળ છે, અને સઘળાં કુટુંબો ધનવાન છે. આ દેશ વહ્નલી રાજ્યને તાબે છે; જમીન ક્ષારવાળી છે તેમાં ફળ ફુલ થોડાં થાયછે:—જે કે દેશ શિતોપ્લુ છે છતાં પવનના તોફાન કદી બંધ પડતાં નથી. રીતભાતમાં તથા ચાલચલગતમાં લોકો મંદભાવી તથા બેદરકારી છે. વિદ્યામાં સુધારો કરવાની તેમને દરકાર નથી. કેટલાક સત્ય મતનું અનુગમન કરેછે બાકીના પાખંડી મત માનવામાં મચેલા છે. એમાં આશરે ૫૦ મઠ છે, તેમાં આશરે ૩૦૦૦, ત્યાગીઓ છે. (એમાંના ઘણાખરા સાંગ-સો-પુનીશાળાના છે) અને તેઓ (આર્ય) સ્થાવીર પંથ જે મહાયાનને સ્વિકારે છે તેમના મતનું અધ્યયન કરે છે, તેમાં ૧૦૦, દેવાલયો છે અને સિત્ત સિત્ત પંથના પાખંડીઓ એક સાથે રહે છે, પશ્ચિમ તરફના સમુદ્રમાં જવાનો રસ્તો આ રાજ્યમાંથી છે તેથી સઘળા રહેવાશીઓ સમુદ્રના ફાયદાનો લાભ લેછે તથા વેપાર રોજગાર અને સાટાં સોદામાં મચેલા છે (રાજધાનીના) શહેરથી થોડે અંતરે યુશંટે (ઉજયંત એટલે ગીરનાર) પર્વત આવેલો છે, જેના શિખર ઉપર મઠ સ્થાપેલા છે. એરડા તથા ગેલેરીઓ ઉભા ઢોળાવની ટાચમાં ધણેખરે ઠેકાણે કોતરી કાઢેલાં છે. એ પહાડ ઘાટા જંગલથી ઢંકાયેલો છે અને દરેક બાજુએ ગ્રામમાંથી જળપ્રવાહ ચાલી રહ્યાં છે, ત્યાં પવિત્ર ગાણસો અને સાધુઓ

પાછળથી યાત્રાળુઓને હેરાન નહીં કરવાના વચન ઉપર ઊંડો હતો, તે ઇ. સ. ૯૮૨ માં મર્ણુ પામ્યો તેનું બીજું નામ રાગહારીયો હતું.

તેના પછી તેનો પુત્ર રાહ કવાત પહેલો ગાદી-
રાહ કવાત ઇ. સ. ૯૮૨. પતિ થયો તેણે આબુના રાજને દસ વખત
કેદ કરેલો હતો અને પછીથી છોડી મૂક્યો હતો ત્યારપછી રાહ કવાતને શિયાલખેટના રાજ વિરમદેવ પરમારે કેદ
કર્યો હતો. પશુ તળાજનો રાજ અને રાહનો મામો વાળો ઉગો પોતાના
બાણેજને છોડાવવા જળરા લશ્કરથી શિયાલખેટ આવ્યો; યુક્તિથી
ગામમાં દાખલ થઇ ચોકીદારને મારી વિરમદેવને માર્યો. પછી રાહને
છોડાવવા પાંજરા પાસે ગયો. પાંજરાને લાત મારી ઉઘાડી નાંખતાં
તેનો પગ રાહને વાગ્યો; ઉગાએ ક્ષમા માગી, પશુ રાહે તે અંટસ
મનમાં રાખી વંચલી આવી ઉગા સામે લડવા જબરૂં સૈન્ય લઇ ચ-
ડ્યો. ચિત્રાસર પાસે યુદ્ધ થયું તેમાં ઉગો પડ્યો.

રાહ કવાત ઇ. સ. ૧૦૦૩ માં મર્ણુ પામ્યો, તેના પછી તેનો
પુત્ર રાહ દયાસ ગાદીએ બેઠો. ગુર્જર રાજ
રાહ દયાસ ઇ. સ. ૧૦૦૩. ચાંમુડરાયનાં માણસો મોટા સંગથી યાત્રાએ
આવેલાં તેમાં રાજ્યકુટુંબની સૌન્દર્યસંપત્તિ બા-
ળા હતી, તેની સાથે પરણવાની રાહની ઇચ્છા થઇ; તે બાળા માટે
સંગના નાયક પાસે આમંત્રણ મોકલ્યું. સંગના મુખીએ તેમ કરવાની
હા કહી; પરંતુ સિદ્ધપુર પાટણ જઇ લશ્કરને જનનાં વચ્ચે પહેરાવી
કન્યા પરણાવવાને બહાને સોરઠ તરફ રવાના થયો. અહીં રાહે જાને
આ જાણી સામેયું કર્યું; શહેરમાં ઉતારો આપ્યો; શહેરમાં દાખલ થયા
કે તુર્ત લશ્કરી પોશાક પહેરી પટણી લોકોએ કતલ ચલાવી, અને વં-
ચલી હાથ કર્યું; રાહ પડ્યો, તેની રાણી પોતાના કુંવરને લઇને બે-
ચાવેજ નાહી ત્યાંથી આલીધર, બોડીધરના આહેર દેવૈયતના આ.

પોતાનું આશ્રમ બાંધીને રહેછે તથા દિવ્ય બુદ્ધિસંપત્તિ ઋષિઓના સમૂહ ત્યાં
જાય છે.”

(જર્નલ રોયલ એશિયાટીક સોસાયટી વોલ્યુમ ૧, પૃષ્ઠ ૩૨૬ જુઓ).

અય તજે રહી. ઇ. સ. ૧૦૧૦ માં ચામુંડરાએ જુનાગઢમાં એક થાણું રાખી સ્વદેશ ગયો. જુનાગઢના થાણુદારને, રાહ દયાસનો કુંવર દેવૈયત આહેરને ઘેર છે, એમ શંકા થવાથી કંઈ ખાતો કાઢી દેવૈયતને જુનાગઢ બોલાવી પૂછ્યું કે; “રાહ દયાસનો પુત્ર નવધણુ તારા ઘરમાં સંતાપો છે તે વાત ખરી છે કે ?” દેવૈયતે હા કહી, ભારે થાણુદારના હુકમથી પોતાની સ્ત્રીપર કાગલ લખી નવધણુને બોલાવ્યો, પરંતુ કાગલ લખ જનારને ખાનગી સૂચના આપી કે “નવધણુને બદલે મારા પુત્ર વાસણુને લખ આવજો.” આંહી નવધણુ, વાસણુ તથા તેની બહેન જસલ સાથે એક ભાંડર તરીકે રમે છે. કાગલ પહોંચતાં હાહાકાર થઈ ગયો; વાસણુનાં લમ થોડા રોજ ઉપર થયાં હતાં. લમનો પોશાક પહેરી વાસણુ જુનાગઢ ગયો, ફોજદારે દેવૈયતને પૂછ્યું કે—“ નવધણુ આજ કે ?” દેવૈયતે હા કહી, ભારે ફોજદારે હુકમ કર્યો કે, “તેનું માથું કાપી નાંખ.” દેવૈયતે જરા પણ આંચકો ખાધા વિના તે પ્રમાણે કર્યું. પછી ઘેર આવી વેર લેવાનો વિચાર કરી પોતાની દીકરી જસલનાં લમપ્રસંગ ઉપર તેણે સઘળા આહેરોને બેળા કર્યા, અને તેણે તેને કહ્યું કે—“તમે સઘળા મળીને નવધણુને ગાદીએ બેસાડો.” જસલનું લમ કરવા દેવૈયત જુનાગઢ ગયો, અને થાણુદાર તથા તેનાં માણુસોને ત્યાં આવવા આમંત્રણ કર્યું; સંતલસ પ્રમાણે આહેરોએ થાણુદાર તથા તેના માણુસને મારી નાંખી નવધણુને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો. જસલનાં લમ ધામધૂમથી થયાં. નવધણુ જસલના ધણીને બે ગામ જગીરમાં આપ્યાં; નવધણુનો પડો જુનાગઢમાં વાગ્યો, તેથી જુનાગઢ પાટનગર થયું. ઇ. સ. ૧૦૨૫.

પ્રકરણ ૩ જું.

ચુડાસમા વંશ ચાલુ.

આ અરસામાં ગીજનીના પાદશાહ સુલતાન મહંમુદે સોમનાથ

ઉપર ચડાઇ કરી. ઇ. સ. ૧૦૨૪. આ આંધી

સોમનાથ ઉપર મહંમદ ગી-
જનીની સ્વારી ઇ. સ. ૧૦૨૪

ઓચીંતી ચડી આવી એથી ગુજરાતના રાજ

ભીમદેવથી અગર જુનાગઢના થાણદારથી તે.

ની સામા થવાની તૈયારી થઈ શકી નહીં. સોમેશ્વરના દહેરાની આ-
સપાસ જળરો કોટ હતો તેમાં આજુબાજુના ઠાકોરોએ ભરાધ દે-
વલનો બચાવ કર્યો. તેઓએ ત્રણ દિવસ સૂધી મુસલમાનોના છાપા પા-
છા વાળ્યા; એથે દીવસે ગુર્જર રાજાએ આવી ભારે યુદ્ધ મચાવ્યું અ-
ને કોટલોક જય મેળવ્યો, પણ અંતે મુસલમાન જીત્યા; મહંમુદે દહેરા-
માં પેશી મહાદેવનું મંદિર તોડ્યું, છુટ્યું અને શિવલિંગના કટકા ક-
ર્યા. તેમાંથી ઘણું દ્રવ્ય લઇ સુલતાન પાછો ફર્યો. આ સુલતાનને તે
ના સ્વદેશી અને સ્વધર્મી ઇતિહાસકર્તા વખાણે તેમાં નવાઇ નથી;
ન્યાય અને અન્યાયનો વિચાર કર્યા વિના લોક વિજયી રાજાને સારો
ગણે છે, પણ વાસ્તવિક જોતાં મહંમુદ જેવા કેર કરનારા રાજા મોટા
પીડક અને પાપી છે.

જસલ પોતાના પતિની સાથે સિંધમાં ગઇ ત્યારે સિંધનો રા-
જા હમીર સુમરો જસલની ખુશસુરતી જોઇ તેના ઉપર આશંક થયો,
અને પોતાના મહેલમાં દાખલ કરવાની તજવીજમાં હતો તે દરમિયાન
જસલે પોતાના ધર્મના બાપ રાહ નવધણુ તરફથી પોતાનું શીયળ સા-
ચવવા માટે મદદ મળવા પત્ર લખ્યો, પત્ર વાંચી રાહ પડે જળરા
લક્ષ્મણથી સિંધ ઉપર ગયો અને જસલને છોડાવી પાછો જુનાગઢ

જાગર પહોંચો. ઇ. સ. ૧૦૪૪ આવી, તે ઇ. સ. ૧૦૪૪ માં મળ્યું પામ્યો.

તેની પાછળ તેનો કુંવર ખેંગાર પહોંચો ગાદી-
એ બેઠો, તે ઇ. સ. ૧૦૬૭ માં ૨૩ વર્ષ રાજ્ય કરી મળ્યું પામ્યો.

તેના પછી તેનો પુત્ર નવધણુ બીજો ગાદીએ
બેઠો તે ઇ. સ. ૧૦૬૭ માં મળ્યું પામ્યો. રાહ નવધણુ બીજો ઇ. સ. ૧૦૬૭

બેઠો તે ઇ. સ. ૧૦૬૭ માં મળ્યું પામ્યો. રાહ નવધણુ બીજો ઇ. સ. ૧૦૬૭

તેણે ધણી રાજા સાથે યુદ્ધ કર્યો હતો; અને તમામ વખત જીત મેળવી હતી. તેને ગુજરાતના રાજા સિદ્ધરાજ સાથે કદું વેર હતું તેને ખેંગાર, ભીમ, સતરસાલ અને દેવધણ એ નામના ચાર કુંવરો હતા. જ્યારે નવધણ મરવા પડ્યો ત્યારે પોતાના કુંવરોને બોલાવી આજ્ઞા કરી કે:—

(૧)—કમેટાના રાજા હરરાજને મારવો.

(૨)—ભોધરાનો કીલ્લો તોડી પાડવો.

(૩)—(સિદ્ધપુર) પાટણનો દરવાજો તોડવો.

(૪)—મેસણ ભાટના ગાલ ચીરવા.

ખેંગારે આ પ્રમાણે કરવા કબુલ કર્યું તેથી તે પછી ઇ. સ.

રાહખેંગાર બાબતે ઇ. સ. ૧૦૯૮.

૧૦૯૮ માં ખેંગાર બીજો ગાદીપતિ થયો. એવામાં તેને ખજર મળી કે સિદ્ધરાજે માળવા ઉપર ચડાઇ કરી છે તેથી તેણે પાટણ તરફ કુચ કરી ત્યાંના લોકોના દરવાજા ગુનાગઢ લઇ આવ્યો, પછી કમેટાના હરરાજ સાથે યુદ્ધ કરી તેને હણી પોતાની તલવાર મહી નદીમાં ધોઇ પાછા આવતાં રસ્તામાં ભોધરાનો કીલ્લો તોડી પાડ્યો; ગુનાગઢ આવી મેસણ ભાટને બોલાવી તેના મોમાં એટલું બધું સોનું ભર્યું કે તેના ગાલ ફાટી ગયા. ગુનાગઢથી ૬ માઇલ છેટે ખેંગારે એક વાવ ખોદાવી છે, જેને ખેંગારવાવ કહે છે. ગુનાગઢથી ૮ માઇલ ઉપર આવેલ મઝેવડીમાં એક કુંભાર હામનને ઘેર ઉછરેલી રાજકુંવરી રાણિકદેવી કે જેનું સગપણ ગુજરાતના રાજા સિદ્ધરાજ સાથે થયું હતું તે સાથે લગ્ન થયાં પહેલાં ખેંગારે જાજરદસ્તીથી લગ્ન કર્યું, તેથી સિદ્ધરાજ ઉપરકોટ ઉપર ચડી આવી ઉપરકોટને ઘેરો ધાડ્યો. ઇ. સ. ૧૧૧૩. તે ઘેરો ૧૨ વર્ષ રહ્યો; આખરે સિદ્ધરાજનાં માણસ કાયર થયાં; સિદ્ધરાજ ઘેરો ઉઠાવવાની તૈયારીમાં હતો, એવામાં એક દિવસે ખેંગારે મદિરા પીધી અને પોતાના ભાણેજ દેશલ વિશલને પાંચ અને પોતાની રાણિકદેવીને પાંચ દેશલને અંતઃપુરમાં મોકલ્યો. સતીએ મદિરા પીધી અને બેશુદ્ધ થઇ; દેશલ પણ બેશુદ્ધ થઇ રાણિકદેવીના પલંગમાં પડ્યો, દરમિયાન ખેંગાર ત્યાં આવ્યો અને આ દેખાવ જોઇ

રાહના મનમાં વહેમ આવવાથી બાણેજને જુનાગઢમાંથી કાઢી મુક્યા, તે સિદ્ધરાજને મળ્યા; કપટથી શહેરમાં લશ્કર દાખલ કર્યું. લડાઈ થઈ તેમાં ખેંગાર મરાણો. ઇ. સ. ૧૧૨૫.* સિદ્ધરાજે ખેંગારના કિશોર વયના બે પુત્રો માણેરા તથા ડગાયચાને મારી નાંખ્યા. રાણિકદેવીને ગુજરાત લઇ જતાં રસ્તામાં વઢવાણ પાસે સતી થઇ; ખેંગાર પછી સોરઠનો કાર્યભાર સિદ્ધરાજે સંભાળ્યું કરીને એક ચોદો હતો તેને સોંપ્યો હતો, પરંતુ જુનાગઢની પ્રજાએ તેના સામે બંડ કરી તેને કાઢી મુક્યો અને રાહખેંગારના નજીકના વારસ નવઘણ ત્રીજાને ગાદીએ બેસાડ્યો, ઇ. સ. ૧૧૨૫. તે ઇ. સ. ૧૧૪૦ માં મર્હુ પામ્યો, તેના પછી તેનો કુંવર રાહ કવાત બીજો ગા. રાહ કવાત બીજો ઇ.સ ૧૧૪૦. દીએ બેઠો તેણે ૧૨ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેનો કુંવર જયસિંહ ગાદીપતિ થયો, ઇ. સ. ૧૧૫૨. જયસિંહ ઇ. સ. ૧૧૫૨. દિલ્હીના રાજા પૃથુરાજ અને કનોજના રાજા જયચંદ્ર વચ્ચે લડાઇ થઇ તે વખતે તે ત્યાં ગયો

* ભાટ લોકો રાહખેંગાર અને રાણિકદેવીના સોરઠા, હુહા વગેરે બોલે છે જેમાંના કેટલાક નીચે પ્રમાણે માણેરાને મારવા સિદ્ધરાજ જય છે તે વખતે માણેરા રૂબે છે તે જોઈ રાણિકદેવી કહે છે.

માણેરા તું મ રોય, મ કર આંખો રાતીએ;
કુળમાં લાગે ખોય, મરતાં માન સભારીએ. ૧

રાહ ખેંગારના ઘોડા સામુ જોઇ રાણિકદેવી કહેછે.
તરવરીયા તોખાર, હૈયું ન ફાટયું હંસલા;
મરતાં રા'ખેંગાર, ગામતરાં ગુજરાતનાં. ૨

સાબર શૃંગાલને જોઇ કહેછે:—
રે સાબર શૃંગાલ, એક દીન શૃંગાલાં હતાં;
મરતાં રા'ખેંગાર, લવનાં બીલાં થઈ રહ્યાં. ૩

મોરને બોલતો સાંભળીને કહેછે:—
કાંઈ કે ગરછ મોર, ગોખે ગરવાને ચડી;
કાપી કારજ કોર, પીંઝર દાઝ્યો પાણીએ. ૪

રાયસિંહ ઇ. સ. ૧૧૮૦.

મહીપાલ ૨ ભે. ઇ. સ.
૧૧૮૪.

હતો. તેના પછી તેનો પુત્ર રાયસિંહ ગાદીએ
બેઠો. ઇ. સ. ૧૧૮૦. તેણે ૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.
તેના પછી તેનો પુત્ર મહીપાલ બીજો ઇ. સ.
૧૧૮૪ માં ગાદીએ બેઠો અને ગજરાજ પશુ

કહેછે. તેના વખતમાં વાયવ્ય પ્રાંતમાં આવેલા સીરસાના રાજા વત્સ-
રાજ સોરઠ ઉપર હુમલો કરી જુનાગઢ તરફ કુચ કરી પશુ મહીપાલે
તેને હરાવી કેદ રાખ્યો.

મહીપાલે પોતાના સૈન્યાધિપતિ ચૂડામણિને સૈન્ય આપી ઉત્તર
હિંદુસ્થાન તરફ મોકલ્યો, અને એવો પડો વજડાબ્યો કે જે ચૂડામ-
ણિને હરાવશે તેની સાથે મહીપાલની કુંવરી મોતીનાદેવું લગ્ન થશે.
વત્સરાજના કુંવર મલખાનના મામાઇ ભાઇ આલા અને ઉદાએ યુદ્ધ
કર્યું તેમાં ચૂડામણિ હાર્યો અને મરાયો; વિવાહનો પ્રારંભ થાતાં
પાછી એવી શરત થઇ કે-જુનાગઢમાં ફરીથી યુદ્ધ થવું નેહએ,

ખેંગારની લાચ પડી હતી ત્યાં જઈ બોલી કે:—

સ્વામી હોઠો સૈન્ય લઈ, ખડગ ધરો ખેંગાર;

છત્રપતીએ છાઈઓ, ગઢ જુનો ગીરનાર. ૫

ત્યાર પછી ગીરનાર ઉપરથી ઉતરી હામોદર કુંડ પાસે આવી
ત્યારે તે બોલી કે:—

ઉતર્યાં ગઢ ગીરનાર, તનકું આવ્યું તલાટીએ;

વળતાં બીજવાર, હામોકુંડ નથી દેખવો. ૬

ધારાગ્રહ બાગ પાસે આવી ત્યારે તે બોલી કે:—

અંપા ઘું હાં મોરીયો, થડ મેહું અંગાર,

મોહોરે કળાયું માણતો, માર્યો રા'ખેંગાર. ૭

પછી ગીરનાર પર્વતને નેહ તે બોલી કે:—

હંચો ગઢ ગીરનાર, વાદલથી વાતુ કરે;

મરતાં રા'ખેંગાર, ખરેડી ખાંગો નવ થયો. ૮

ગોઝારા ગીરનાર, વલામણ વેરીને કીયો;

મરતાં રા'ખેંગાર. ખરેડી ખાંગો નવ થયો. ૯

જ્યારે વધારે છેદું પડયું ત્યારે ગીરનારને જીજ દેખાતો નેહ નહો પડી .
નયછે એમ નહી બોલી કે:—

આ ઉપરથી બન્ને પક્ષે પોતાના સહાયબૂતોને બોલાવ્યા. મલખાનના પક્ષમાં કનોજનો રાજા લાખણુ, ગુજરાતનો રામચંદ્ર, રાજા પ્રસિપત, અને મોહનગઢનો રાજા મકરંદ વગેરે હતા; ગજરાજ હાથે અને મોતીનાદેવું લઈ મલખાન સાથે થયું. મહીપાલ ઈ. સ. ૧૨૦૧ માં ગુ.

જરી ગયો, તેના પછી તેનો પુત્ર જયમલ ગા-
જયમલ ઈ. સ. ૧૨૦૧.

દીએ બેઠો. જયમલે ઘણા રાજા પાસેથી ખંડ-
ણી ઉધરાવી. તે બહાદુર, ખૂબસુરત અને નિપુણ હતો. તેના પછી
તેનો કુંવર રાહ મહેપો અથવા રાહ મહીપાલ
મહીપાલ ત્રીજો ઈ. સ. ૧૨૩૦.

ત્રીજો ગાદીએ બેઠો. ઇ. સ. ૧૨૩૦. તેના વ-
ખતમાં કાઠી લોકોએ કાઠડામાં હુલડ કરી રાહના પ્રધાન મોતીચંદને
હરાવ્યો, પછી ઢાંકના વાળા અર્જુનસિંહે રાહનો પક્ષ પકડીને મોટા
લશ્કર સાથે કાઠીયો ઉપર હુમલો કર્યો અને તેમને નસાડી કાઢ્યા; તો-
પણ પાછા તે લોકો ચડી આવ્યા અને ઢાંકનાં કેટલાંક ગામ જીતી લીધાં.

ઇ. સ. ૧૨૫૦ માં ભાવનગર રાજ્યનો મૂળ પુરૂષ સેજકજી
મારવાડથી પહેલવહેલો સોરઠમાં આવ્યો અને તેણે રાહ મહીપાલનો આ-
શ્રય લીધો ત્યારે તેને રાહ શાહપુરની જગીર આપી, જુનાગઢના રા-
જ્યનો અમીર બનાવ્યો. હાલ તેના વંશજો ભાવનગર, પાલીતાણા,
લાઠી અને રાજપીપળાના રાજા છે; રાહ મહીપાલ ઇ. સ. ૧૨૫૩ માં

મર્યું પામ્યો તેના પછી તેનો પુત્ર ખેંગાર ત્રી-
ખેંગાર ત્રીજો ઈ. સ. ૧૨૫૩.

જો ગાદીએ બેઠો તેના દરબારમાં ઢાંકના વાળા
અર્જુનજી તથા કલ્યાણુશેઠ એ બે વગવાળા હતા; એ બે વચ્ચે અ-
ણુરાગ થવાથી રાહે માલન મહેતાને પ્રધાન નીમ્યો. આથી કલ્યાણુશે-
ઠે માલન મહેતાને મરાવી નંખાવ્યો. આ ખંચર રાહને થવાથી રાહે
કલ્યાણુશેઠને મારી નંખાવ્યો અને પ્રધાનપદ માલન મહેતાના પુત્ર
મહીધરને આપ્યું. કલ્યાણુશેઠનો દીકરો લોવો મોટો થયો ત્યારે દિ-
લ્હી બાદશાહ નાસીરુદ્દીનને ગુજરાત ઉપર સ્વારી કરવા ઉશ્કેર્યો.

રાહ તથા અર્જુનજીએ એક મેરની સ્ત્રી ઉપર બળાતકાર કર્યો;

મ પડ મારા ધાર, ચોસલાં કાણુ ચઢાવશે;
ચયા ચઢાવણુ હાર, જીવતાં જતાર આવશે.

તે ઝીઝો રાડ પાડી તેથી તેનાં સગાં દોડી આવ્યાં અને રાહ તથા અર્જુનજીને જખમી કર્યા તેમાં તેઓ મર્ણુ પા-
મંડલિક પહેલો ઇ. સ. ૧૨૬૦. મ્યો ઇ. સ. ૧૨૬૦. તેના પછી તેનો કુંવર મં-
ડલિક પહેલો ગાદીએ બેઠો, ઇ. સ. ૧૨૬૦. તેના ઉપર રાઠોડો, વાધે-
લા અને અલાઉદ્દીન ખીલજના લશ્કરે જુદી જુદી વખતે હુમલો કર-
વાથી જુનાગઢ રાજ્યને ધણું નુકશાન પહોંચાડ્યું.

આ રાજના વખતમાં જુનાગઢમાં શ્રાવકના દેવ પારસનાથનું દેવળ જે અશોકના પૌત્ર સંપ્રતિ રાજ્યે બંધાવ્યું હતું, તે તોડી ત્યાં મસ્જીદ કરી, ઇ. સ. ૧૨૮૪ જેને આજે “ માહી ગડેચી ” કહે છે;* અલાઉદ્દીને પોતાના લશ્કરી સૂબા અલખખાનને સોરઠી સોમનાથનું દે-
વળ જે પાછું સમરાવ્યું હતું તે તોડવાને મોકલ્યો, તેણે સોમનાથનું દેવળ તોડી ઘોઘાથી માધવપુર સુધીનો દરિયાકિનારાનો મુલક જીતી લીધો તથા સોમનાથમાં એક સૂબો નીમ્યો રાહ મંડલિકે નેમિનાથના મંદીરને સોનાનાં પત્રાંથી સુશોભિત કર્યું. રાઠોડ જગતસિંહે વંચલી જીતી લીધું, અને ત્યાં પોતે રાજ્ય કરવા લાગ્યો તેના વંશજો થયા તેનાં નામ:-

૧. જગતસિંહ.....	૪. વિજયાનંદ.
૨. અરિસિંહ.....	૫. અમરસિંહ.
૩. ક્ષેમાનંદ.....	૬. તેજસિંહ.

રાહ મંડલિક પછી રાહ નવધણુ ચોથો ગાદીએ બેઠો. ઇ. સ. નવધણુ ચોથો ઇ. સ. ૧૩૦૬. ૧૩૦૬. તેણે માત્ર બે વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેના પ-
મહીપાલ ચોથો ઇ. સ. ૧૩૦૮. છી તેનો પુત્ર મહીપાલ ચોથો ગાદીએ બેઠો.
ઇ. સ. ૧૩૦૮. તેણે સોમનાથનું દેવળ સમરા-
વ્યું અને ખીજાં કેટલાંક લોકોપયોગી કામ કર્યા, તેણે ૨૭ વર્ષ રાજ્ય
કરી ઇ. સ. ૧૩૨૫ માં મર્ણુ પામ્યો. તેના
ખંભાર ચોથો ઇ. સ. ૧૩૨૫. પછી તેનો પુત્ર રાહ ખંભાર ચોથો ગાદીપતિ
થયો, તેણે સોમનાથમાંથી મુસલમાન સૂબાને હાંકી કાઢ્યો અને મહા-
દેવનો મહીમા વધાર્યો.

* એ મસ્જીદ જુનાગઢના ઉત્તરાદિ બાજુપર છે, તે મસ્જીદ જોતાં આજે પણ મસ્જીદના સ્થંભ વગેરે હિંદુ દેવસ્થાનનો ભાગ જેવામાં આવે છે, એમ પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવે છે તેમાં આરબી ભાષામાં ૧ લેખ છે.

દિલ્હીના મહંમદ તખલખે ગુજરાત ઉપર સ્વારી કરી અને
 ઉપર કોટનો ત્રીજો ઘેરો. ત્યાર પછી જુનાગઢ ઉપર ઘેરો ધાલી તેને જી-
 ઇ. સ. ૧૩૫૦. તી લીધું, ઇ. સ. ૧૩૫૦ ખેંગારને કેદ કર્યો
 પણ પાછળથી છોડી મૂક્યો.

દરિયાકિનારાના ચાંચીયાઓ ને દરિયા ઉપર બધા ઉત્પન્ન ક-
 રતા હતા, તેનું જડમૂળ કાઢવા તરફ રાહ ખેંગારે પોતાનું મન લગાડ્યું. તે
 સંગિતશાસ્ત્રને ઉત્તેજન આપતો. તેણે ૮૪ રાજાને
 રાહ જયસિંહ બીજો ઇ. સ. ૧૩૫૧ માં મર્ણુ પામ્યો.
 તેના પછી તેનો કુંવર જયસિંહ બીજો ગાદી-
 એ બેઠો તેણે પોતાના પિતાના વખતના શત્રુઓને ઠેકાણે બેસાર્યો, ત-
 થા પોતાનો અમલ વધારે ભાગમાં બેસાર્યો, તે
 મહીપાલ પાંચમો. ઇ. સ. ૧૩૬૯ ઇ. સ. ૧૩૬૯ માં મર્ણુ પામ્યો. તેના પછી
 તેનો પુત્ર મહીપાલ પાંચમો ગાદીએ બેઠો. તેણે
 જગતસિંહના વંશજ અમરસિંહ તથા તેજસિંહ પાસેથી વંચલી લઇ
 લીધું. તેના પછી તેનો ભાઇ મોકલસિંહ થયો,
 મોકલસિંહ ઇ. સ. ૧૩૭૩. ઇ. સ. ૧૩૭૩. તેનું બીજું નામ મુક્તાસિંહ
 પણ કહે છે. મોકલસિંહે ૨૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું,
 તેણે આસપાસના રાજાઓ સાથે સંપ રાખી વિધાને ઉત્તેજન આપી
 તેનો પ્રસાર કર્યો. ઇ. સ. ૧૩૮૯ માં તેની પુત્રી હાનીએ પ્રધાન ગ-
 દાધરના પુત્ર વૈજયનાથ મારફત ધધુસર પાસે એક વાવ બંધાવી, તેને
 હાની વાવ કહે છે. ઇ. સ. ૧૩૯૪ માં જુર્રખાંન અથવા મુઝફરખાં-
 ને જુનાગઢને ઘેરો ધાલી રાહ પાસેથી ખંડ-
 ઉમરકોટનો ચોથો ઘેરો. ઇ. સ. ૧૩૯૪. છી લઇ સોમનાથના દેવળ તરફ કુચ કરી. આ
 જગતપ્રસિદ્ધ દેવળને તોડી શહેરમાં મુસલમા-
 ની ધર્મ સ્થાપિત કર્યો.

જુર્રખાંનના હુકમથી રાહ પોતાની રાજ્યધાની જુનાગઢથી વં-
 ચલી લઇ ગયો, ને મુઝફરખાંને જુનાગઢમાં એક મુસલમાન થાણદાર
 તીમ્યો. રાહ મોકલસિંહે શીરોઝ તખલખના હુકમથી ધુમલી ઉપર સ્વા-
 રાહ મંડલિક બીજો. રી કરી દરિયા કિનારીના કાકોરને તાબે કર્યો.

ઈ. સ. ૧૩૯૭. તેના પછી તેનો પુત્ર રાહ મંડલિક ખીજે પાટે બેઠો, ઇ. સ. ૧૩૯૭. તે ઉદાર, શ્રવણ, અને પવિત્ર હતો. તે પતિ-વ્રત ધર્મ પાળતો.

સોમનાથ પાટણના હિંદુઓએ ઇ. સ. ૧૩૯૮ માં હુલડ મચાવ્યું. અને સ્વતંત્ર થઈ જવાનો વિચાર કર્યો તેથી તેઓને બેસાડી દેવાને તાતારખાને શુદ્ધરખાને સાથે સોમનાથપાટણ તરફ કુચ કરી બલવાખોરોને બેસાડી દીધા. તેણે ૩ વર્ષ રાજ્ય કરી ઇ. સ. ૧૪૦૦ માં દેહ છોડી. તેના પછી તેનો ભાઈ મેલગ અ-

મેલિંગદેવ ઇ. સ. ૧૪૦૦

થવા મેલિંગદેવ ગાદીએ બેઠો. તેણે જુનાગઢ માંથી મુસલમાન થાણુદારને હાંકી કાઢી ત્યાં

પોતાની રાજધાની કરી. ઇ. સ. ૧૪૧૩ માં અમદાવાદના બાદશાહ અહમદશાહ પહેલાએ જુનાગઢ ઉપર ચઢાઈ

ઉમરકોટનો પાંચમો ઘેરો
સંવત ૧૪૬૯

કરી જેઠ શુદ્ધ ૭ સંવત ૧૪૬૯ ને રવીવારને

રાજ ચુક્ય થયું, તેમાં બાદશાહ હાર્યો; રાહે તે-

નો તમામ સામાન લૂંટી લઈ કાઢી* મુક્યો. ઇ. સ. ૧૪૧૫ માં રાહ મર્ણુ પામ્યો. અને તેના પછી તેનો પુત્ર જય-

જયસિંહ ત્રીજો ઇ. સ. ૧૪૧૫.

સિંહ ત્રીજો ગાદીએ બેઠો તેણે ઝાંઝમેર (હાલ બાવનગરને તાબે છે અને તળાખથી દક્ષિણે

૧૨ માઇલ દૂર છે.) ના કોટને મુસલમાનોના લશ્કરે ઘેરો ધાવ્યો તે વખતે ધર્મચુક્ય કરી મુસલમાની ફોજનો નાશ કરી ઘેરો વીખેરી નાંખ્યો. ઇ. સ. ૧૪૧૭ માં આ રાજના વખતમાં વૃત્તિસિંહદેવના દીકરા દા-મોદરે રેવતી કુંડ ઉપર એક મઠ બંધાવ્યો જેને આજે વૈષ્ણવલોકા-એ મહાપ્રભુજીની બેઠક કરી શુભસાધજી મહારાજના હવાલામાં સુપ્રિત કરેલ છે.

તેના પછી ત્રીજો ભાઈ મહીપાળ છટ્ટો ગાદીએ બેઠો, ઇ. સ. મહીપાળ છટ્ટો. ૧૪૪૦. એ ધણો ધર્માત્મા હતો તેથી સોમના-

* સંવત ૧૬૫૮ ઇ. સ. ૧૮૬૨ ની સાલમાં સરાફી બજારની પશ્ચિમ તરફની દુકાન નવી કરતાં તેના પાયામાંથી નીકળેલા શિલાલેખ ઉપરથી. જેટલાક અંધકાર રાહ પોતે હારી ગીરનારના કીલ્લામાં ભરાયાનું લખેલું.

ક્ર. સ. ૧૪૪૦.

જ તમા દારકાં જતાં માંખાળુઓને પોતાને

ચેં જમાડતો. કામોદરરાય ઉપર તેને ધણી આસ્તા હતી, તેથી તે પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે તેની ધણી બક્ષિત કરતો; આખરે તેને મંડલિક નામે પુત્ર થયો. રાહ પોતાની હયાતીમાં પોતાના હીણબાળી કુંવર મંડલિક ત્રી-જાને ગાદીએ બેસાડ્યો જેણે રજપુત રાજ્યનો જીનાગઢમાંથી છેડો આપ્યો.

મંડલિક ઇ. સ. ૧૪૫૧ માં ગાદીનસીન થયો તે શસ્ત્રવિદ્યામાં મંડલિક ત્રાજે ઇ. સ. ૧૪૫૧-૧૪૭૨. કુશલ હતો; યોગ્ય વયનો થયા પછી એનું અર્જુન ગોહીલની કુંવરી કુંતાદેવી સાથે લગ્ન થયું હતું, અર્જુનસિંહ ગોહીલ મુસલમાન સાથેની લડાઈમાં લડતાં મરાયાથી અ-રથિલાના ઠાકોર દુદા ગોહીલને ત્યાં એ કુંવરીને ઉછેરી હતી.

રાહ મંડલિક ગાદીએ બેઠો ત્યારે ધણા મંડલિક રાજ્યે ખંડણીઓ મોકલી હતી પણ શિયાલખેટના રાજ સાંગલ વાઘેલે ખંડણી મોકલી નહોતી તેથી મંડલિક તેની ઉપર ચડાઈ કરી તેને હરાવી કેદ કર્યો. પણ પાછળથી તેને છોડી મુક્યો હતો.

દુદા ગોહીલબાદશાહના વખતમાં ભૂટ કરતો તેથી તેને અટકાવવાને અમદાવાદના સુલતાને મંડલિકને લખ્યું; મંડલિકે દુદાને કહેણ મોકલ્યું છતાં ન માનવાથી કાકાસસરા સામે લડાઈ કરી; લડાઈ થતાં દુદા મંડલિકની પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે—“તું મને સાંગલ વાઘેલો સમજીશ નહીં, વળી યુવાન અને મારી બત્રિજનો વર છો. અને તને કંઈ પણ સંતાન નથી માટે તું જ” મંડલિકે કહ્યું કે—“હું ક્ષત્રિનો પુત્ર છું અને પાછો નહીં હું.” દુદાએ કહ્યું કે—“પહેલાં તું ધા કર” ત્યારે મંડલિકે કહ્યું કે—જ્યાં સુધી તું ધા નહીં કર ત્યાં સુધી હું ધા કરવાનો નથી, આથી દુદાએ મંડલિક ઉપર શસ્ત્ર વાપર્યું અને લડાઈ થઈ તેમાં દુદા પડ્યો. મંડલિકે અર્થાલ્પનો* નાશ કર્યો અને જીતનાં વાજાં વગાડી જીનાગઢ આવ્યો.

મંડલિકને પુત્ર ન હોવાથી કુવાના રાજ વનવીરના દીકરા બી-

* અર્થાલ્પના નાશ પછી ગોહીલની આ શાખાએ લાડી રાજગર કર્યું.

મસિંહની કુંવરી ઉમાબાઇ સાથે તે પરણ્યો. સાર પછી ચંદ્રવંશી
જાલાની કુંવરી અને સૂર્યવંશી ગોહીલની કુંવરી સાથે મંડલિક પરણ્યો
હતો, તે પછી તેને પુત્ર થયો. શિયાલબેટના રાજા સાંગણ વાઘેલે
બંડ કયું તેથી મંડલિક તેની સામે ચડ્યો, અને તેને હરાવી ક્રે કયો
અને પાછળથી છોડી મૂક્યો. આ રાજાના વખતમાં પ્રખ્યાત વિષ્ણુ
ભક્ત વડનગરો નાગર નૃસિંહ મહેતો થઇ ગયો, જેનું નામ આખા
ભરતખંડમાં પવિત્ર મનાય છે.

એવું કહેવાય છે કે—પાટણનો વિંજળવાળો મંડલિકનો મિત્ર
હતો તેને પત્ત નીકળ્યું હતું તેથી તેણે કાશીની યાત્રા કરવાનો અને
તેથી પત્ત ન મટે તો હિમાલયમાં જઈ કૈલાસના બરફમાં ગળી જ-
વાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ બ્રાહ્મણોએ મના કરી કહ્યું કે પ્રથમ ગીરિ-
નારની યાત્રા કરવી જોઈએ; વિંજળ પત્નીઓ હોવાથી પોતાના મિત્રને
મળતાં શરમાતો હતો તેથી તેણે છુપી રીતે ગીરિનાર જઈ યાત્રા ક-
રી. એક સુવર્ણનો હાથી બ્રાહ્મણોને આપી ચાલ પકડી. વિંજળના
ગયા પછી બ્રાહ્મણોને સોનું વહેંચતાં માંડોમાંડે કળ્યા થયો તેનો ધ-
નસાક કરાવવા તેઓ મંડલિક પાસે ગયા, તેણે પૂછ્યું કે—“સોનાનો
હાથી કોણે આપ્યો” જવાબમાં વિંજળવાળાનું નામ સાંભળતાંજ તેને
મળવાને આતુર થઇ પાછળ દોડ્યો; રસ્તે જતાં વગળ ને કાથરોટા
વચ્ચેના નાળા આગળ તેને હમેશાં ગંગા નદીનું પાણી લાવનાર ગંગા-
જળીઓ મળ્યો; મિત્રને મળવાના કિસ્સામાં કપડાં સાથેજ ગંગાજ-
ળથી નાહી આગળ ચાલતાં જેતલસર આગળ વિંજળને મળીને તેણે
ના કલ્પા છતાં તેને ભેટી પડ્યો; તરતજ વિંજળને પત્ની રોગ મ-
ટી ગયો. આ બનાવ ગંગાજળના પ્રતાપથી બન્યો એમ માની જે ના-
ળા આગળ કાવડીઓ મળ્યો હતો તેનું નામ એ દિવસથી ગંગાજળી-
ઓ પડ્યું.

રાહ મંડલિકની પડતી થવાની બે જુદી જુદી વાતો ચાલે છે,
તેમાં એકતો એવી કહેવાય છે કે—મોણિયા ગામમાં ચારણ રાવસુર
બાસુરની સ્ત્રી નામે નાગબાઇ રહેતી હતી તેનો પુત્ર ચારણ નાગાજણ-
ની સ્ત્રી મીનબાઇ હતી. તેની ખૂબસુરતીની ખ્યાતિ સાંભળી મંડલિક
તેને જોવા માટે શિકારને બહાને મોણિએ ગયો જ્યારે કોઇ મોટો મા-

જુસ ઘેર આવે સારે તેના કપાળમાં કંકુનો ચાંદ્રો કરી ચોખા ચોડી તેના માથા ઉપર હાથ ફેરવી પોતાના માથા સાથે આંગળાં અડાડી ટાચકા ફેડી દુઃખડાં હરેછે. એ ચાલતા આર્જુના રીવાજ પ્રમાણે મંડલિકનાં દુઃખડાં હરવા મીનબાઇ ગઇ. પરંતુ રાહ મંડલિક બીજી દિશા તરફ ફર્યો; આથી મીનબાઇએ પોતાની સાસુ નાગબાઇને કહ્યું કે—“ રાહ ફરી જાયછે. ” સારે નાગબાઇએ કહ્યું કે—“તું તે દિશા તરફ જઇ દુઃખડાં હર,” મીનબાઇ તે તરફ ગઇ એટલે રાહ પાછો ફર્યો. એ પ્રમાણે મીનબાઇ ચારે દિશા ફરી પણ રાહ હજી પણ ફર્યા કરતો હતો. ત્યારે મીનબાઇએ નાગબાઇને કહ્યું કે—“ હું ચારે દિશા ફરી પણ રાહ હજી ફર્યા કરે છે, ” નાગબાઇએ કહ્યું કે—“ એ રાહ નથીફરતો પણ તેનો દિવસ ફર્યો છે. ” રાહે મોહિત થઇ નજર બગાડી મીનબાઇના શરીર ઉપર હાથ નાંખ્યો મીનબાઇ ચીસ પાડી પોતાની સાસુ પાસે દોડી ગઇ અને રાહની ફરીયાદ કીધી. ત્યારે નાગબાઇએ ગુસ્સે થઇ શાપ આપ્યો કે—“હે ભુંડા જેમઆ પાછી ફરી તેમ તારી નશીબ કપી સ્ત્રી પાછી ફરશે અને મુસલમાનોને લાં જશે;” મતલબ કે—તારૂં રાજ્ય મુસલમાનોને હાથ જશે અને તું પણ વટલાઇ મુસલમાન થઇશ. *

વળી બીજી વાત એવી ચાલેછે કે મંડલિકના પ્રધાન વિસલ (જેના નામથી જીનાગઢમાં બીડબંજન પાસે વિસલ વાવ છે) વાણીયાની મનમોહના નામની અતિ સૌન્દર્યસંપન્ન યુવાન સ્ત્રી હતી, તેના ઉપર મોહિત થઇ મંડલિકે તેની આબરૂ લીધી તેથી વિસલ ગુસ્સે થઇ તેનું

• મીનબાઇએ કહ્યું કે:—

ઢાહરો.

ગંગાજળ ગઢેશા, પંડ તારૂં હવું પવિત્ર;
વિંબને રગત ગયાં, મને તો વાળા મંડલિક. ૧

મતલબ કે હે ગઢપતિ! ગંગાજળ થકી તારૂં શરીર એટલું બધું પવિત્ર હવું કે વિંબનું રક્તપીત ગયું, પણ હે મંડલિક! મને એથી વાળા થયા. વળી બીજી રીતે નાગબાઇના શાપના સોરઠા, સોરઠના ગામડીયા લોકોનીએ મુજબ ગાયછે.

વેર લેવાને ગુજરાતના પાદશાહ મહંમદશાહ (મહંમદ બેગડો) પાસે ગયો અને તેને જુનાગઢ ઉપર સ્વારી કરવા ઉશ્કેર્યો. ગમે તેમ હોય પરંતુ ઇ. સ. ૧૪૬૭ માં મહંમદશાહે જુનાગઢ ઉપર ચડાઈ કરી, પણ રાહ મંડલિક તાબે થવાથી આદશાહ પાછો ગયો. બીજા વર્ષમાં રાહે સ્વતંત્ર ઇલકાબ ધારણ કર્યો છે એવું બહાતું કાઢી ૪૦,૦૦૦ સ્વાર લઇને આદશાહે ચડાઈ કરી પરંતુ મંડલિકે તાબે રહી ચાલવાનું કબુલ કર્યું તેથી લશ્કર પાછું ફર્યું.

મહંમદશાહના મનમાં એવો નિશ્ચય થયો કે, જુનાગઢનો મુલ-

ક તાબે કરવો તેથી ઇ. સ. ૧૪૬૯ માં ઉપ-

ઉપરકોટનો ઝાંઘો ઘેરા.
ઇ. સ. ૧૪૬૯—૧૪૭૨.

રકોટ તથા જુનાગઢને જળરા સૈન્યથી ઘેરા
ધાલ્યો. દીર્ઘ અને પ્રતાપશાળી અચાવ પછી રાહ

મંડલિક ઇ. સ. ૧૪૭૨ માં શર્ણુ થયો, અને જુનાગઢનું રાજ્ય ગુજ-
રાતના રાજ્ય સાથે જોડી દીધું અને મંડલિકે મુસલમાની ધર્મ સ્વિકાર-
્યો. મહંમદશાહ (બેગડો)એ તેનું ખાનજહાંન નામ પાડી અમદાવાદ
લાલ્યો, અહીં તે મર્ણુ પામ્યો તેની કબર આજ પણ માણિકચોકમાં
કંદોષની દુકાનમાં છે.

સોરઠા.

ગઢ જૂનાની પોળ, દામોકુંડ દેખીશ નહીં;

રતન પડશે રોળ, ત્યારે મું સંભારીશ મંડલિક, ૨

જશે રાહની રીત, રાહપણું રહેશે નહીં;

મંદિર ઠેકાણે મસીત, તે દી મું સંભારજે મંડલિક, ૩

ભૂલ્યો રાજ ભીત, નાગબાઈને નમ્યો નહીં;

મેડી ત્યાં મસીત, ત્યારે મું સંભારજે મંડલિક. ૪

નહીં વાગે નિશાન, નકીબ હુકળશે નહીં;

હમઠશે અસરાણ, ત્યારે મું સંભારજે મંડલિક.

પ્રકરણ ૪ થું.

મુસલમાની રાજ્યનો પ્રારભ.

(અમદાવાદથી આવેલા ફૅજદારો).

તાતારખાન.....	ધ. સ. ૧૪૭૨-૧૪૭૫
મીરઝાં ખસીલ.....	ધ. સ. ૧૪૭૫-૧૫૦૫
મલેક ઇબ્રાહિમ તથા તાતારખાન....	ધ. સ. ૧૫૦૫-૧૫૭૫
અમીનખાન.....	ધ. સ. ૧૫૭૫-૧૫૮૨
હાસતખાન.....	ધ. સ. ૧૫૮૨-૧૫૮૨

(ફીલ્હીના ખાદશાહી ફૅજદારો.)

૧. નૌરંગખાન.....	ધ. સ. ૧૫૮૨— *
૨. કાસમખાન.....	,, ... * -૧૬૩૩
૩. મીરઝાં ઇસાતરખાન.....	,, ... ૧૬૩૩-૧૬૪૨
૪. ઇનાયત ઉલ્લા.....	,, ... ૧૬૪૨-૧૬૫૦
૫. મહંમદ શાહીહ.....	,, ... ૧૬૫૦-૧૬૫૩
૬. કુતબુદ્દીન ખેશગી.....	,, ... ૧૬૫૩-૧૬૬૪
૭. સરદારખાન.....	,, ... ૧૬૬૪-૧૬૮૬
૮. સયદ મહંમદખાન.....	,, ... ૧૬૮૬-૧૬૮૬
૯. શાહુવર્દીખાન.....	,, ... ૧૬૮૬-૧૬૮૬
૧૦. કારતલખાન.....	,, ... ૧૬૮૬-૧૬૮૬
૧૧. શેર અફઘાનખાન.....	,, ... ૧૬૮૬-૧૬૮૭
૧૨. બહુલોલ શેરાની.....	,, ... ૧૬૮૭-૧૬૮૮
૧૩. શેર અફઘાનખાન.....	,, ... ૧૬૮૮-૧૬૯૮
૧૪. મહંમદખેગખાન.....	,, ... ૧૬૯૮-૧૭૦૪
૧૫. સરદારખાન.....	,, ... ૧૭૦૪-૧૭૧૧
૧૬. મહંમદગીલાની.....	,, ... ૧૭૧૧-૧૭૧૪

૧૭. અભયસિંહ.....	૧૧...૧૭૧૪-૧૭૧૫
૧૮. અમદાદ હામીદખાન.....	૧૧...૧૭૧૫-૧૭૧૭
૧૯. અભયસિંહ (ખીજવાર).....	૧૧...૧૭૧૭-૧૭૧૭
૨૦. હૈદર કુલીનખાન.....	૧૧...૧૭૧૭-૧૭૧૮
૨૧. અમદાદ હામીદખાન (ખીજવાર)	૧૧...૧૭૧૮-૧૭૨૧
૨૨. અસાદકુલીનખાં.....	૧૧...૧૭૨૧-૧૭૨૩
૨૩. અસદઅલીખાન.....	૧૧...૧૭૨૩-૧૭૨૬
૨૪. સલામતખાન.....	૧૧...૧૭૨૬-૧૭૩૧
૨૫. શેરખાન.....	૧૧...૧૭૩૧-૧૭૪૮.

મહંમદે જુનાગઢ લીધા પછી શહેરને કીલ્લાખંધી કરાવી—અને ઉપરકોટમાં દેરાજય તોડી મચ્છાવ કરી અને મૂર્તિની જગોએ “કુતુબો” પઢવાની મીંચર (પ્રાર્થના શ્રેણી) સ્થાપી અને જુનાગઢનું નામ મુસ્ત-ફાયાદ પાડ્યું;—આ વખતે ઘણા મુસલમાનોને લાં વસાવી યોડા વખત સુધી પોતે લાં રહ્યા; સૈયદ, કાજી વગેરેને જાગીર આપી ત્યાં વસાવ્યા. આ વખતથી તે અમદાવાદના રાજ્યની પડતી થઇ લાં સુધી જુનાગઢનો રાજ્ય કાર્યભાર અમદાવાદથી નિભાઇ આવતા થાણુદારો મલવતા હતા.

સુલતાન મહંમદે રાહ મંડલિકના કુંવર જૂપતિસિંહને જુનાગઢમાં જાગીરદાર કરી રાખ્યો. પહેલા થાણુદારનું નામ તાતારખાન હતું તેના તાત્રામાં લશ્કર તથા તકરારી કામનો નીવેડો કરવાનું હતું, તેના પછી સુલતાનનો વડો કુંવર મીરજાં ખત્રીલ થયો, ઇ. સ. ૧૪૭૫. તેણે જુનાગઢથી ૪ માઇલ ઉપર ખલીલપોર વસાવ્યું. જૂપતિસિંહ પછી તેનો પુત્ર ખેંગાર થયો, ઇ. સ. ૧૫૦૫. સુલતાન મહંમદના રાજ્યના પાછલા ભાગમાં જુનાગઢની રાજધાની ત્યાંથી ખસેડી દીવમાં આણી હતી; કેમકે એ ગામ દરિયાકીનારા ઉપરનું મોટું મથક હતું.

મીરજાં ખલીલ પછી મલેક ઇઆઝ તથા તાતારખાન થાણુદાર તરીકે નિભાયા, ઇ. સ. ૧૫૦૫. તાતારખાન ઘેરી જુનાગઢ રહેતો હતો અને મલેક ઇઆઝ દીવમાં રહેતો હતો. મલેક ઇઆઝે દીવમાં

થી બે તોપો લઇ આવી ઉમરકોટના કીલામાં રાખી જેને “ લીક્ષમ ” તોપ અને “ કડાનાળ ” કહેછે.

સુલતાન બહાદુરશાહના મરણ પછી ધોરીઓ સ્વતંત્રતા ભોગવવા લાગ્યા તોપણ અમદાવાદના સુલતાનની નામની તાબેદારી ઉઠાવના. ખેંગાર પછી ઇ. સ. ૧૫૨૫ માં તેનો પુત્ર રાહ નવધણુ જગીરદાર થયો તે ઇ. સ. ૧૫૫૧ માં મરણ પામ્યો. આ વખતે તાતારખાન છેક સ્વતંત્ર જેવો થયો હતો; જામ રાવળે ઇ. સ. ૧૫૪૦ માં હાલાર જીતી નવાનગર વસાવ્યું. નવધણુ પછી જગીરદારની જગ્યાએ શ્રીસિંહ થયો, ઇ. સ. ૧૫૫૧. આના વખતમાં સને ૧૫૫૯ માં જુનાગઢના મુલકમાં તેમજ આખા કાઠિયાવાડમાં દુકાળ પડ્યો હતો આ સંકટના સમયમાં નવાનગરના રહીશ જગદુશાહ નામના વણિક શેઠે દાણાના કોઠારો ભરી ગરીબ લોકોને બહોળે હાથે અનાજ વહેંચ્યું હતું, જેથી તેની યાદગીરીમાં એ દુકાળ જગદુશાહના દુકાળને નામે ઓળખાય છે. તેમના વખતમાં તાતારખાન મરણ પામ્યો, ઇ. સ. ૧૫૭૫. તેની જગ્યાએ તેનો પુત્ર અમીનખાન થયો. ઇ. સ. ૧૫૮૧-૮૨ માં અમીનખાન તથા તેની ફાજના સરદાર ફતેહખાન સરવાણી વચ્ચે ટંટો થયો. ગુજરાતના સુબા અહમદશાહે પોતાના ભત્રિજા મીરઝાખાનને ૪૦૦૦ ઘોડે સ્વાર આપી ફતેહખાન સરવાણી સાથે જુનાગઢ ઉપર હલ્લો કરવા મોકલ્યો; ધેરો ચાલતાં દરમિયાન ફતેહખાન ગુજરી ગયો, એવામાં જામનગરનો જામ સતાજી અમીનખાનની વહારે ચઢ્યો તે મોટું લશ્કર લઇ આવી પહોંચ્યો એટલે મીરઝાખાન ધેરો ઉઠાવી પાછો હડી માંગરોળ ધેરું પહોંચી જામની ફાજ તેની પુકેજ હતી. અમીનખાન પણ જુનાગઢમાંથી બહાર નીકળી તેની પાછળ પડ્યો; આથી મીરઝાખાનને માંગરોળનો ધેરો છોડી નાસવું પડ્યું, તે કોડીનાર પાસે જઇ થોડ્યો; આંહી જામ તથા અમીનખાનની ફાજ એટલી બધી પાસે આવી પહોંચી કે, યુદ્ધ આપવું પડ્યું; આંહી મીરઝાખાનની જાજરી હાર થઇ; સરસામાન દુશ્મનને હાથ ગયાં અને પોતે ધવાણો તેથી અમદાવાદ નાસવું પડ્યું, ઇ. સ. ૧૫૮૨.

અમીનખાન પછી દોલતખાં ધોરી થયો; મુજફર (જે દિલ્હીના કેદખાનામાંથી નાસી ઇ. સ. ૧૫૮૩ માં ગુજરાતમાં આવ્યો હતો

તો.) ઇ. સ. ૧૫૯૧ માં જમ સતાજીને, જુનાગઢના દોલતખાન ધો-
રીને, ખેરડીના લુખા ખુમાણને, અને જુનાગઢના રાયજીદા જગીરદાર
ખેંગારને બંડ ઉડાવવા ઉસ્કર્યા તેથી તેઓએ બંડ ઉડાવ્યું. પાદશાહનો
સૂઓ ખાન આજમ મીરઝાઅઝીઝ તેની સામે આગ્યો; બંનેની ફેજ
ધ્રોળ આગળ લુચરમોરીની રણભૂમિમાં ભેગી થઇ; બંનેના યોદ્ધા ય-
રાતનથી વઢયા પણ જયદેવી પાદશાહી ધ્વજ ઉપર બેડી; દોલતખાન
જખમી થયો અને મરી ગયો એટલે જુનાગઢ દિલ્હીના પાદશાહ અક-
બરને હાથ ગયું ઇ. સ. ૧૫૯૨. હવેથી જુનાગઢનો વહીવટ પાદશાહી
ફેજદાર ચલાવવા લાગ્યા, અને રાયજીદા જગીરદાર ખેંગારને સીલ,
બગસરા, કેસોદ, તથા ચોરવાડની જગીરમાં કાઢ્યો, જ્યાં તેણે ઇ. સ.
૧૬૦૮ માં દેહ છોડી.

જુનાગઢનો સહુથી પહેલો પાદશાહી ફેજદાર નૌરંગખાન હ-
તો તેના પછી કાસમખાન થયો, ઇ. સ. ૧૬૩૧-૩૨ (સંવત ૧૬૮૭)
માં બારે દુકાળ પડ્યો તેથી ગેરબંદોબસ્તમાં વધારો થયો.

આ દુકાળને પહેલો સત્યાશીયો કહેજે, એ વર્ષમાં ગુજરાત અ-
ને દક્ષિણમાં વરસાદ થયો નહીં. ગરીબ લોકો દુકડો રોટલા સાર પ-
ણ પોતાનાં છોકરાંને આપી દેવા રાજી હતાં પણ લેનાર કોણ મળે ?
અને ધણાએ રઝળતાં મૂકી દીધાં. “મિરાને-એહમદી” નામના
મુસલમાની ઇતિહાસમાં લખ્યું છે કે-જેઓ હમેશાં સદાચત આપતા તે-
ઓને પણ એ દુકાળમાં મોહોલે-મોહોલે ભટકી અનાજ માટે બીખ
માગવી પડી હતી. કુતરાનું માંસ ખાવા માટે વેંચાએલું હતું, હાડકાં
દળી લોટમાં ભેળ્યાં હતાં અને માણસો એક બીજાને મારી ખાતા.
મૂડાંને ઠેકાણે પાડવામાં મહા મહેનત પડતી, લોકોને ધણી ધા-
સ્તી રહેતી હતી કે રખેને એકલા કે વગર હથિયારે જાય તો બીજા
કોઇ તેઓને મારી નાંખી બક્ષણ કરે. ધંધો કે ખાવાનું મળે તે લા-
લચે ગરીબ લોકો મોટા શહેરમાં જઇ બરાયા અને ધણા જણ મો-
હોલમાં ભૂખે મરણ પામ્યા, તેઓને ત્યાં બાળનાર કે દાટનાર કોણ
મળે ? ધણા લોકો દેશ છોડી હિંદુસ્થાનના બીજા ભાગમાં નાશી છ-
ટ્યા. આ દુકાળમાં લોકોને મહા વિટંબના પડી હતી, અને લોકો મુવાં

પણ પ્રણા; અમદાવાદ અને સુરતમાં “સંમારખાના” એટલે ગરીબ લોકોને માટે અનુકૂળ ઉપાડવામાં આવ્યા હતાં. અમદાવાદની બૂંને મરતી પ્રજામાં અનાજ વહેંચવા સારૂ રૂપિયા ૫૦,૦૦૦) ની રકમ કાઢવામાં આવી હતી; ઘેર તો સર્વ કરીને અધાન મરણ પામ્યાં તે વર્ષમાં મહેસલની છૂટ મુકવામાં આવી હતી. તોપણ લોકોને પાછાં ઠેકાણે પડતાં ધણાં વર્ષ લાગ્યાં.

૪૦ સ. ૧૬૩૩ માં જુનાગઢનો ફાજદાર મીરઝાં ઇસાતરખાન થયો, તેણે જુનાગઢના કીશ્વાની મરામત કરી સારો બદોઅસ્ત કર્યો. ઇ. સ. ૧૬૪૨ માં તે ગુજરાતનો સૂબો નીમાયો ત્યારે જુનાગઢના ફાજદારનો હુકો, પાદશાહ શાહજહાંને કહી પેતાના પુત્ર ઇનાયતુલ્લાને અપાવ્યો, શાહજહાંના પુત્ર ઔરંગઝેબે બપેરે ગુજરાતના સૂબા ઉપરથી તેને દૂર કર્યો ત્યારે પાછો સોરઠની ફાજદારી ઉપર આવ્યો તે ઇ. સ. ૧૬૫૦ સુધી ફાજદાર રહ્યો, તેના વખતમાં સને ૧૬૪૭ માં દુકાળ પડ્યો હતો, તેના પછી તેનો પુત્ર મહમદશાહ ફાજદાર થયો ઇ. સ. ૧૬૫૦. તેના પછી પ્રખ્યાત કુતબુદ્દીન ખેશગી ઇ. સ. ૧૬૫૩ માં ફાજદાર થયો તેણે આખા પ્રાંતમાં શાંતિ રાખી હતી.

નવાનગરનો જામ રણમલજી ગુજરી ગયો, તેના મરણ પછી, તેનો ભાઈ રાયસિંહજી, રણમલજીના કુર સતાજીને ખોટો ઠરાવી જામનગરની ગાદી પચાવી પડ્યો હતો, અને દિલ્હી સત્તાથી સ્વતંત્ર થવા ચલાતો હતો તેથી ઇ. સ. ૧૬૬૨ માં ઔરંગઝેબ પાદશાહે શહેરખાંન આગીને જામને તાબે કરવા લશ્કર આપી મોકલ્યો, અને જુનાગઢના ફાજદાર કુતબુદ્દીનને પણ શહેરખાનની મદદે જવા હુકમ મોકલ્યો. શહેરખાને તથા કુતબુદ્દીને નવાનગર ઉપર ચડાઈ કરી; શેખપાટ આગળ યુદ્ધ થયું તેમાં જામ હાર્યો; અને ચે.લાઓએ નવાનગર લીધું, અને તેનું નામ ઇસ્લામનગર પાડી કુતબુદ્દીન જુનાગઢ આવ્યો અને શહેરખાં ગુજરાત તરફ ગયો. ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં કુતબુદ્દીન ખેશગીને દિલ્હી શાહ ઔરંગઝેબે મહારાજા યશવત્સિંહની મદદે દક્ષિણ ઉપર સ્વારી કરવા મોકલ્યો તેથી તેના પછી સરદારખાં સોરઠના ફાજદાર તરીકે નીમાયો.

સરદારખાને જુનામઢમાં ધણે સુધારે કર્યો. આ વખતે આ-
ખા ગુજરાત તમા કાઠિયાવાડમાં ભારે દુકાળ પડ્યો, પણ તે સને
૧૬૭૧-૭૨ જેટલે ભારે નહેતો તેથી તેણે મરીમ પ્રભને ખદ્દ કર-
વા ઇ. સ. ૧૬૮૧-૮૨, ફીજરી સન ૧૦૯૪ માં સરદારખામ ખનાવ્યો.
અને સરદાર તળાવ ખોદાવ્યું. સરદારખામે સરદાર બાગમાં પોતાનું
મથું થયે દાટવા માટે એક મસ્જીદ મધ્યની પશ્ચિમે ને સીંધમાં નગરઠા-
મા ઇ. સ. ૧૬૮૬ માં મથું પામ્યો. તેના પછી સોરઠની ફાજદારી
ઉપર સૈયદ મહંમદખાન થયો, એ તે હુદા ઉપર ઝાઝા દિવસ રહ્યો ન-
હી કેમકે ઇ. સ. ૧૬૮૬ માં શાહજહાં મહંમદ આઝમશાહ બહાદુરને
સોરઠની મહેસુલ જાગીરમાં મળી તેથી તેણે પોતાના નાયબ શાહવર્દી-
ખાનને પોતાની તરફથી વહીવટ કરવા સોરઠમાં મોકલ્યો, પછી તરતજ
કારતલખખાનને સોરઠની ફાજદારી મળી.

આ વર્ષમાં વરસાદ ધણે થોડો થવાથી મોંઘવારી ધણી થઇ
હતી તેથી અનાજ ઉપરની જકાત કાઢી નાંખવામાં આવી હતી, ત્યાર
પછી શાહજહાં મહંમદ આઝમશાહ બહાદુર ગુજરાતનો સૂબો નીમા-
યો, અને તેણે કારતલખખાનને પોતાનો નાયબ સૂબો ઠરાવ્યો પણ
આ ગોઠવણ થનાંવાર કારતલખખાનને ગુજરાતની સૂબાગીરી મળી
એટલે શાહવર્દીખાનનો પુત્ર શેરઅફઘાનખાન સોરઠનો ફાજદાર ની-
માયો. ઇ. સ. ૧૬૮૭ માં શેરઅફઘાનખાનને બદલે બહોલશેરાની ની-
માયો પણ ઇ. સ. ૧૬૮૮ માં શેરઅફઘાનખાનને સોરઠની ફાજદારી
પુનઃ પ્રાપ્ત થઇ. આના વખતમાં સને ૧૬૯૪ માં આખા કાઠિયાવા-
ડમાં ધણે દુકાળ પડ્યો હતો તેમજ સને ૧૬૯૬ માં પણ દુકાળ
પડ્યો હતો.

ઇ. સ. ૧૬૯૮ માં સોરઠનો ફાજદાર મહંમદબેગખાન થયો,
તેણે તેની આગળ થઇ ગયેલા ફાજદારની માફક માત્ર ખાલસા મુલ-
ક સંભાળી રાખ્યા શિવાય વિશેષ કાંઈ પણ કર્યું નહીં. કાઠિઓ
ધધુકા પરગણું જે પ્રસિદ્ધ દુર્ગાદાસ રોઠોડને જાગીરમાં મળ્યું હતું
તેના ઉપર ધાડ પાડવા લાગ્યા; અથવા દુર્ગાદાસના વહીવટદાર સૂબાની
મદદ માગ્યાથી સૂબાએ મહંમદબેગખાનને કાઠી ઉપર સ્વારી કરવા

હુકમ કર્યો, ઇ સ. ૧૭૦૪. મહંમદખેગખાંનને બદલે સોરઠની ફૈજદારી સરદારખાંનને મળી.

દિલ્હી શાહ ઔરંગઝેબના મૃત્યુ પછી તેના પુત્ર મહંમદ મુઆજ્જમ અથવા બહાદુરશાહે સોરઠની ફૈજદારી મહંમદગીલાનીના હાથમાં સોંપી, ઇ સ. ૧૭૧૧ ઇ સ. ૧૭૧૪ માં દિલ્લીશાહ ફરખશીઅર જોધપુરના મહારાજા અજીતસિંહની કુંવરી સાથે પરણ્યો તેથી તેણે સોરઠની ફૈજદારી પોતાના સાળા અબયસિંહને આપી, તે પોતે જાતે ત્યાં નહીં જતાં તેણે ફતેસિંહ કાયસ્થને પોતાના પ્રતિનિધિ તરફ મોકલ્યો, ઇ. સ. ૧૭૧૫ માં અબયસિંહની જગોએ અમદુલ હામીદખાનની નીમણુક થઇ.

સફદરખાનના પુત્ર સલામખાંનને દિલ્હીશાહે અમદાવાદનો સ્થળો નીમી મહારાજા અજીતસિંહની સરદારી સાથે “ પાંચસદીનતમનસય” નો ઇલકામ આપી ગુજરાતમાં મોકલ્યો એટલે અજીતસિંહના પુત્ર અબયસિંહને સોરઠની ફૈજદારી મળી, ઇ. સ. ૧૭૧૭. પરંતુ એજ વર્ષમાં હૈદર કુલીનખાન સોરઠનો ફૈજદાર નીમાયો, ઇ. સ. ૧૭૧૮ માં હૈદર કુલીનખાનને ગુજરાતની સૂબાગીરી મળી, એટલે સોરઠની ફૈજદારી અમદુલ હામીદખાનને મળી. ઇ. સ. ૧૭૧૬ માં આદશાહ ફરકશીયરનો ઘાત થયો અને દિલ્હીની ગાદીએ મહમદશાહ બેઠો, તેણે ગુજરાતની સૂબાગીરી અજીતસિંહને આપી, ઇ. સ. ૧૭૨૦.

આ અરસામાં (ઇ. સ. ૧૭૧૮-૧૭૧૯ માં) ધણો બારે દુકાળ પડ્યો, તે સંવત ૧૭૭૫ માં પડ્યો. તેથી જેનું નામ પચોતરો દુકાળ કહેવાય છે, તે દુકાળમાં બાજરો અને મઠ રૂપૈયાનાં શેર વેચાયાં હતાં. ગરીબ લોકોને ઝાડનાં પાંદડાં અને મૂળીયાં ખાવાં પડ્યાં, આથી રોગ પ્રસર્યો તેમાં ધણા લોક મર્ણ પામ્યા, ધણાએ રૂપૈએ અને બએ રૂપૈએ છાકરાં વેચી દીધાં. અજીતસિંહે પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે અનોપસિંહને ગુજરાત મોકલ્યો, તેણે ઇ. સ. ૧૭૨૧ માં અસાદકુલીનખાનને સોરઠનો ફૈજદાર નીમ્યો પણ તે જાતે નહીં જતાં મહમદ શરીફખાનને પોતાનો નાયબ ઠરાવી જુનાગઢ મોકલ્યો, તેના પછી ઇ. સ. ૧૭૨૩. માં અસદઅલીખાન ફૈજદાર નીમાયો; આ વર્ષમાં પણ દુકાળ પડ્યો હતો.

ગુજરાતની સૂઆગીરી ઉપર અજીતસિંહની નીમણીક થઇ એ-
ટલે હૈદરકુલીનખાન દિલ્હી ગયો ત્યાં તેણે દિલ્હીશાહ મહંમદશાહ પા-
સે સલામતખાન જે ગુજરાતમાં આવ્યો હતો તેની બહાદુરીના ક્ષ-
ણાંજ વખાણ કર્યા તે સાંભળી ઇ. સ. ૧૭૨૯ માં બાદશાહે તેને રૂ-
બરૂ બોલાવી ક્ષણાંજ માનમરતબાથી તેની મુલાકાત લીધી, ત્યાર પ-
છી ગુજરાતની હકીકત પૂછી તે સલામતખાને સવિસ્તર કહી સાંભ-
ળાવી. આ વખતે ગુજરાતની ફાજદારી હૈદર કુલીનખાનને મળી, તેણે
અર્જ કરવાથી સલામતખાનનો હાથ હૈદર કુલીનખાનને સોંપ્યો ત-
થા બાદશાહે ખુશી થઈ સલામતખાનને કેટલાંક ગામ સાથે જુનાગઢ-
ની જાગીરનો પક્કો પરવાનો લખી આપ્યો.

પ્રકરણ પ મું.

આગદ્યું તથા પાછલ્યું—બાબી વંશનો ઉત્પત્તિ, બાબી-

એતું જરતખંડમાં આવવું, દિલ્હીશાહ તરફ-

થી લેઓને ઇલકાઓ મળવા, તથા ગુજરાત

તરફ આવી જુનાગઢની જાગીર મળવી;

ઇત્યાદી.

બાબી વંશનો સ્થાપનાર સૈયદ મહંમદ ઉર્ફે સૈયદ “બાબા”

નામનો મૂળ પુરુષ થયેલો છે, અને તેનો પુત્ર
સૈયદ બાબી થયો. આ સૈયદ બાબી “કિશ્મ અ-

બુલ રસીદ” જે અફઘાનીસ્થાનનો મોટો સરદાર ગણાતો હતો તેના
દીકરા ગુરમશનનો નખીરો (દીકરીનો દીકરો) હતો. વળી એના વિષે
બીજી તરફથી એવું અતુમાન થાય છે કે—હઝરતઅલીની ઓલાદથી
બાવીશમી પેઢીએ ઉતરેલો પુરુષ એ સૈયદ બાબી છે, કેમકે મૂળ પુરુષ
આદમથી હઝરતઅલી ૪૯ મો અને સૈયદ બાબી ૭૧ મો છે, એટલે તે
હઝરતઅલીથી બાવીશમો થાય.

આ સૈયદ-ખાખીને ચાર પુત્રો હતા તેમાં પહેલો પુત્ર મીરજી (એટલે સૈયદનો વંશ) તેનો પુત્ર હયાતખાં, તેનો પુત્ર ઓરમાણખાં, તેનો પુત્ર ઇસ્માઇલખાં, તેનો પુત્ર અબ્દુરહીમખાં, તેનો પુત્ર આદી-લખાં, અને તેનો પુત્ર ઓરમાણખાંન થયો.

આ આદીલખાં તથા ઓરમાણખાંને ઇરાનના શાહ તહમાસ્પે દિલ્હીશાહ હુમાયુની ખીજમતમાં રાખી ભરત-ખાંડમાં મોકલ્યા હતા. ઓરમાણખાંને એક આદીલખાં તથા ઓરમાણ-ખાંનડું ભરતખાંડમાં આવડું. બહાદુરખાંન નામનો પુત્ર હતો કે જે બહાદુરખાંન શાહજહાંની હજુરમાં હતો.

શાહજહાંને પોતાના બાપ પરવિઝની સાથે બારે લડાઇ થઇ ત્યારે આ બહાદુરખાંને પોતાના અંગ ઉપર શસ્ત્રના પડતા મારની દરકાર કર્યા શિવાય પાછી પાની નહીં કરતાં એક વખાણ કરવા લાયક પડેલું કરી પોતાના શરીર ઉપર સાત જખમો થયા છતાં પોતાના શાહની બેગમને દુસ્મનના હાથમાં જતાં બચાવી. આ બહાદુરીના કૃત્યથી શાહજહાંએ ખુશી થઇ તેને “શેર” નો ખીતાબ અને યુજરાત મધ્યે કડી અને થરાદ એ જગોની જગીર બક્ષીસ કરી.

આ શિવાય બહાદુરખાંને લાહોરમાં દિલ્હીની શહેનશાહ સત્તાની સામે ઉઠેલું બંડ બેસારી દીધું અને તે તરફનાં બધાંએક શહેરો પડેલું કરી દિલ્હીને તાબે કર્યા, તેમજ યુજરાતમાં આવી લૂટારા મેવાસી લોકોને પુરતા જેર કર્યા; આ ફતેહના બદલામાં તેને બાદશાહ તરફથી “હજરી મનસખ” અને પછી “બે હજરી મનસખ” નો માનબરેલો ઇલકાબ મળ્યો. બહાદુરખાંનડું મળ્યું.

દુરખાંને લાહોર તરફ પોતાના નામથી “બહાદુરપુરા” નામનું નવું પડેલું વસાવ્યું, અને તેજ બહાદુરપુરામાં આ બહાદુર જીવાનની જીંદગીનો અંત આવ્યો.

આ બહાદુરખાંને ચાર પુત્રો હતા; ૧ આમાંના શેરખાંન નામના ચોથા દીકરાને શાહજહાંએ પોતાના પુત્ર વાન શાહજહાં મુરાદબક્ષની હજુરમાં રાખી પહેલવેલો અમદાવાદ મોકલ્યો,

શેરખાંનડું મુરાદબક્ષ પાસે રહેલું.

ગુજરાતનો કોળી જાત ઉપર ઉપરીપણું ચલાવનાર દુહા નામ-
 નો પુરુષ જે આખા ગુજરાતમાં લૂટ કરતો
 હતો તેની પાછળ પડી શેરખાને ધણી મહે-
 નતે નાશ કર્યો,

નવાનગર તાલુકો (જે દિલ્હી સત્તાને તાબે હતો) તેનો રા-
 જ્યકર્તા જામ રણુમલ ગુજરી ગયો તેના મર્ણુ
 શેરખાન તથા કુતખુદીન ખે-
 શમીએ નવાનગર તાબે કર્યું. પછી તેનો ભાઈ રાયસિંહજીએ રણુમલજીના
 કુંવર સતાજીને ખોટો ઠરાવી નવાનગરની ગા-
 દી પચાવી પાડી; દિલ્હીની તાબેદારી કબુલ નહીં રાખવાથી શેરખાન :
 તથા જુનાગઢના ફાજદાર કુતખુદીન ખેશમીને નવાનગર તાબે કરવા
 દિલ્હી પાદશાહે મોકલ્યા, તેઓએ જામનો પરાજય કરી દિલ્હી સત્તા
 ને તાબે કર્યો.

આ ફત્તેહખાને પગલાં ઉપરથી શાહે ખુશી થઈ કીર્તિ બ-
 રેલી નોકરીના બદલામાં ૭૦૦ સ્વારોની સર-
 શેરખાનને ખેતાબ.
 દારી સહિત શેરખાનને “સાત હજારી મન
 સખનો” માનબરેલો મરતખો આપવામાં આવ્યો હતો.

વળી તેણે બંગાળના નવાબ દલેલખાન અને આસામના રાજા
 સામે ચડાઈ કરી ફત્તેહ મેળવી તેમજ તેણે
 દિલ્હી તાબાના રાજાઓ
 ઉઠાવેલા બંડનો શેરખાનને
 હાથે નાશ અને શેરખાનને
 “દિવાન” નો ખીતાબ.
 લામાં પાદશાહે તેને “દિવાન” નો ખીતાબ

આપ્યો, પછી તેની વડોદરાની ફાજદારી જગો ઉપર નીમણીક થઈ
 તેથી શેરખાન વડોદરા જઈ ત્યાંના ધણીએક બંડખેરો જમીનદારને
 નરમ કર્યો તેમજ રાજપીપળાનો રાજ્યકર્તા દિલ્હીની તાબેદારીથી સ્વ-
 તંત્ર થવા ચઢાતો હતો તેને જર કર્યો; આ કામથી સંતોષ પામી આ-
 દશાહે શેરખાનને ષાટખુની જગીર આપી અને શેરખાન પોતાના પુ-
 ત્રની સાદી કરવા જતાં સિદ્ધપુરમાં મર્ણુ પામ્યો.

આ સૌરખાનને ચાર પુત્રો હતા જેમાંનો બીજો પુત્ર ભદ્ર-
ખાન દિલ્હી સહેનશાહ ઔરંગઝેબ ને ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં ગાદીએ
બેઠો તેની હજીરમાં હતો.

આ ભદ્રખાનને તેના બાપની સંધળી જાગીર સાથે સર્વ
ખીતાબ કાયમ રાખવામાં આવ્યા હતા.

ભદ્રખાનને ગુજરાત મધ્યે આવેલ ભરૂચ શહેર ને તે વખતે

“સનતા” નામના રજપુતને તાબે હતું.

ભદ્રખાન ભરૂચ જતી દિલ્હી
નામે કર્યું અને તેને ખા-
તાબ મેળવ્યો.

તે જીતી દિલ્હી તાબે કર્યું, તેથી બાદશાહે

તેને “સફદરખાન” એટલે લશ્કર તોડનારનો

ખીતાબ આપ્યો, જેથી બાજ દિવસ સુધી

જે ભદ્રખાનને નામે—ઓળખાતો હતો તે સફદરખાનના નામથી
ઓળખાવવા લાગ્યો (હવેથી ઇતિહાસમાં પણ તે નામ આવશે).

આ સફદરખાનને ઘોળપુરી, અમદાવાદ પાસેના છત્રીસપુરા ઉપર બાદ-
શાહના હુકમથી અમલદારી ચલાવી. વીરમગામનો મામલો બગડી
જવાથી ત્યાંના બંદોબસ્ત કરવા બાદશાહે કુલ અખત્યાર આપી સફ-
દરખાનને ત્યાં મોકલ્યો તે ત્યાં જઈ કાઠીઓને મજબુત બંદોબસ્તથી
તાબે કર્યા.

નવાનગરના જામ તમાચી ઉપર હરદોલ નામના સરદારે ચ-

ડાઈ કરી જામને હરાવ્યાથી જામે અમદાવાદના

જામને મદદ.

સૂબાની મદદ માગી; આ ઉપરથી સૂબાએ સ-

ફદરખાનને મોકલ્યો તેણે હરદોલને મારી હઠાવી

જામને તેની સત્તા પાછી અપાવી.

અમદાવાદ ઉપર મરેઠાઓએ ધના જાદવની સરદારી નીચે ચ-

ડાઈ કરી; સફદરખાનની સરદારી નીચે તેની

સફદરખાન ધણી જાદવ સાથે
લડતાં તેની હાર.

સામે નર્મદા નદીને સામે કાંઠે યુદ્ધ થયું, જે

વિષે એવું કહેવામાં આવે છે કે આ લડાઈમાં

આ બહાદુર સરદાર ધણીજ બહાદુરીથી લડ્યો. જેમાં પોતાના સરીર
ઉપર ધણીજ જખમો થયા; પરંતુ તેનો એથી પુત્ર મહંમદ ઓ-
સ્માણખાન મરાણા પછી મરેઠાને હાથ તે આવ્યો; થોડો વખત કેદ

રાખ્યો પણ પછીથી તેનો ચોખ્ખ અંદાજરત કરી મરેહાએ ઊડી ચૂક્યો.

આ બહાદુર સરદારે અમદાવાદ આવી મોજપુર કરમાના જ મીનદારો ઉપર એકદમ ફત્તેહ મેળવી.

આ સધળી જયંત નોકરીના બદલામાં બાદશાહ તરફથી એને જુદે જુદે વખતે બીજાપુર, ઇડર, ઘોઘાબંદર, મોજપુર, ડાકા, મહુવા, વીરપોર અને બાલાસીનોરની જગીરો ધનામમાં મળી હતી અને અમદાવાદના કામચલાઉ સૂબાનો અખ્લાર પણ મળ્યો હતો, પોતાના શહેનશાહની આવી નીમકહવાલી નોકરીઓ કર્યા પછી ઇ. સ. ૧૭૨૪ માં મર્ણુ પામ્યો.

આ સફરખાન બાબી વંશનો પ્રખ્યાત પુરુષ છે, તેને પોતાની ચાલાકીથી અને હુશિયારીથી શહેનશાહ તરફથી માનભરેલા ઇન્કાબ તથા જગીર મેળવેલ હતાં તે પોતાની પાછળ પુરતી પ્રજામેલી મર્ણુ પામ્યો. જે બાબી વંશના રાજ્ય કર્તા હાલ કાઠિયાવાડ તથા ગુજરાતમાં મોટી સત્તા ચલાવે છે તે તેની પ્રજાના વંશજો છે.

સફરખાનનો પુત્ર સલાબતખાન હતો જેને તેના પિતાની હયાતીમાં દિલ્હીશાહ ફરખશીયરે ઇ. સ. ૧૭૧૭ માં અમદાવાદનો સૂબો નીમી મહારાણા અજીતસિંહની સરદારી સાથે “પાંચ સદીબત મનસબ”નો મરતબો આપ્યો હતો અને તેણે વીરમગામની ફાજદારી સ્વતંત્રપણે ચલાવી હતી, તેથી તે પાદશાહ પાસે વખણાતો હતો. ગુજરાતની સૂબેદારી ઉપર રાણો અજીતસિંહ આવ્યા પછી પહેલાંનો સૂબો નવાબ હૈદરકુલીનખાન દિલ્હીશાહ મહમદશાહની હજુરમાં ગયો અને તેણે સલાબતખાનની બહાદુરીનાં ધણાં વખાણ કર્યા તેથી પાદશાહે સલાબતખાનને રૂબરૂ બોલાવી ધણા માન સાથે તેની મુલાકાત લીધી, પછી ગુજરાતની હકીકત પૂછી તે તેણે સવિસ્તર કહી સંબંધાવી; આ વખતે ગુજરાતની ફાજદારી હૈદરકુલીનખાનને મળી, તેણે અર્જ કરવાથી સલાબતખાનનો હાથ હૈદરકુલીનખાનને સોંપ્યો તથા પાદશાહે ખુશી થઈ સલાબતખાનને કેટલાંક ગામો સાથે જુનાગઢની જગીરનો, ખંકો પરવાનો લખી આપ્યો અને તેની સાથે બાલાસીનોર, વીરમગા-

મ અને ધોધાની જાગીરોની પણ મજબુતાઈથી ફરી સનંદ આપી.

સલાબતખાન અમદાવાદ આવી પોતાના કમીલા સાથે બાલાસીનાર જતાં, પહેલાજ મુકામે એટલે અમદાવાદથી બાર (૧૨) ગાઉ છેટે જૈયલ ગામ છે ત્યાં બહાદુરખાનનો જન્મ થયો.

પહેલેજ મુકામે પુત્રજન્મથી ખુશી થઈ સલાબતખાને ઠરાવ કર્યો કે, “આ સર્વ જાગીર પુત્રના નામથી ત્રણું છું, અને આજથી જે ફત્તેહ થાય તે તેના નામથી રાખવી.” આ સલાબતખાનના વખતથી જુનાગઢની ગાદી બાબી વંશના હાથમાં આવી જેના વંશજો હાલ રાજ્ય કરેછે.

પોરબંદરનો રાણો શીરજોર થઈ જવાથી શુજરાતના સૂબા શહેરખુદખાનની સાથે સલાબતખાને પોતાના યુવાન પુત્ર બહાદુરખાનને ભેળો લઈ પોરબંદર ઉપર ચડાઈ કરી અને પાછળથી પોતાના ભત્રિજા કમાલુદ્દીનખાનને પણ બોલાવ્યો; આ બંને યુવાન ભાઈઓ (બહાદુરખાન તથા કમાલુદ્દીનખાન) ધણીજ બહાદુરીથી લડતા હતા. બાદશાહ તરફથી એવું ફરમાન હતું કે જે કીલ્લો પહેલો ફત્તેહ કરે તેને સોંપવો. આ ઠરાવનો લાભ લેવા બહાદુરખાંએ ધણીજ હીમતથી કીલ્લા ઉપર સીડી માંડી, તોપ, બંદુક્કો અને તીરોના માર પડતાં છતાં, તે કીલ્લામાં દાખલ થયો, અને માંડવીએ પોતાનું પીળું નિસાન ચડાવી ગાદી હાથ કરી. નવાબ શહેરખુદખાંએ બાદશાહની સત્તાથી “શેરખાન” નો ખીતાબ તથા ઠરાવ પ્રમાણે પોરબંદરનો કબજો બહાદુરખાનને સોંપ્યો; પરંતુ રાણાએ વશિ ચલાવી. બાદશાહ તથા જુનાગઢના નોકર તરીકે રહેવા કબુલ કર્યું તેથી બહાદુરખાંને શેરખુદખાંને કહી પોરબંદર રાણાને પાછું સોંપ્યું; સલાબતખાનના વખતથી જુનાગઢની જમાબંદી અથવા જોરતલખી લેવી શરૂ થયેલી લાગે છે. આ બહાદુરખાંની સલાબતખાને ઇ. સ. ૧૭૩૧ માં અમદાવાદમાં પોતાના ત્રણ પુત્રને મૂકી દેહ છોડી.

આ ત્રણ યુવાન શાહજાદા માંહેલો પાટવી પુત્ર બહાદુરખાન ઉર્ફે શેરખાન જેને સલાબતખાને પોતાની હયાતીમાં જુનાગઢનો સ-

સલાબતખાનને મળેલી જા-
મીશીની તેના પુત્રોમાં વહે-
અણ.

જ્ય કાર્યભાર ચલાવવાની સત્તા સોંપી હતી,
તે બહાદુરખાનને સોરઠનો આખો તાલુકો આ-
લાસીનોર તથા વીરપોરની જગીર આપી હતી.

ખીજ—શાહજહા દલેલખાનને ધોધાની જગીર આપી હતી.

ત્રીજ—શાહજહા શેરજુમાખાનને ડાઠા અને મહુવા આપ્યાં હતાં.

આ બે નાના કુંવરોની જગીર પાછળથી જતી રહેતાં ૪. સ.
૧૭૪૬ માં નવાબ બાહાદુરખાને દલેલખાન તથા શેરજુમાખાનને
અડતાલોશ (૪૮) ગામનો બાટવા તાલુકો આપ્યો.

વડોદરાનું રાજ્ય જે દિલ્હી શહેનશાહ સત્તાની નીચે અમદા-
વાદમાં બાદશાહી સત્તાને વાદના સૂત્રાને સોંપ્યું હતું, તેમાં પીલાળ ગા-
મિ થયું.

ચકવાડે હુલ્લડ કર્યું. તેની સાથે શેરખાને સામા

થઈ મોટી લડાઈ કરી અને વડોદર પાદશાહી સત્તાને તાબે કર્યું. આ
ફત્તેહના બદલામાં બાદશાહે તેને નવાબનો ઇલ્કાબ આપ્યો. આ ઇ-
લ્કાબ મેળવનાર આ પહેલો બાબી છે તેના
હેરખાનને નવાબનો ઇલ્કાબ. વંશજો હાલ પણ એ ઇલ્કાબ ધારણ કરે છે.

ગાયકવાડનો કેટલોક ભાગ જે અમદાવાદ નીચે હતો તેનો હો-

દેદાર રંગુણ પંડિત નામે હતો તે અમદાવાદ-

શહેરમાં અને રંગુણ પંડિત
વચ્ચે લઈ તેમાં શેરખાનના ૩
તેહ.

માંજ રહેતો. વડોદરા બાદશાહી સત્તા નીચે-

થી મરાઠાના હાથમાં ગયું, તે તક જોઈ રં-

ગુણએ અમદાવાદ પોતાના તાબામાંકરી લી-

ધું તેથી રંગુણ અને શેરખાન વચ્ચે નાની લડાઈ થઈ; રંગુણ કેદ પ-
ડાયો અને અમદાવાદ સર કર્યું. કપડવંજનો કીલ્લો દુશ્મનોના હાથ-
માંથી છોડાવી દિલ્હી શહેનશાહને તાબે કર્યો.

આ બધી નોકરી અને બહાદુરીના સંબંધથી જે માનભરેલા

ખીતાબો અને કીમતી જગીરો મળી હતી જે

મથમના તવારીખ લખનારાઓ
ની બુલ.

માટે બાબી વિલાસ, મિરાતે એહમદી, અને ૨.

બુછોડળ દીવાન કૃત તવારીખમાં સાદ રીતે

વર્ણન આપ્યાં છતાં પ્રખ્યાત કર્નલ વોકરે પોતાના રીપોર્ટમાં જણાવ્યું છે કે, દિલ્લી તરફથી ઠરેલા નાયબ મીર હોલતઅલીના હાથમાંથી આ શેરખાને સોરઠ દબાવી લીધું હતું; એ વાત બૂલબરેલી ઠરે છે. તેમજ એક બીજી જર્મની બૂલ કર્નલ વોકરે કરી છે, જેમાં શેરખાનને સલાબતખાનનો પુત્ર કરવાને બદલે સામે તેનો આપ કરી બેસાર્યો છે !!! છેવટ કરતાં રીપોર્ટને કાઠિયાવાડને લગતી હકીકત વિષે વધુ વજન આપવામાં આવે છે, તેમાંજ માત્ર એ બૂલ થઇ નથી પણ વળી કર્નલ જેકબના રીપોર્ટમાં જણાવ્યું છે કે:- “શેરખાંએ ઉપલા નાયબને નસાડી જુનાગઢ દબાવી લીધું હતું.” વળી ૪ સ. ૧૮૭૦-૧૮૭૧ ની કાઠિયાવાડ લોકલ ડાયરેક્ટરીમાં સોરઠનું ટુંક વૃત્તાંત આપતાં જણાવ્યું છે કે:- “મોગલી રાજ્યની પડતી દશાના વખતમાં શેરખાં (બહાદુરખાં) નામના સીપાઇએ મોગલોના નીમેલા હાકેમને કાઢી મેલી નવાબનું નામ ધારણ કરી પોતે સોરઠનું રાજ્ય ચાલવવા લાગ્યો હતો.

આ બધી બૂચોનું મૂળ કર્નલ વોકરનો રીપોર્ટજ છે, તથા કર્નલ જેકબ અને ડાયરેક્ટરીનો કર્તા એ બાબત વિષે તેનાજ પગલા ઉપર ચાલ્યા છે. કર્નલ વોકરે એ ખરેખરી બૂલ કરી છે, એવું ઉપર જણાવેલી ત્રણ દારસી તવારીખો એકી અવાજે સાબીત કરી આપે છે, અને એ બૂલ હાલના તવારીખ કર્તાને બારી ગુચવણમાં નાંમે છે.

મકરણ ૬૬.

બાબીવંશી રાજ્યકર્તા.

૧ બહાદુરખાન પહેલા	} ઇ. સ. ૧૭૪૮—૧૭૫૮
ઉર્ફ શેરખાન.....	
૨ મહોબતખાનજી પહેલા.....	ઇ. સ. ૧૭૫૮—૧૭૭૫
૩ હામદખાન પહેલા.....	ઇ. સ. ૧૭૭૫—૧૮૧૧
૪ બહાદુરખાન બીજા.....	ઇ. સ. ૧૮૧૧—૧૮૪૦
૫ હામદખાન બીજા.....	ઇ. સ. ૧૮૪૦—૧૮૫૧
૬ મહોબતખાનજી બીજા.....	ઇ. સ. ૧૮૫૧—૧૮૮૨
૭ બહાદુરખાનજી ત્રીજા.....	ઇ. સ. ૧૮૮૨—૧૮૯૨
૮ રસુલખાનજી.....	ઇ. સ. ૧૮૯૨—

શેરખાને પોતાના પિતા તરફથી વારસામાં મળેલી જાગીરનો વહીવટ ધર્મજી તજવીજ અને ચતુરાઈથી ચલાવી જુનાગઢ અને આસપાસના મુલકમાં પોતાની સત્તા દૃઢ પાયાપર જમાવી. ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં પોતાના સરદાર મહંમદખાન નામના પુત્રને વાડાસીનોરની જાગીર આપી પોતે જુનાગઢનો રાજા થઈ ત્યાંજ રહ્યો. જુનાગઢમાં પોતાની સત્તા દૃઢ કરી પાછો શેરખાન ગુજરાતમાં ગયો, એવામાં વસંતરાય નામના પુરખીઆએ જુનાગઢનો કીલ્લો લીધો પણ દલપતરામ દિવાને તેનો પરાજય કરી કીલ્લો પાછો લીધો. સંવત ૧૮૦૪ ચૈત્રવદી ૩, ઇ. સ. ૧૭૪૮.

વસંતરાય મનસીયા ખાંટને મળ્યો; બન્ને જણાએ ઉપરકોટનો કબજો લઈ આસપાસનો મુલક લૂટવા માંડ્યો પરંતુ દલપતરામ દિવાને મહા મુસીબતે ૧૩ માસ પછી કબજો પાછો લીધો. આ વખતે શેરખાન ગુજરાતમાં હતો અને જુનાગઢનો રાજ્યકાર્યભાર લક્ષ્મીબી અને અમનબીબી ચલાવતી હતી.

ઇ. સ. ૧૭૫૦—૫૧ માં દલપતરામ દિવાન મર્જુ પાખ્યા પછી આરખેનો કામદાર જગન્નાથ ઝાંસો વજનદાર થવા લાગ્યો. શેરખાન

ગુજરાતમાંથી પાછો આવી પોતાના રાજ્યના સઘળા લાભો જેમ જાળવી રાખાય તેમ યોગ્ય અને મનજૂન બંદોબસ્ત કરવા લાગ્યો, તેમજ આસપાસના રાજ્યોમાં પોતાના નામનો મરતબો બેસાડી હાથાર-ગોહેલવાડ, ઝાલાવાડ વગેરે તાલુકા ઉપર જમાખંદી અથવા જોરતલખી લેવી શરૂ કરી.

આરબોનો પગાર ચડી ગયો તે ચુકવવા નવાબ પાસે તે વખતે પૈસા નહીં હોવાથી આરબોએ હુકુમ ઉઠાવ્યું અને ઉપરકોટનો કબજો લીધો. ઇ. સ. ૧૭૫૪ માં શેરમહમદ મુબૈદીએ ધોરાજી ભડેજ કુંભોજીને વહેંચી તે પૈસામાંથી આરબોનો પગાર ચુકાવી આપી ઝહેર બહાર કાઢ્યા. નવાબ બહાદુરખાન ઉર્ફ શેરખાન ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં સંવત ૧૮૧૪ બાદરવા વદ ૧૦ ને રોજ બહેરતનશીબ થયો તેની કબજ અથવા મુકરબો હાલ જુનાગઢમાં છે.

જુનાગઢના રાજ્યની ચડતી કળા, તેનું ખીલવું, અને જોરતલખીનો પુરતો દોર આ નવાબના વખતમાં થયો તેથી આ નવાબ જુનાગઢની ગાદી ઉપરના બાબીઓમાં પહેલો નામધર થયેલ છે.

બહાદુરખાનના મર્ણુ પછી તેની પાછળ પાંચ પુત્રો હતા તેમાંનો પાટવી પુત્ર મહોબતખાન પહેલો ગાદી

જુનાગઢના રાજ્યનું સ્વતંત્ર થયું અને મહોબતખાન પહેલાનું ગાદીનશીન થયું. ઇ. સ. ૧૭૫૮.

ઉપર બેઠો અને પોતાની દુવાઇ ફેરવી. આ વખત દિલ્હીની સત્તાની પડતી થઇ તેથી

હમેશના રીવાજ પ્રમાણે રાજ્યગાદી ઉપર પ-

દાબિષેક કરતી વખતે જે હુકમો મગાવવાની જરૂર હતી તે જરૂર મહોબતખાનને જણાઇ નહીં; આ નવાબના વખતથી દિલ્હી સત્તાથી જુનાગઢનું રાજ્ય સ્વતંત્ર થયું. આ નવાબના વખતમાં શીતુર, કાવતરાં થવા લાગ્યાં; મહોબતખાનની ફેર્ધ ખીખી સાહીબાસુલતાના પોતાના પૌત્રને ગાદી અપાવવા કાવતરાં કરવા લાગી, ખીખી સાહીબા પોતાના કાકાના દીકરા શાહમતખાન સાથે પરણી હતી, તેને જાફરખાન નામે પુત્ર હતો; જાફરખાનને બે દીકરા મુજફરખાન અને ફતેહખાન હતા. મહોબતખાનને દૂર કરવાના ઇરાદાથી સાહીબાસુલતાનાએ પોતાના જમાદાર સુબેમાંન આરબ તથા ખીજ સાથે મસલત કરી ઉપરકોટના કીલામાં નવાબને કેદ રાખ્યો અને પોતાના પૌત્ર મુજફરખાનની દુવાઇ ફેરવી,

આ વખતે એડલના કુંભોજીએ વચમાં પડી મુજદરખાન ત-
આ ફતેહખાનને રાણુપોરની જાગીર આપવાનું ઠરાવી નવાખને છૂટ-
કા કરાવ્યો. આ વખતે નવાખને જામસાહી. કોરી ૩૫૦૦૦) ઉછીની
આપી કુંભોજીએ ઉપસેટા પરગણું પોતાના નામનું લખાવી લીધું, ત-
થા તે પરગણાની નવાખને આપવાની જમા કોરી. ૫૦૦૦) પાંચ હ-
જાર ઠરાવી.

નવાખ પાસે નોકરોને પગાર આપવાને પૈસા નહોતા અને લ-
શ્કરને પગાર ચડી ગયો હતો તેથી આરખ ભોકાએ ઉપરકોટનો કીલ્લો
કબજે કર્યો.

ખીખી સાહીબાસુલતાનાએ વેરાવળ ઉપર ચડાઇ કરી પરંતુ
શૈખમિયાં તથા શાહબુદ્દીને તેને હાંકી કાઢી પોતે વેરાવળ કબજે કર્યું,

દેશમાં આવીરીતનું થઇ રહ્યું હતું, એવામાં માંગરોળથી એક

અમરજી દિવાન. અઢાર વર્ષના નાગર તરણ વયના ગૃહસ્થે જુ-
નાગઢમાં આવી નવાખ પાસે નોકરી માગી. ન-
વાખે જો વાઘેશ્વરી દરવાજા સર કરે તો નો.

કરી આપવા વચન આપ્યું, તે તરણ ગૃહસ્થે તેમ કરવા કબુલ કર્યું.
આ તરણ તે પ્રખ્યાત દિવાન અમરજી અમરજી પોતાની સાથે જ-
માદાર સાલખીન અને ફેટલાક આરખો લાવેલ હતો તેથી તે દરવાજા
સર કર્યો અને ઉપરકોટ હસ્તગત કરી આરખોને તેમનો અરધો પ-
ગાર આપવાનું કબુલ કરી ઉપરકોટ છોડાવ્યો; આથી નવાખે અમરજી
તથા સાલખીનને મોટી જગ્યા આપી, પછી નવાખે અમરજીને વેરાવલ
ઉપર સ્વારી કરવા મોકલ્યો; અમરજીએ વેરાવળમાંથી શૈખમીયાં તથા
તથા મલેક શાહબુદ્દીનને નસાડ્યા.

ઇ. સ. ૧૭૬૪. માંગરોળના શૈખમીયાંએ બંડ કર્યું. તેથી અ-
મરજી તે સામે ચડ્યો તેણે શૈખમીયાં સાથે યુદ્ધ કરી સીલ, દીવાસા,
મહીયારી, અને જગસરાના કીલ્લા સર કરી માંગરોળ તરફ વધી ત્યાં-
ના કીલ્લા ઉપર તોપ ચલાવી એટલે શૈખમીયાંએ પોતાના પ્રગણામાંથી
અરધ ગામ આપવા કબુલ કર્યાથી સલાહ થઇ. અમરજી દિવાન ધ-
ણેજ બહાદુર પુરૂષ હતો. અને તેની સત્તા દેશમાં વધતી જોઇ ન-

વાખને તેનો ભય લાગ્યો તેથી અમરજીના શત્રુઓની વાતો સાંભળી નવાબે દિવાન અમરજી ઉપર અદાવત રાખવા માંડી. ઇ. સ. ૧૮૬૭ માં દિવાન અમરજી તથા તેના ભાઈ દુલ્લમજી અને ગોવિંદજીને નવાબે કેદ કર્યા તેમજ જમાદાર સાલમજીનને મારી નાંખ્યો. પાંચ માસ પછી અમરજી વગેરે પાસેથી જામસાદ કોરી (૪૦,૦૦૦) દંડ લઈ છોડ્યા ત્યારે તેઓ જેતપોર જઈ રહ્યા. થોડી મુદત પછી માંગરોળ વાળા શેખમીયાંએ બંડ કર્યું; આ વખતે નવાબ પોતે ફ્રાંજ લઈ ત્યાં ગયો પણ પરાજય પામી પાછા આવવું પડ્યું તેથી તેણે અમરજી દિવાનને ખેલાવ્યા, તેથી માંગરોળવાળાએ લીધેલી લૂટ તથા દંડ આપવો કયુલ કરી સલાહ કરી તેની સાથે જુનાગઢના તાબેદાર તરીકે રહેવા માટે પણ કયુલ કર્યું. થોડા દિવસ પછી સુત્રાપાડાના જમાદાર માંદ ઉપર ચડાઈ કરી અને સુત્રાપાડા લઈ લીધું.

ઇ. સ. ૧૭૭૦ માં બાટવાના બાપી શેરજીમાખાંન જે નવાબ મહોબતખાંનજીનો કાકો થતો હતો તેણે જુનાગઢ ઉપર ચડાઈ કરી તેની સામે અમરજી થયો એટલે શેરજીમાખાંન બાટવે જતો રહ્યો. એજ વર્ષમાં ગીરની અંદર દીલખાનીયા નામની જગોમાં બારવડીયા, ચોર અને લુટારા લોકો વસતા હતા તેમના ઉપર જેતપોરના કાઠી કુંપાવાળા અને દિવાન અમરજીએ સ્વારી કરી તેમનો નાશ કર્યો.

મચ્છુકાંડાના, માળીપાના મીયાણાઓ દેશને લૂટી ખરાબ કરતા હતા તેથી અમરજીએ તેમના ઉપર ચડાઈ કરી તેમનો બારે દંડ લઈ નરમ પાડ્યા, પછી અમરજીએ ઉનાના કરમાતી લોકોને જીતી ઉના જુનાગઢ તાબે કર્યું, અને બાબરીયા લોકોને તાબે કર્યા. ત્યાર પછી દિવાને માંગરોળ ઉપર હથો કરી ત્યાંના શેખને શસ્ત્રો કરી તેનાં ગામો લઈ લીધાં પણ પાછળથી નોકરીની શરતે માંગરોળ આઠ ગામથી પાછું શેખને આપ્યું. અહીંથી દિવાન અમરજી કુતિયાણા તરફ વધ્યો અને કુતિયાણા તાબે કર્યું.

ગોંડલના કુંભોજીને ઉપમેટા અને ઘોરાજી એ બે પ્રગણા જુનાગઢ તરફથી મળ્યાં હતાં, પરંતુ તેને દહેસત હતી કે, અમરજી તેની પાસે રહેવા દેશે નહીં. તેથી નવાબને કુંભોજીએ સમજાવ્યા કે "દિવાન

દીનપર દીન પહો વધતો જાય છે તેથી કોઈ વખતે તમને દૂર કરી જુનાગઢનું રાજ્ય પોતે લઇ લેશે.” નવાબને આ વાત ખરી લાગી અને કુંભોજ અમરજી ઉપર હુમલો કરે તો તેમાં પોતાની ખુશી બતાવી. એક દિવસ અમરજી દિવાન વાળાસીમડી આગળ હાવણી કરી પડ્યો હતો તથા તેની નજદીક મરેડી લશ્કર પડ્યું હતું, એવામાં કુંભોજએ મરેડાની મદદ લઇ દિવાન ઉપર આવ્યો તો હલો કર્યો, પણ દિવાને તેમને હરાવી પાછા કાઢ્યા.

નવાબ મહોબતખાંન ૧૬ વર્ષ અને ત્રણ માસ રાજ્ય કરી ઇ. સ. ૧૭૭૫ સંવત ૧૮૩૧ કારતક વદ ૪ ને રોજ મર્યું પામ્યા. આ વખતે દિવાન અમરજી એખાના વાઘેરોને તાબે કરવા નવાનગરના જામ જસાજીની મદદે ગયો હતો, ત્યાં તેણે નવાબના મર્યુંની ખબર સાંભળી એકદમ જુનાગઢ આવ્યો અને આઠ વર્ષના શાહજાદા હામદખાંનજી પહેલાને ગાદીએ બેસાડ્યો. મહોબતખાંનના વખતમાં ગાય-કવાડની પેશકશી ખંડણી જુનાગઢ ઉપર લાગુ થઇ હતી.

દિવાન અમરજીએ રાજ્યને લગતી જરૂરની ગોઠવણ કરી મુક્ત-કળીરી સ્વારી કરી ખંડણી ઉઘરાવી. અમરજી જુનાગઢમાં નહોતો તેવામાં બાટવાના મુખત્યારખાંન તથા એદલખાંને હામદખાંનની મા સુ-જાન કુંવરખાને પોતાના પક્ષમાં લઇ ખંડ કર્યું, પ્રથમ તેણે વંથલીના કર્જાતીઓને લાંચ આપી કીલ્લો કબજે કર્યો; દિવાને વંથલી તરફ કુચ કરી પરંતુ મુખત્યારખાંન તથા એદલખાંને મરાઠા સરદાર અયુરાય તથા મહીપતિરાય જે તે વખતે ખંડણી ઉઘરાવવા આવ્યા હતા તેને મદદે બોલાવ્યા તેથી અમરજીએ મરેડા સામે ચડાઇ કરી; અમરજી સામે પોતાનું બળ નહી ફાવવાને લીધે મરેડા સરદારોએ સલાહ કરી અને ઉઘરાવેલો ખંડણી અમરજીને આપી, તે પછી દિવાને વંથલી તરફ કુચ કરી અને તે સર કરી હાથ કર્યું.

ઇ. સ. ૧૭૭૬-૭૭ માં પેશ્વાજી સૂબા અમૃતરાવ તથા ગાય-કવાડી સૂબાઓ સૈન્ય લઇ ખંડણી ઉઘરાવવા આવ્યા. જેતપોર આગળ દિવાન અમરજીનું સૈન્ય તેના સૈન્ય સમીપ આવ્યું અને યુદ્ધ થયું. તેમાં વિજય પરાજય વિષે સંશયયુક્ત હતું. ખીજે દિવસે જેતપુરના

લાળા કંથડે તથા મોડાળના કુંભોજીએ વચ્ચે પડી સમાધાન કર્યું.

મોરબીના ઠાકર વાઘજીએ વાગડ ઉપર સ્વારી કરવા દિવાનની મદદ માગી તેથી અમરજીએ તેની મદદે નમ્ર રણ માર્ગેથી પળાસવા તથા કેરીઆનગર હાથ કર્યા. કચ્છના રાવે તેને નજરાણું મોકલ્યાં તેથી તે પાછો ફર્યો.

ઇ. સ. ૧૭૭૭ માં શીયાળાની મોશમમાં ગાયકવાડી સૂબા જીવાજી સ્વામરાજ ખંડણી ઉધરાવવાને બહાને કાઢિયાવાડમાં આવ્યો. અને અમરેલીમાં છાવણી નાંખી સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છાથી આસમાસનો મુલક દબાવવા લાગ્યો તેથી અમરજીએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો અને તેને ત્યાંથી કાઢી અમરેલીને કીલ્લો જીતાગઢને તાબે કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૭૮ માં માંગરોળના શેખમીયાંએ ખંડ કર્યું પણ પાછળથી શર્ણ થયો. તેજ વર્ષમાં અમરજી દિવાનની સ્ત્રી ખુશાલ બાઇ સંવત ૧૮૩૪ ના જેઠવદી ૧૩ ને રોજ ગુજરી ગઇ. આ વર્ષની આખરે ફતેહસિંહ ગાયકવાડે જીવાજીનું વેર લેવા મોટું સૈન્ય લઇ પ્રાંત ઉપર ચડાઇ કરી; જેતપુર સુધી સૈન્ય આગ્ર્યું દરમિયાન બીજા સૂબાઓ વચ્ચે પડી તેને પાછો વાળ્યો.

ઇ. સ. ૧૭૭૯ માં પોરબંદરના રાણા સુવ્રતાનજીએ પોતાનજ કાર્યભારી પ્રેમજી લુવાણીની ઉચ્કેરણીથી બરડામાં રહી તોફાન કરવા માંડ્યું; આથી અમરજીએ ચડાઇ કરી પણ રાણાએ હમેશા કરતાં વધારે ખંડણી આપવી કબુલ કરી તેથી દિવાન પાછો ફર્યો તેજ વર્ષમાં ફતેહસિંહે ફરીથી સ્વારી કરી પણ નિષ્ફળ ગઇ.

ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં ઉના અને દેવવાડાના કસ્યાતી શેખ તાહીર ઉપર અમરજીએ સ્વારી કરી અને બન્ને પરગણાં જીતી લીધાં. પણ સલાહ રહેવા માટે જે ગામ તેને જાગીરમાં આપ્યાં અને ઉના તથા દેવવાડામાં વસાવડા પ્રમાણ કરને ફોજદાર નીમી દિવાન જીતાગઢ આવ્યો ત્યાર પછી બાબરીયાઓને જીતી બાબરીયાવાડ હસ્તગત કર્યો.

ઇ. સ. ૧૭૮૪ માં ઝાલાવાડ અને ગોહીતવાડના રાજા પાસેથી ખંડણી લેવા નવાબ અને દિવાન અમરજીએ સ્વારી કરી ખંડણી લીધી, ત્યાંથી પાછા વળતાં ગોંડલના કુંભોજીએ નવાબસહજને એક

શત મહેમાન રહેસ માટે વિનતિ કરી તેથી નવાબસાહેબ ગોંડલ મં-
વા. કુંભોજીએ નવાબસાહેબને કહ્યું કે, “તમારો દિવાન જે મહત્વા-
કાંક્ષી છે, અને તમારા રાજ્યનો કાર્યભાર ચલાવવામાં જુલમ જારિત
વાપરે છે, તેનું જે તમે કાસલ કાઢો તો હું તમને ૩૦૦૦૦૦) જા-
મસાઇ કોરી આપું. આમ કરવામાં તમને સ્વતંત્રતા મળશે તથા જા-
સાથી છુટશો, તેમજ તમારા પોતાના રાજ્યમાં તમારો સંપૂર્ણ અ-
ખત્યાર સ્થાપન થશે.” જ્યારે નવાબસાહેબે જુનાગઢમાં પ્રવેશ કર્યો
ત્યારે દિવાનસાહેબના વિશ્વાસુ વૈષ્ણવ નાગર ત્રીકમદાસના પુત્ર મનો-
હરદાસને ધનામ ધકારારથી તથા ઉંચી જગો આપવાના વચનથી લલ-
ચાવી પોતાની યોગ્યતા બર આજીવાના તેણે ઉપાય લીધા અને મે-
હેતાખખાન, જુઆખાન ગુજરાતી અને જીવનખાન અફઘાનને પોતાના
પક્ષમાં લીધા.

આજ દિવસ સુધી દિવાન અમરજીને સૂર્ય પૂર્ણ તપ્યો; એણે-
જ જુનાગઢના બાબી કુલને ઉત્કૃષ્ટ પદ પ્રાપ્ત કરાવ્યું, અને તેના પ્ર-
તાપથીજ કાઠિયાવાડ ઇલાકામાં તે મુખ્ય મણાવવા લાગ્યું. જે કદી
આ વખતમાં દિવાન અમરજીએ પોતે સોરઠનો રાજા થવા ધાર્યું હોત
તો તે પણ વગર હરકતે બની શકત, પણ એક નીમકહલાલ અને
વિશ્વાસુ નોકર તરીકે રહ્યો.

અમરજી દિવાન સ્વારીમાંથી હોળીના દિવસોમાં ધેર આવ્યા
ત્યારે તારીખ ૬ માર્ચ સને ૧૭૮૪ એટલે સંવત ૧૮૪૦, ફાગણ શુદ્ધ
૧૫ (હોળી) ને દિવસે સાંજની વેળા નવાબે દિવાનને પોતાના મહે-
લમાં બોલાવી દાદરની સીડીએ ચડતાં દગાથી કતલ કરાવી મારી નાં-
ખ્યો, અને તેના પુત્રો રૂબનાથજી, રજીઓડજી તથા દલપતરામ વગેરે
બીજા નાગરોને કેદ કર્યા. અને નાગર ચાંતિને રહેવાનો લત્તો જે
નામરવાડો કહેવાય છે, લાં ત્રણ દિવસ સુધી જામરી લૂટ કરાવી અ-
ને ખાનદાન અહરચોની કીમતી મિલકત જપ્ત કરાવી આશરે ૧૦,૦૦૦૦૦,
હસ લાખ કોરીની ભૂતો કીમતી ખજાનો રાજ્યખજાનામાં ભર્યો. એ-
ક માસ પછી જુનાગઢના રાજ્યની આસપાસના જમીનદારો અને મા-
નકવાડી સરદાર રૂપાજીએ વચ્ચે પડી દિવાનના પુત્રો તથા નાગરોને
કેદમાંથી છોડાવ્યા. દિવાનનું ખુન થયા પછી આસપાસના જમીનદારો-

એ મુલક દયાવવા માંડ્યો. બાવનગરના ઠાકોર વખતસિંહજીએ મહુ-
વાનું થાણું જીતી લીધું અને લોલીયાણા વગેરે મુલક પણ જીતી લી-
ધો. પાછળથી ગાયકવાડ વચ્ચે પડ્યા, અને કેટલુંક સમાધાન થયું,
પણ અંધારું સંપૂર્ણ હતું.

૪. સ. ૧૭૮૬ માં ગોંડળના કુંભોજીએ નવાબની સત્તા નબ-
ળી પાડવા માટે દિવાનના કુટુંબને પોતાને ત્યાં નોકર રહેવા તેડું મો-
કલું. આ વખતે જુનાગઢના રાજ્યમાં “ભારે તેની તરવાર અને જીતે
તેનું રાજ્ય હતું.” આરમ્બ અને સિંધી જમાદારોએ સ્વતંત્ર થવા વિચા-
ર્યું; સિંધી લોકોની ટાળીએ વંથળી કબજે કર્યું. કરમશાહ અને શુભ-
શાહ જમાદારોએ નવાબનો મહેલ કબજે કર્યો; પણ દુગાથી નવાબે
જીલ્લાહને મારી નાંખ્યો અને કરમશાહ વગેરેને કાઢી મૂક્યા એટલે
તેઓ વંથળીના સિંધીના આશ્રય તળે રહ્યા, તેને ખસેડવા નવાબે પો-
રખંદરના રાણાના દિવાન લુવાણા પ્રેમજીને બોલાવી તેમના ઉપર ચ-
ડાઈ કરી પણ હાર ખાધ પાછા હાલવું પડ્યું, ત્યારે નવાબે જાણ્યું કે
શરવીર અને તદ્દમીરવાન નાગરોની મદદ શિવાય ચાલવાનું નથી, તે-
થી દુક્કમજી તથા રઘુનાથજીને બોલાવ્યા અને તેમને તેમનાં પ્રથમનાં
કામ સોંપ્યાં. આ બે નાગરો જુનાગઢ આવ્યા અને ખંડખોર લોકો-
નો નાશ કર્યો.

આ વખતે ચોરવાડનો જમીનદાર રાયજીદો માળિયા પાસે આ-
રખોના હંગામમાં પડ્યો તેથી તે પોતાનો સગો થાય છે એવું બહાનું
કાઢી પોરખંદરના રાણાએ ચોરવાડ લઈ લીધું એટલે નવાબ પોતાના
દિવાન રઘુનાથજીને સાથે લઈ ચડ્યો અને ચોરવાડ તથા વેરાવળ બ-
ન્ને પાછાં જીતી લીધાં અને પોરખંદરના રાણા સુલતાનજી પાસેથી ન-
જરાણું તથા ભારે દંડ લીધો. ૪. સ. ૧૭૮૭.

આરમ્બ જમાદારો ઝોખેષદી, શાલીઅખ્દુલા, મહંમદ અબુઅ-
કર, હામદમોહસીન, અને હાંમદ નાસીર તથા તેની સાથે નજીએઓ
આરખનો ચડેલો પગાર ચૂકવવા માટે. ધણી વખત બીડના સમયમાં
નવાબ સાહેબના જમીન થયા હતા. આ વખતે નવાબ પગાર ચૂક-
વવા અશક્ત હતો તેથી આરખોએ નવાબને રંગમહેલમાં કેદ કર્યો.

અને ખોરાક તથા પાણી પહોંચાડવા બંધ કર્યા; દિવાન રઘુનાથજીની દૃષ્ટિ ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહીં. એક દિવસે નવાબે લાગ જોઇને મસજિદમાં પોતાના કેટલાક પહેરેગીરોને લીધા અને યુક્તિથી રંગમહેલમાંથી નાશી જઈ આસપાસના મુલકોમાંથી ખાંટ અને સિંધીઓને એકઠા કરી તેમની સહાયતાથી આરબોને શહેર બહાર કાઢ્યા. આ લડાઈમાં ઉત્તમરામ ઘોડાદ્રો નાગર મરાયો. ઇ. સ. ૧૭૮૭ માં ગોંડલના જડેજ કુલોજીએ પોતાની ત્રણ લાખ ફોરીના લેણા પેટે નવાબ પાસેથી જોતલસર, મેલી, મજેલી, લાઠ, બીખોરા, ચાંવરડા, મેરવદર, ખીચોરી માગે વંચપરપરા લખાવી લીધાં. ઇ. સ. ૧૭૮૮ માં કેસોદના જમીનદાર રાયજીએ પોતાના લશ્કરનો પગાર આપી ન શકવાથી એક લાખ ફોરી પેટે કેસોદ પરગણું નવાબ સાહેબને વહેંચી દીધું.

આ ગરબઝ આલતી હતી તેવામાં દિવાન ગોવિંદજી ઇ. સ. ૧૭૯૦, સંવત ૧૮૪૬ મહાશુદ્ધ ૧૦ ને રોજ ગુજરી ગયા.

ઇ. સ. ૧૭૯૧ માં દેશમાં મોટો દુકાળ પડ્યો, તેમાં શેટલાને ખાતર નીચ ચાલિના હિંદુ, મુસલમાન થયા; મુસલમાન બે ઇમાન થઇ ગયા; ધાસ, કેસર માફક કીમતી થયું.

ઇ. સ. ૧૭૯૩ માં નવાબે દિવાન રઘુનાથજી તથા તેના ભાઈ મોરારજી તથા પ્રભાશંકર અને દયાલજી વગેરે નાગરોને કેદ કર્યા; આથી રઘુનાથજીના ભાઈ રણજીડજીએ બંડ ઉઠાવી ફેડીનાર તથા પાંટજીનો કબજો લીધો. છ માસ સુધી કેદ રાખી નવાબે પ્રભાશંકર તથા દયાલજીને મારી નાખાવ્યા અને રઘુનાથજીને તથા મોરારજીને છોડી મૂક્યા. રણજીડજી નવાનગર ગયો ત્યાં તેને જામ જસાજી તરફથી પડધરી અને આટકાટ જાગીરમાં મળ્યાં. દિવાન અમરજીનો ભાઈ ભાવનગર ગયો, ત્યાં તેને ચાર ગ્રામ જાગીરમાં મળ્યાં.

નવાબસાહેબે કલ્યાણશેઠ અને ગુજરાતી નાગર માધવરાયને દિવાનગીરી આપી. ઇ. સ. ૧૭૯૪ માં ભાવનગર દરબાર વખતસિંહજીએ ચીતલમાંથી જુનાગઢનું ચાણું ઉઠાડી પોતાનું ચાણું રાખ્યું. થોડા

દિવસ પછી કલ્યાણશેઠ અને માધવરાય વચ્ચે અણુબનાવ થયો. કલ્યાણશેઠ સૈયદ ગુલામ મમુદીનના ધરમાં આશ્રય લીધો. માધવરાયે આ હંમદકોર, શેખસૈયદ, નાસીરચેમાની અને મુસા મુહારીઝની મદદથી જુનાગઢ છોડી વંથલી હાથ કર્યું. આથી નવાબે રઘુનાથજીની મદદ માગી તેથી તેણે પોતાના ભાઈ રણુછોડજીને મોકલ્યો; રણુછોડજીએ વંથલી હાથ કરી માધવરાયને નસાડ્યો.

ઇ. સ. ૧૭૬૫ ના જુન માસમાં સંવત ૧૮૫૧ ના જેઠ વદી ૧૨ ને રોજ રાણી રાજકુંવરબાને પેટે બહાદુરખાનજીનો જન્મ થયો. ઇ. સ. ૧૭૬૬ માં કુંડલા, અને રાજુલા પરગણાં બાવનગર દરબારે જીતી લીધાં.

ઇ. સ. ૧૭૬૮ માં ગાયકવાડી ફ્રેન્ચ લાઇ જમાદાર અમીન સાહેબ પોતાના બાપ હામીદખાનને માર્યાનું વેર લેવાને જુનાગઢ ઉપર ચડી આવ્યો, અને તેણે ખંડણી લીધી. થોડા દિવસ પછી કાઠી સરદારો અને બાટવાના બાબી મુખત્યારખાનને મળી જુનાગઢનો મુલક લૂંટવા માંડ્યો; આ વખતે નવાબ સાહેબને નવાનગર તથા પોરબંદરની મદદ મળી તેથી તેઓને હરાવ્યા.

ઇ. સ. ૧૮૦૭ માં વડોદરાના રેસીડેન્ટ કર્નલ વૉકર અને ગાયકવાડના દિવાન બાબાજી આપાજી કાઠિયાવાડના રાજા પાસેની ખંડણીનો આંકડો મુકરર કરવા માટે આવ્યા. તેણે કાઠિયાવાડ ઇલાકામાં ફરી ખંડણીના આંકડા મુકરર કર્યા. આ વખતે જુનાગઢની જોરતલખીનો જે હક કાઠિયાવાડ ઇલાકાના જે રાજા ઉપર હતો તે બદલ આંકડા પણ મુકરર થયા.

ઇ. સ. ૧૮૦૮ ના જાનેવારી માસમાં નામદાર ઇસ્ટઇન્ડિયા કંપની સરકારે જુનાગઢની સત્તામાં ચાંચીયા ચોરોને આશ્રય નહીં આપવા તેમજ બાગેલા વહાણો ઉપર પોતાનો હક નહીં લાગુ પાડવા પંરૂપર લખાણથી બંદોબસ્ત કર્યો.*

આંબિયા મોરોનો બંદોબસ્ત ઇ. સ. ૧૮૦૮

ઈ. સ. ૧૮૧૧, સંવત ૧૮૬૭ ફાગણ સુદી ૪ ને રોજ નં
વાળ હામદખાંન ૩૧ વર્ષ તથા ૩ માસ, અને ૧૫ દિવસ રાજ્ય કરી
મર્ણુ પામ્યો. નવાળ હામદખાંન બુદ્ધિવાન, મિષ્ટવાદી અને એકવચની
હતો. પરંતુ સમયને અનુસરીને ચળ પ્રકૃતિનો, શિષ્ય કોપી, અને કામ-
માં થંડાઈવાળો હતો.

આચંદેથી ફરીઆઈ છૂટ અને બાગેલાં વહાણ સંબંધી તમામ હક
છોડી દેવા બાબત હામદખાંન બહાદુરે કરી આપેલ ઠરાવ—

સઘળાઓને જાહેરખબર આપવામાં આવેછે કે, હું હામદખાંન બહા-
દુર બાબી શીફવી શાહ આલમ આજી શહેર બુનાગઢના નવાળ ઓનરેબલ
કંપનીના માન અને હોસ્તીની તસલ્લી કરવા ખાતર મારી અને ઓનરેબલ
કંપની તરફથી મેજર આલેક્ઝાંડર વૉકર રેસીડેન્ટ વચ્ચે થયેલી કલમખં-
ધીનો ઠરાવ પાળવા મારે અને મારા વંશ વારસે માટે બંધાયેલો છું. તે
ઠરાવ.

કલમ ૧ લી.

જે માણસ ખુશકી રસ્તે મુસાફરી અગર વ્યાપાર કરે છે તેનું રક્ષ-
ણ કરવાની અને જે માણસ તરી રસ્તે મુસાફરી અગર વ્યાપાર કરે છે તે-
નું રક્ષણ કરવાની એક સરખી ફરજને લીધે હું હામદખાંન બહાદુર મારી
અને મારા વંશ વારસોની તરફથી દસ્તાવેજ કંટ્રોલ કે મારા તાબામાં રહે-
નારો અગર મારી હકુમત તળેનું કોઇ પણ માણસ ફરીઆઈ છૂટનો ધધો ક-
રશે તેહને મારી તરફથી ઉત્તેજન આપવા કે તે વિશે અસમપોસી કરવામાં
આવશે નહીં, તેમજ આવા ધંધા કરનારને મારા બંદરમાં આશ્રય કે મદદ
મળશે નહીં કોઈ જમીનદાર અમારી સરકાર સામે બલવો ઉઠવી બીજાં
પ્રાંતમાં રહીને મારા પ્રગણામાં આવી કોઇને છૂટશે તો હું તેહની રહેવાની
જગો ખતાવી આપીશ. હું હામદખાંન બહાદુર દસ્તાવેજ કરી આપુ છઉં કે,
મારે તુફાન ખાઈ આવેલ વહાણોને બનતી મદદ આપવી છે, ને તેમાંના ક-
મનસીબ ઉતાડના દુખમાં વધારો કરવાની ચાલ છોડી દેવી છે. બાગેલાં
વહાણોને માલીક હાજર થયે પોતાનો હક સાબીત કરી આપેથી હું તે ઉપ-
રથી મારો તમામ દાવો છોડી દઉં.

કલમ ૨ છ.

ઓનરેબલ કંપનીનાં વહાણ અને રહ્યતને છૂટથી વ્યાપાર ધધો ક-
રવા સાફ આવવા અમારા બંદરમાં પરવાનગી છે. અમારા તાબાના વ્યાપક

નવાબ હાંમદખાનના મર્ણ સમયે તેની રાણી રાજકુંવર અને કુંવર બહાદુરખાન પાટણમાં હતાં. તેઓને જમાદાર ઉમરમુખાસન, આજમ બેગચેલા કહાનદાસ વૈષ્ણવ, મુગટરામ બક્ષી, જીજ્ઞા મેહેતા વગેરેએ જીનાગઢ બોલાવી સંવત ૧૮૬૭ ફાગણ સુદી ૬ ને રાજ તખ્તનશીન કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૧. આ વખતે તેની ઉંમર ૧૬ વર્ષની હતી.

ઇ. સ. ૧૮૧૨ માં ઈંગ્રેજ અને ગાયકવાડી લશ્કરે બહાદુરખાનજી ખીજ ગાદીએ બેઠા તે બાબત નજરાણું લીધું. આરંભમાં અમરજી દિવાનના મોટા પુત્ર રઘુનાથજી દિવાનને કુતિયાણેથી બોલાવી રાજ્યકાર્યભાર સોંપ્યો પણ એ કાર્યભાર એક વર્ષ ન ચાલ્યો એટલામાં પ્રથમથીજ શીરજોર થયેલા ઉમરમુખાસન નામના આરબ જમદારે રાજ્ય કાર્યભારની લગામ પોતાને હાથ લીધી. પણ તેણે તમામ ફાજખાતું હસ્તગત કરી નવાબની સત્તા અને રાજ્યની મહેસુલને પણ પોતાને હાથ કરી.

ઇ. સ. ૧૮૧૩ માં ધુમકેતુ દેખાયો પછી વર્ષાદ ઓછો પડવાથી પ્રાંતમાં ફુકાળ પડ્યો જેને લોકો “ઓગણોતરો કાળ” કહેછે આવી રીતે રાજ્યની અવ્યવસ્થા થવાથી ઉમરમુખાસને પોતાની સત્તા મજબૂત કરવા કોડીનાર પ્રગણામાં જીનાગઢ સરકારનો જે અરજ ભાગ હતો તે ગાયકવાડ સરકારના માણસ વિકૃતરાવ દેવાજી સાથે વાતચીત કરી ગાયકવાડ સરકારને પોતાનો વસીલો ધારી આપી દીધો. તેજ વખતે અમરેઝી પ્રગણામાં જીનાગઢનો જે ત્રીજો ભાગ હતો તે તથા ધારી,

રીઓને ઑનરેબલ કંપનીના બંદરોમાં જઈ ઉપર મુજબ વ્યાપાર કરવા રજ મળવી જોઈએ. ગારી અને ઑનરેબલ કંપનીની વચ્ચે કોઈ પણ તરારતું કારણ ન રહે માટે આ કલમખંદી મુજબ કબુલ કરે છું. (તારીખ નથી).

હામદખાન

બહાદુરની

મોહોર

ધાતરવડ, સિંધાનગર અને હામનગર એ પંચમહાલની જુનામઠ સરકારની સત્તા પશ્ચુ હવાવી લીધી.

૪. સ. ૧૮૧૪ માં મહામારીનો રોગ ચાલ્યો જેઓ દુકાળમાં જીવતા રહ્યા હતા તેઓ આ રોગના ભોગી થયા. દરેક ઘરમાંથી શોક અને દિલગીરીનાં પોકરાણું નીકળતાં અને બધે ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી બળરના ચોકમાં ધણાં મૃત્તકો રજીતતાં હતાં. એજ વર્ષમાં દિવાન અમરજીના યુત્ર દિવાન હલપતરામ માગશર શુદ્ધ ૬ ને રોજ મુજરી ગયા.

૫. સ. ૧૮૧૬ માં જમાદાર ઉમરમુખાસને નવાબને પકડી કેદ કરવાની કોશીશ કરી પણ નવાબના નીમકહલાલ ખીજમતમારજમાદાર સાક્ષીમ અને હસને બચાવ્યા, અને જમાદારને મહેલમાંથી નસાડ્યો. ઉમર મુખાસન પોતાના ઘરમાં રહી નવાબને બચ જતાવવા લાગ્યો. આથી નવાબે રઘુનાથજી દિવાનની સલાહ તથા મદદ માગી, દિવાન રઘુનાથજીએ પોતાના ભાઇ રણછોડજીને બ્રિટીશ સરકારની મદદ માગવા મોકલ્યો. આથી ૪. સ. ૧૮૧૬ માં કેપ્ટન બેલેન્ટાઇનને કાઠિયાવાડ ખાતાના સૈન્યાધિપતિ આરટન સાહેબને લઇ જુનામઠ આવ્યા. આરટન સાહેબ સૈન્ય તથા બે તોપો લઇ જમાદાર ઉમરને હાંકી કાઢવા શરૂરમાં દાખલ થયો, અને જમાદારને ઉધાડે પગે શહેરમાંથી સમાધાની સાથે હાંકી કાઢ્યો; થોડા વખત પછી બેલેન્ટાઇન સાહેબે જમાદારોનું નીચે પ્રમાણે સમાધાન કર્યું.

જમાદાર ઉમરને ટીંમડી અને પીપળીયા ગામ આપ્યાં અને ૧૫૦૦૦૦, દોઢલાખ જમસાઇ કોરી મળવાના હક્કતા કરી આપ્યા. હસન અમુખકરને ૪૦૦૦૦૦) ચાલીસ હજાર જમસાઇ કોરી આપી. જમાદાર સાક્ષીમ હામીદને સાંગાવાડા ગામ આપ્યું. આથી જમાદારોએ નવાબસાહેબ પાસે કંઇ લેણું રહ્યું નથી એવી મતલબની શરૂકર્તી આપી. જુનામઠની દિવાનગીરી બેલેન્ટાઇન સાહેબના વચ્ચે પડવાથી દિવાન રઘુનાથજીને ફરીને મળી.

આ મદદના બદલામાં બ્રિટીશ સરકારને સંવત ૧૮૭૨ ના વૈશાક વદી ૫, તારીખ ૨ જુન સને ૧૮૧૬ ને રોજ નવાબ સાહેબે એક પત્ર લખ્યો, જેમાં દોસ્તીના નાતાથી ધંધુકા, રાણપોર, થોધા જે

તે વખતે કંપની સરકારના તાબામાં હતાં. તે ઉપર જીનામદની જોરતલખી હતી તે ઊડી દેવાનું લખેલું હતું, અને એવીજ રીતે ધોલેરા ઉપરની જોરતલખી હતી તે પણ સરકારની માગણીથી સંવત ૧૮૭૩ ઇ. સ. ૧૮૧૭ તારીખ કે એપ્રિલને રોજ ઉપરના કાગળના વખાસ તરીકે લખેલા જુદા કાગળથી ઊડી રીધી.

ઉમરખાસનને કાદયા બાદ રજીનામણ દિવાનનો કાર્યમાર-એક વર્ષ ચાલ્યા પછી સંવત ૧૮૭૩, ઇ. સ. ૧૮૧૭ ની આખરીમાં સુરજ ક્ષત્રી જે મહત્વાકાંક્ષા રાખતો હતો તેણે નવાબ સાહેબના મનમાં એમ ઉતાર્યું કે “હું તમને ધોરાજી, ઉપલેટા, અને માંગરોળ-

● મુખ્ય મંથમાળા નંબર ૬૫ વાળા દસ્તાવેજની નકલ—જીનામદના નવાબ શ્રી બહાદુરખાન બાબીએ ઓનરેબલ ઇન્ડિસ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને લખેલો બીજા દસ્તાવેજની સાથ ટાંકેલ કાગલ, જત જમાદાર ઉમર અને બીજા આરબ સીબંદીએ માયું ઉપાડયાથી મેં સરકારને અરજ કરી તે ઉપરથી લશ્કર મોકલ્યું ને કપતાન બેલેનટાઈને ધાર્યા પ્રમાણે ધણી સારી રીતે બંદોબસ્ત કરી આપ્યો તેથી હું મારી ખુશીથી સરકાર સાથ નીચે લખી કલમબંદી મુજબ કેટલા એકરારો કરું છું.

કલમ ૧ લી.

સરકારનું લશ્કર મારી મદદે આવતાં હરેક તરેહથી મારી મરજી માફક મનગમતો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો ને લશ્કરના ખર્ચ બાબત શું રકમ આપવી તે વિષે કપતાન બેલેનટાઈન ગવર્નર કૌન્સિલને લખશે માટે સરકાર હુકમ મુજબ વાજબી રીતે જે રકમ ઠરાવવામાં આવશે તે હું આપીશ.

કલમ ૨ જી.

સંવત ૧૮૭૩, ઇ. સ. ૧૮૧૬-૧૭ ની રાજઆતથી મારી મુલકગીરીની વસુલાત ઓનરેબલ કંપની તરફથી કપતાન બેલેનટાઈન કરશે તેમાંથી ઉપર કહી લશ્કર ખર્ચની રકમ કરેલા કાંધા પ્રમાણે મુજરે યાશે.

કલમ ૩ જી.

દર વર્ષે મારી મુલકગીરીની વસુલાત (જોરતલખીનું ઉધરાણું) હમીશાં ઓનરેબલ કંપની કરે તે વખતે તે કામમાં મારા વકીલને હાજર રાખવો, જરૂર પડે મારો સરકાર તરફથી લશ્કર પુરું પાડવામાં આવશે,

ના કીધા પાછા મેળવી આપું અને બાલાસીનોરની જગીર પાછી પ્રાપ્ત કરાવું.” આ રીતે નવાબ સાહેબને પોતાના પક્ષમાં ખેંચી લઈ દિવાન રઘુનાથજી ઉપરથી પ્રીતિ ઓછી કરાવી.

દિવાન રઘુનાથજી તરફના મુતસદીઓ સુંદરજી કાચીના કાર્યભાર સંબંધમાં આડા આવતા હતા તેને ખસેડવાના હેતુથી તેમને

કલમ ૪ થી.

ઝોનરેબલ કંપનીના તાબાનાં ધંધુકા, રાણપોર, અને ઘોઘા પ્રગણાં વચ્ચેનાં જ્યાંથી તેઓ સરકારના તાબામાં આવ્યાં છે ત્યાંથી તે ઉપર મારી સરકારની વાર્ષિક જમીન તે હોસ્તી ખાતર તે તારીખથી ચલ્લુ આ લખતથી રૂ ૬૬ હજી.

કલમ ૫ થી.

ઝોનરેબલ કંપનીના ખર્ચ માટે દરસાલ એક લાખ કોરી હમેશાં આપવી છે. તે પેટે જેતપોર, જેમાં મારે બલોચ સાથે લાગ છે તે રહેવાની જગા તરીકે તથા એ પરગણાનાં નીચે લખેલાં ફસ ગામોમાંની મારા લાગની મારા કરેલા વહીવટ મુજબ ખાસ પેદારા એકંદર અને જુદી જુદી ચલ્લુને માટે આપું. માટે તમો હમણાં સુધી મારા કરેલા વહીવટ મુજબ દર વર્ષે ૩૭૦૦૦ કોરી ઉપર મુજબ તમોને આપું છું, તે જમીન કરશો. વળી ૧૦૦૦૦૦) કોચીની રકમ પુરી કરતાં ૧૩૦૦૦) બાકી રહે તે મારી મુલકગીરી જમામાંથી દર વર્ષે વસુલ કરવી.

નીચે લખ્યાં જેતપોર તાબાનાં ફસ ગામોની વિગત.

મારે અને જેતપોરના બન્ને બલોચ મજમુના ગામો,

૧. સમદીયાળાનો.....અરધ ભાગ,
૨. અકાળું.....અરધ ભાગ.
૩. હેડરહું.....અરધ ભાગ.
૪. ખીરસરું.....અરધ ભાગ.
૫. સાંકળી.....અરધ ભાગ.
૬. મોહોનપોર.....અરધ ભાગ.
૭. દેરડી.....અરધ ભાગ.
૮. સરહારપોર.....અરધ ભાગ.
૯. પીપળીયું.....અરધ ભાગ.
૧૦. ગુંદાબા.....બલોચનાબન્ને ભાગ.

અમરલા બેન્ચેન્ટાઇન પાસે નજરાણો લઇ ગયો. બેન્ચેન્ટાઇન પોતાના અખત્યારમાંના દરેક સાધનથી સુંદરજીનું શ્રેય કરવા ઉત્કંઠીત હતો. તેણે જીના નોકરીને દૂર કરવા સંબંધી હા પાડી. નવાબે અમરજી રૂદ્રજી ઝાલા અને મુલચંદ હેમતરામને દેહમાં નાંખ્યા. આ ઉપરથી શ્રીત્રિનેત્ર મહાદેવના સન્યાસીઓ, જીનાગઢના સૈવદો તથા

કલમ ૬ ફરી.

હમણાં સુધી જે આરખો હતા તેને પાછા નોકરીમાં રાખવા નથી, પણ જ્યારે જમાદાર ઉમરે શિરજોરી કરેલ ત્યારે જમાદાર ઈચ્છાએ અમારી ધણીજ ચાકરી કરી છે, પણ હાલમાં એ વાત ઉપર સરકારનું ખાસ મન છે, તો એ જમાદારને બાર મહિનાની અંદર રબ આપવામાં આવશે તે દરમિયાન આરખ કંઈ ચુક કરશે તેનો જવાબ મારે શિરજોરી.

કલમ ૭ મી.

ઉપર મુજબ કંપની સરકાર સાથે કરાવ કરવામાં આવતાં તે પ્રમાણે ચલાવવા અને આ દોરતીનો સંબંધ આખર સુધી નબે માટે મેં અને કપ્તાન બેલેન્ટાઇનને એક બીજાને ખાત્રી તસદ્દી કરી છે.

સંવત ૧૮૭૨, ઈ. સ. ૧૮૧૬-૧૭, વૈશાક (મે) સુદી ૫, તારીખ ૪, જમાદીઅલ સાની સન ૧૨૩૧ હીજરી.

ઝોનરેબલ કંપનીને અમુક જમાની રકમ આપી દીધા બાબત જીનાગઢ તરફથી સનંદ.

જીનાગઢના
નવાબની
મોટી મોહોર.

તારીખ ૨ જી મે, સન ૧૮૧૬ ને રોજ સરકારને મેં અગાઉ દસ્તાવેજ કરી આપ્યું છે જેની ૪ થી કલમમાં હું ધંધુલા, રાણપોર, અને ઘોઘામાંથી દસ વર્ષ જે જમાબંધી ઉધરાવતો તે જમાબંધી સરકારને મેં દોસ્તીની રાહ ચલ્લુ માટે જે તારીખથી એ પરમણું સરકારની હકુમત

કલાલો જે તેઓના બાંદર હતા તેઓ અંદરમાંથી બહાર આવ્યા અને મનામણે રજા. નવાળ સાહેબે તેમનું સમાધાન કરવા શેખ અમર-લાહ, મિયાં અબ્દુલકાદર, ઝીણા મહેતા અને મુગટરામ બક્ષિને મોકલ્યા પણ તેઓએ માન્યું નહીં તેથી શ્રીમતજાન બાપી, જમાલ-ખાન બક્ષી વગેરેને એકસો હથીયારબંધ માણસો આપી તેઓને મારી નાંખવા મોકલ્યા. સૈયદોએ પાવળીયા કરતાં કાકરા થાય તે વધારે સારા, અર્થાત્ આગર કરતાં દેહ વધારે વહાલી ગણી તેથી સૈયદો બચ્યા અને કલાલો તથા સન્યાસીઓ કતલ થયા.

ઇ. સ. ૧૮૧૯, સંવત ૧૮૭૫ ના જેઠ વદી ૯ ની સાંજરે એવો ધરતી કંપ થયો કે મોટાં મોટાં મકાનો પડી ગયાં, પૃથ્વીની સપાટી ફાટી અને અંદરથી ખળખળ પાણી બહાર નીકળી આવ્યું, ઘણાં માણસો દટાઇ મુવાં, એજ સાલમાં આસો સુદી ૧૦ ને રાજ દિવાન રઘુનાથજી કૈલાસવાસી થયા. રતનસી તથા હંસરાજ જેઠા ક્ષત્રીએ જમાદાર ઉમરને હાંકી કાઢવામાં મદદ આપી હતી તેથી કાઠિઆવાડના કુલ મુલકની ૧૦ વર્ષની ચડેલી જમાની ઉધરાત કરવાનું કામ તેમને સોંપ્યું. સુંદરજી કાર્યમારીએ સ. ૧૮૨૦ માં દિવાનસાધ કોરીની તંગી પડવાથી કોરી પાડવાની ટંકજાળ ચાલુ કરી, જે કોરીમાં હીજરી સન, તેની તળે જરખે જુનાગઢ, એટલે જુનાગઢની ટંક-

તળે આવ્યાં ત્યારથી આપી છે, ને તે જાળત કપ્તાન બાલેનશાહન મારફત એક દસ્તાવેજ કરવામાં આવ્યું છે; પણ તેમાં ઘોલેરા લખ્યું નથી તે ગામ ઉપરની જમા સરકારની મરજી મુજબ એ અમલદારની લલામણથી હાલમાં હું છાડી દઉં છું.

સંવત ૧૮૭૨ ના ચૈત્ર વદ ૧૨ તા. ૧૩ એપ્રિલ સને ૧૮૧૭.

નવાબની
નાની
મેહોર છે.

જાળ તથા લડવારનો આકાર, અને બીજી બાજુએ નવાબનું નામ એરહુ ઉરુમાં હોય છે, અને સંવત તથા શ્રીદીવાન ગુજરાતીમાં હોય છે.

આ સાંલમાં કચ્છના રાવ રાયધણની દીકરી અને બૂજના રા-
જા રાવસાહેબ બારમલજીની બેહેન કેશરબાઈ સાથે નવાબ સાહેબે
સાદી કરી.

બાવા વાળા નામનો બળવંત કાઠી ગરાશીયો બારવટે નીકળ્યો,
ઈ. સ. ૧૮૨૦. તેણે હિંદુસ્તાનની દરીયાઈ ફાજના એક ઇંગ્લેજ કેપ્ટા-
ન મી. ગ્રાંટને પકડી અઢી માસ કેદ રાખ્યો હતો.* તેને છોડવવા

* કેપ્ટાન ગ્રાંટ સાહેબને કેદ કર્યો તે બાબત તેના હાથનું લખેલું
વૃત્તાંત અમે નીચે આપીએ છીએ.

“ હિંદુસ્તાન અને અરબસ્તાનના આંચીયા લોકો જે કાઠિયાવાડ અ-
“ ને કચ્છના કિનારા ઉપર ઉપદ્રવ કરતા હતા તેને દાબી દેવા માટે સેના-
“ ખાસબેલ ગાયકવાડ સરકારે ફરિયાઈ લશ્કર રવાનાં હવું. તેનું અધિ-
“ પત્ય ધારણ કરવાને વડોદરાના રેસીડેન્ટ કેપ્ટાન કારનોહની માગણી ઉ-
“ પરથી સુંબઈ સરકારે ઇ. સ. ૧૮૧૩ માં મને નીમ્યો. અમે કેટલાકને પ
“ કડી મારી નાંખ્યા; અને ઇ. સ. ૧૮૨૦ માં તેઓ એટલાતો નિર્બળ થઈ
“ ગયા કે—ગાયકવાડને આ ખાતું નહીં રાખવાની જરૂર જણાયેથી તેણે
“ કાઠી નાખ્યું, ત્યારે મને એવો હુકમ લખી મોકલ્યો કે—તમારે વેલન
“ બંદર અગર દીવ બુશિરનું રથાનક છોડી જમીન રસ્તે અમરેલી જવું
“ અને ત્યાં ગાયકવાડના તથા કાઠિયાવાડના સર સુબાને તમારા વહાણને
“ ચાર્જ સોંપવો. રસ્તામાં મારા ઉપર એક કાઠી બારવટીઆ, નામે બાવા
“ બાળો તેણે પાંત્રીશ ઘોડેસ્વારો સાથે હુમલો કર્યો. મારા ખાસદારને જીવથી
“ માર્યો; મારી પાસે માત્ર કુમચી હતી તેથી હું પોતે સામે થઈ સહ્યો
“ નહીં. ”

“ પ્રથમ ન્યારે અમે લેટલેટા થયા ત્યારે બાવા વાળાએ મને કહ્યું
“ કે મારા કામ સંબંધમાં તમારી સહલાઈ લેવાની છે, અને આ બહાનું
“ બતાવીને તેણે મને ઘોડેથી ઉતરાવ્યો, મારા માણસોને પરાધિન કર્યો એટલે
“ મને ઘોડા ઉપર બેસીને તેની ટોળી સાથે જવાની જરૂર થઈ. તેઓ મને
“ ગીર નામના મોટા જંગલમાં લઈ ગયા, ત્યાં તેઓએ મને બે માસ અ-
“ ને સત્તર દિવસ એક પહાડની ટોચ ઉપર કેદી કરી રાખ્યો. આ સમયો

નવાનસાહેબને પોલીસીકલ એન્ટ કપ્ટાન બેલેન્ટાઇને બલામણ તરીકે
તેથી નવાન સાહેબે પોતાના મુલકમાંનો વિસાવદર પરમખાનો બામને
કાઠીને આપી મી. આન્ટનો છુટકો કરાવ્યો હતો.

આ કાર્યભારીના વખતમાં ઈ. સ. ૧૮૨૧ માં જુનાગઢ શહે.

“ સમય બે હથિઆર બંધ માણસો મારા ઉપર નાગી તરવાર લઈને ચો-
“ કી રાખતા હતા. દિવસ રાત વરસાદથી બીજાએથી બેખડમાં હું સુતો, તે
“ મા અપવાદમા માત્ર બે રાત્રિ હતી. આ બે રાત્રિ અમોએ દોરનીવાળા
“ ગામમા ગુજરી ત્યાં જવા મને તે ટાળી ફરજ પાડી લઈ ગઈ. આ ફેરા-
“ માં પ્રસંગોપાત્ત મને ઘોડા ઉપર સ્વાર થવા હેતા, પરંતુ તે હરવખત
“ એક જોરાવર ટાળી મને વીડી વળતી તેથી નાશી જવાની કોઈ પણ કો-
“ શીશ કરવી એ મારે માટે અશક્ય હતું. એક ગામ જે બાવાવાળાને અનુ-
“ કુળ હતું, તેમા ઝીઓએ મારા પક્ષ ખેંચ્યો, અને મારી સાથે ધાતકી
“ વર્તણૂક ચલવવા માટે તેને તથા તેના માણસોને ઠપકો આપ્યો. પ્રતિ-
“ કુળ ગામડાં પ્રત્યે તે ટાળીનો એવો રીવાજ હતો કે દરવાજા સુધી ઘોડે
“ બેસીને જવું અને નાનાં બાળકો રમતાં હોય તેનાં માથાં કાપી લેવાં અને
“ પછી પોતાના શ્રાપિત પરાક્રમ માટે હરખાતા અને હસતાં ચાલ્યાં જવું.
“ દિવસનો ખુનનો ફેરા કરીને પોતાના મુકામપર આવતા, ત્યારે મેં આટ-
“ લાંને માર્યા એમ જીવન કાઠીઓ મગરૂરી કરતા, અને એક દિવસ તો
“ મેં ઘરડા કાઠીઓને તેમને એમ ચોક્કસથી સવાલ કરતાં સાંભળ્યા કે
“ તમારી ખાત્રી છે કે, તમે તમારા બલીદાનને માર્યા છે?” તેઓએ જવાબ
“ આપ્યો કે-“હા ! અમે અમારી બરછીને તેના શરીર સોંપીને નીકળેલી
“ જોઈ અને અમારી ખાત્રી થઈ છે કે, તેઓ મરી ગયા.” એક વૃક્ષ કાઠીએ
“ ટીકા કરી કે-“ ભાઈ ! બીજા કોઈ પ્રાણી કરતાં માણસને જીવથી મારવું,
“ એ વધારે વિકટ છે; જ્યાં સુધી રસ્તાની એક બાજુએ ધડ અને બીજી
“ બાજુએ માથું ન જીવે ત્યાંસુધી તે મરી ગયો એમ ખાત્રી ન રાખવી,”
“ કેટલીક વખત રાત્રી બાવાવાળો અફીણની બેઠાની હાલતમાં મારી પાસે
“ આવીને બેસતો અને મારા ઉપર પોતાનો જમૈયો તાળી પૂછતા કે કેટલી
“ વખત આ જમૈયો તમને હલાવ્યો હોય તો તમારૂં મૃત્યું નીપજે; હું જવાબ
“ આપતો કે હું ધારૂં છું કે એકેજ માફકામ પાડી જાય, માટે આશા છે
“ કે તેમ કરીને મારા આ દુઃખનો તમે અંત આણશો.” તે જવાબ આપ-
“ તો કે-“તમે એમ ધારતા હશે કે, હું તમને નહીં મારૂં; પણ માછી જેટલાં
“ માછલાં મારે તેટલાં મેં માણસો માર્યાં છે; તમારો અંત આણતાં હું જશ-

રથી ફામોદરજી નામના તીર્થ સુધીના રસ્તામાં ફુંગરી રસ્તે પાછા ખ-
શ્વરથી પાળ બાંધી. એ પાળ બેળો મળ્યુત પૂલ બાંધેલો છે. આ
કામ પાછળ રૂપિયા ૨૩૦૦૦)નો ખર્ચ થયેલ છે; આ કાર્યભારીએ જી-
નામકમાં વસતી નામરકેમને બારી દુઃખ દીધેલું. સુદરજી ક્ષત્રીએ
સંવત ૧૮૭૪ માં નામરોને દુઃખ દેવું શરૂ કરેલું તેથી હાલ પણ
જીનામકમાં સુદરજી સાથે “ નામરોનો ચમેતરો ” આ નામથી ઓ-
ળખાય છે.

“ એ વિચાર નહીં કરે પરંતુ તમારી સરકાર મને મારો ગીરાસ પાછો અ-
પાવે છે કે નહીં એ હું જાણું છું. જો થોડા વખતમાં પાછો અપાવશે તો હું
“ તમને છુટા કરીશ. ”

“ જ્યારે ટાળી છૂટ કરવા બહાર નીકળતી ત્યારે દિવસનો ધણો ભા-
ગ ઉઠ્યા કરતી. રાત્રીએ દરેક ઘોડાની સરક તેના સ્વારના કાંડા સાથે
“ બાંધતા; જ્યારે થોડા કાંઈક અવાજ સાંભળે ત્યારે તાણખેંચ કરે કે
“ ઉત્તે તેઓ ઉભા થઈ જતા. જોરાકમાં બાજરાનો રોટલો ને મરચાં, ને
“ મળી શકે ત્યારે તેની સાથે દુધ; મને પણ એજ આપતા. એકાદ બે વખત
“ મારા ચાકરને મારી પાસે આવવાની છૂટ આપવામાં આવી હતી તે ક-
“ પ્તાન બેલેન્ટાઈને મોકલેલ વિલાયતી દહી અને કોરેટ નામના મદિરાનો
“ શિસો લઈ આવ્યો હતો. બાવાવાળાએ દારૂ ધારીને એકદમ ઉપાડ્યો
“ પરંતુ તે પ્રવાહી પદાર્થ ચાખ્યા બાદ તેણે મન ફેરવ્યું અને થુંકી નાંખી-
“ ને કહ્યું કે એતો જેર છે બીન શક મને મારી નાંખવાના ઈરાદાથી તે
“ મોકલ્યું છે. પરિણામ માટે મને તે પીવાને હુકમ કર્યો તેથી મેં તે મોટી ખુ-
“ શાલીથી પીધો અને મને પીવાનો જ્યારી હતો તેથી મારી સ્થિતિ બગડી
“ નહીં, ત્યારે તેણે જેરનો વિચાર છોડી દીધો. ”

“ તેના માણસોમાંથી બે યુવાન પુરૂષો હતા; કે જે મારે માટે કાંઈક
“ લાગણી બતાવતા હતા, આમાંનો એક મારા છુટકારા પહેલાં થોડે
“ વખતે છૂટના ફેરામાં ગોળી વાગવાથી મરણ પામ્યો. મારા છૂટકા-
“ રા માટે તેઓ ચલન કરતા અને તમને છૂટા કરાવશું ” આમ કહી મને
“ હાંમત આપતા. પ્રસંગોપાત્ જ્યારે તક મળતી ત્યારે પોતે કેટલાં
“ માણસ માર્થો તે વિષે, તથા જ્યારે પૈસાદાર મુસાફરો માગેલી રકમો આપવા-
“ ની ના પાડે ત્યારે કયા ઉપાય પોતે કામે લગાડતા તે વિષે મને બહુ
“ કરતા. આ ઉપાય એ હતો કે બાપડા દુખી પ્રાણીઓને પગે દોરકાં બાં-
“ ધી તેઓને ઉઘે માથે ગરેડીએથી કુવામાં ઉતારીને પાણીની સપાટી સુધી

સંવત્ ૧૮૭૮ ના માહા સુદી ૧૦, તા. ૧ લી કેમુવારી એ ૧૮૨૧ ને રાજ એક તહનામું થયું તેમાં કહિઆવાડમાંથી લેવાતી પોતાની જોરતલથી નામની ખંડણી કુંપની સરકાર મારફત લેવા પોતાની ખુશીથી નવાબ સાહેબે જાહેર કર્યું; એ સાર જે દેશ વચેરે રાજ ખંડી પડે તેના થોડા તથા ખ્યાલ ખર્ચે જલ્દા એ ખંડણીને કે માં મ એ સરકારને આપવો તથા કે ભાગ પોતાને લેવો એવું પશુ નવા

“ લઈ જતા ને ઉપર ખેંચતા. આ પ્રમાણે રીબાયેલાં બહીશનો માગેલી
“ રકમ આવવાની કમુલત ન આપે ત્યાં સુધી તેમને સીંચ્યા કરતા. કમુલ
“ થાય ત્યારે છુટા કરીને કોઇ આડતીયા ઉપર હુંડી અગર કામળ લખાવી
“ લેતા અને જ્યાં સુધી રકમ પોતાને પહોંચતી થાય ત્યાં સુધી તેમને કેદ
“ રાખતા.

“ કેટલીક વખત તેઓ મને એમ જણાવતા કે—“અમારો ઉપરી
“ તમારું ખૂન કરવા વિચાર રાખે છે એ કાંઈ ઠીક નહિ.” મને કેદ રા-
“ ખ્યા બાબતના પરિણામની તેની આશા અગર ધારતી પ્રબળ થતી ત્યારે
“ તેની વચ્ચે અને તેના માણસો વચ્ચે બહુ વિવાદ ચાલતો ”

“એક તોફાની રાત્રિ મને કદી વિસારે નહીં પડે તેઓ સઘળા મોટા
“ તાપ કરી ફરતા બેઠા હતા; સિંહ અને રાની પશુઓ ગર્જના કરી રહ્યાં
“ હતાં, છતાં પશુ માફ શું કરવું-એ વિષય ઉપર તેઓ ચર્ચા કરતા હ-
“ તા. તે હું સાબળી રાક્યો; માણસો ફરીયાદ કરતા હતા કે, “સાહેબના
“ કારણને લીધે અમે બધે મહીના થયાં જંગલમાં છીએ, બધરાં છાકરાંઓ
“ દાણા વગર ગામડાંમાં હેરાન હેરાન છે, તેથી અમે તો રોડાવાના નથી”
“ તેથી તેના ઉપરીએ જવાબ આપ્યો કે:—

“ ચાલો તેને મારી નાંખી દેશના બીજા કોઇ બાગમાં નાશી જઈ-
“ એ” આ બાબતમાં માણસોએ એમ કહી હરકત બતાવી કે, “અંચળ
“ ભરકર મોકલીને અમારાં બાઈડી છાકરાંને કેદ કરે ને દુઃખ દે” તેથી
“ છેવટ એમ કર્યું કે “ હમણા તો મને રાખવો ” છેવટ મારો છુટકારો
“ આજુવા પોલીટીકલ એજન્ટ કપ્તાન બેલેન્ડાર્ડન મારફત આ પ્રમાણે થ
“ યો. તેણે નવાબ સાહેબને એમ સમજાવ્યા કે, “જે કાઠીએ બાવા વાળા-
“ નું પરમણું જોર જુલમથી લઈ લીધું છે તેની પાસેથી તમારો વજ ચલા-
“ બીને બાવા વાળાને તેનો ગરાસ પાછા સોંપાવો ” બાવા વાળાની ધારેલી
“ મુશાહ બર આવી એટલે તેણે મને છૂટા કર્યો.”

તેર ઈર્ષ્ય * એજ વર્ષમાં નવાળ સાહેબ આનંદેલ વગેરે મુરોખીયન અ-
મલદારોની મુલાકાત લેવા અમરેલી મુકામે સ્વારી લઇ ગયા હતા.

આ નવાળ સાહેબના વખતમાં કાર્યભારીઓની ફેરબદલી થ-

“ મારા કેદના દરમ્યાનમાં મારા ઉપર જે દુઃખો પડ્યાં તે લખલખ
“ અસહ્ય હતાં; સાંજરે હું એમ પ્રાર્થના કરતો કે, હે ઇશ્વર ! મને વળતી
“ સવાર દેખાડીશ નહીં પ્રથમ એક માસ સુધી સરદીને લીધે મારાથી મા-
“ રાં ખૂટ કાઢી રાખાયાં નહીં. છેવટ જ્યારે મંદવાડથી નબળો થઈ ગયો.
“ ત્યારે નીકળ્યાં સખ્ત તાઢીઆ તાવ આવવા લાગ્યાં ને તેની સાથે પિ
“ તારાયનો સોજો થઈ આવ્યો, આગાં ખુદલી હવામાં ઉધાડો પડ્યો. ૨

* મુંબઈ મથમળા નંબર ૯૩. વાળા દસ્તાવેજની નકલ:—

૧૭૩૦
અકબરશાહ
બાદશાહ ગાજીના
નોકર શેહેરખાંન
બહાદુર બાખી.

શ્રી સરકાર આનંદેખલ બહાદુર જોગ લી. જુનાગઢના નવાળ બહા-
દુરખાંન જત. હાલાર, કાઠિયાવાડ, ગોહલવાડ, અને ઝાલાવાડમાંથી
જે જોરતલખીની માખત દરવર્ષે લેવાય છે. તે બાબત મારી છે; જ્યારે કર્નલ
વાઠર આ પ્રાંતના બંદોખસ્તનું કામ ચલાવતા હતા ત્યારે મેં સરકારમાં
એક દસ્તાવેજ દાખલ કરેલ છે. કે જે તાલુકાવાળા સરકાર વિદ્યમાન
પોતાની ઉપરની રકમ મુકરર કરશે તે પ્રમાણે મારી તરફથી વસુલ કરવામાં
આવશે આ દસ્તાવેજથી હું સરકારને લખી આપું છઉં કે, જોરતલખીનો
બંદોખસ્ત કરી ચલ્લુ માટે સંવત્ ૧૮૭૮ છ સ ૧૮૨૧—૨૨ થી સરકાર
ની મરજી માફક વાર્ષિક રકમ વસુલ કરવા મારી ખુશી છે દરવર્ષે જો-
રતલખીની જે રકમ વસુલ થાય તેમાંથી ચોથો હીસ્સો થોડા અને પાચઠળ
વગેરેના ખર્ચ માટે સરકારે રાખવો ને બાકીનો મને આપવો; મંજુર થઈ.

સંવત્ ૧૮૭૮ ના મહા સુદી ૧૦, તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૨૧.

મુરતખ
થુહ.

યાજ કરતી હતી. જેથી સુંદરજી સવજી તથા
હાર્દભારીબાની ફેરબદલી ઇ. સ. ૧૮૨૪ થી ૧૮૪૦ સુધી હંસરાજ જેઠાના કાર્યભાર પછી સને ૧૮૨૪

માં ગોવિંદજી તથા ઇંદ્રજી ઝાલા જોષ્ટ કા-
ર્યભારી થયા ઇ. સ. ૧૮૨૫ માં દુકાળ પડ્યો તેથી દેશની ખરાબી
થઇ. આ વખતે જેમલ મેર નામનો આ સંસ્થાન તાબાનો ડુંગરનો
ચોકીદાર એક ખાંટ હતો તે ખારવટે નીકળ્યો. આ ખાંટ એવો તો

બળવાન હતો કે તે ગોંડલ અને પોરબંદર વ-
ચ્ચ મેરડું ખારવડું.

ગેરે કેટલાએક ગામોવાળા પાસેથી ઋણ લેતો
તેમ તે આજીવ્યાજીના મુલકમાં લૂટફાટ પણ કરતો; આથી જીનાગઢ
સરકારને તેનો બંદોબસ્ત કરવાની જરૂર પડી. આખરે તેણે જીનાગ-
ઢનું ગામ મઝેવડી માર્યું. તેથી તેને પકડવામાં આવ્યો અને કરેલા ગુ-
ન્હા બદલ કોરી ૨૦૦૦૦, દંડ કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૨૮ માં નવાબની
રાણી દાદીબુને પેટું હાંમદખાં પુત્ર થયો.

“હું, તેથી મને બકવાનો સન્નિપાત થયો. જ્યારે મને છૂટો કર્યો ત્યારે
“પગથી માથા સુધી ઉધાઇ ચાટેલી ગલી સ્થિતિમાં રાત્રિએ ખેતરમાં ર-
“જળતો હું હાથ લાગ્યો. જીનાગઢના નવાબ સાહેબના દિવાન કે જે
“અમલદારે મારો છૂટકો કરાવ્યો. તેના તંત્રમાં જે મને ગરમ નહાવાને
“પાણી અને સ્વચ્છ કપડા મળ્યા તથા જે મને ઈશ્વરી લાગણી થઇ તે હું
“કદી જુડી નહીં નહીં. લાગુ થએલ તાવ તથા ઠાઠ મને પાંચ વર્ષ સુધી
“રહ્યાં, તેની માઠી અસર આજ પર્યંત રહી ગઇ છે એટલે કે વખતો વ-
“ખત માતા માથામાં ચકરી આવે છે અને ઠાઠના સખત ઉકરાટા આવે
“છે; મારી યાદદાસ્ત ઉપર ઘણી અસર થઇ છે, પરંતુ આગલી બીના
“બન્યાને આજે પંચાસ ઉપરાંત વર્ષો થઇ ગયાં તોપણ તે મારાથી કદી
“ભૂલી જવાશે નહીં.”

(સહી) જી. ઝાંટ.

ખારહોમ હાહસ કીટાઉન એન. બી. એપ્રિલ સ. ૧૮૭૧.

(જનરલ સરજી. લીગાન્ડ જેકબ સાહેબનું “બલવા વખતે અને તે
સમય પેહેલાંનું પશ્ચિમ હિંદુસ્તાન” એ નામનું પુસ્તક પૃષ્ઠ ૧૦૮ જુઓ.)

એક જાતનો કર (ટેકસ).

ક્ષત્રી સુંદરજીનો કાર્યભાર લગભગ પાંચ વર્ષ ચાલ્યો ત્યાં ઇ. સ. ૧૮૩૦ માં શંખવી સુંદરજી હંસરાજ નામના વાણીઆનો કાર્યભાર થયો. જોજ સાલમાં મુંબઈના ગવર્નર સાહેબ સર માલકમ રાજકોટ મુકામે આવેલા તે વખતે નવાબ સાહેબની સ્વારી રાજકોટ ગઈ હતી.

શંખવી સુંદરજીના કાર્યભાર ૩ વર્ષ ચાલ્યા પછી સને ૧૮૩૩ માં જોશી લાલજી ખટાઉ તથા ખીતાબર જોશી લાલજીનો કાર્યભાર ઇ. સ. ૧૮૩૩--૩૫.

ઇન્ટ કાર્યભારી થયા. આ કાર્યભારીના વખતમાં સને ૧૮૩૪ માં ખડીયાના બલોચ જાતના મુસલમાન જીવાઇદાર થોરી તથા કોળી લોકોના ઇંગા રાખી હરામખોરી કરાવતા તેને શિક્ષા કરી ઠેકાણે લાવવા તોપખાના સહિત ખડીયા તરફ ફોજ મોકલી; સેજસાજ લડાઇ થઇ અને બલોચ જીનાગઢને તાબે થયો.

ઇ. સ. ૧૮૩૫ માં કાઠિઆવાડના પ્રખ્યાત દિવાન અનંતજી અમરચંદના મોટા ભાઇ અમૃતલાલ અમરચંદનો કાર્યભાર થયો, ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૮૩૬ માં નથુરામ અમરજી ખુચનો કાર્યભાર થયો.

ઇ. સ. ૧૮૩૭, સંવત ૧૮૯૩ ના વૈશાક વદી ૧ રવિવારને રોજ રાણી નાજી ખીજીને પેટે પુત્ર મહોત્તપાનજી અવતર્યો. આ કાર્યભારીની કારકીર્દિમાં ઇંગ્રેજ સરકારની બળામણથી જીનાગઢના મુલકમાંથી સતી થવાનો કમકમાટ ભરેલો રીવાજ બંધ પાડવાનું તા. ૩ જી જાનેવારી

ઇ. સ. ૧૮૩૮ ને રોજ નવાબે એક તહસીલ તથા બંધ પડ્યો નામું કર્યું.*

મુંબઈ ગ્રંથમાળા નંબર ૬૬ વાળા દસ્તાવેજની નકલ:—

જીનાગઢના નવાબે પોતાના તાલુકામાં સતીનો ચાલ બંધ કરવા બાબત તા. ૩ જાનેવારી સને ૧૮૩૮ ને રોજ કરી આપેલ દસ્તાવેજ

ખાસ સલામ—લખવા કારણ એ છે જે સરકારે સતીનો ચાલ બંધ કરવા હુકમ કર્યો છતાં, કોઇએક બાદીઆણી મુંબઈથી પ્રાગમાં આવી સતી થઈ, તે બાબતનો જવાબ દેવા મારા ઉપર મોસલ થયો છે. આ બાબત સરકારને વિગતવાર રીપોર્ટ કરતાં આવી જાતના ગુન્હાનો આ પહેલવે

૪. સ. ૧૮૩૮ની સાલમાં બાબરીયાવાડ પ્રાંત તાબાના તથા
સોખડા ગામ અને જાફરાવાડ તાબાના ગામ
જડીઆળીના સીમાડા બાબત તકરાર પડેલી
જેથી બન્ને તરફનાં માણસો તકરારી જંગો-
એ બેળાં થયાં અને ત્યાં જામડું ધીંગાણું થયું તેમાં જાફરાવાડ ત-
રફનો સરદાર સીદી બાકરબાદ મરાણો, તેના માથા બંદલ રૂપે મા-
પ૦૦૦૦, પચાસ હજાર જુનાગઢ સરકારે આપવા એવો કરાર થ-
યાથી રૂપેયા બંદલે પોતાનું ગામ વડેલી તેને આપ્યું.

૪. સ. ૧૮૩૯ માં દિવાન વિકૃલરાવના નાનાભાઈ સદાશિવ-
સદાશિવરાવ દેવાળનો કાર્ય- રાવ દેવાળ કાર્યભારી થયો.
ભાર ઇ. સ. ૧૮૩૯.

ભાવનગરના ગામનો શાર્ફુલ બસીયા નામનો કોળી ઇ. સ.
૧૮૩૯ માં ભાવનગર ઉપર બારવટે નીકળે-
શાર્ફુલ બસીયાનું પકડાડું ઇ. સ. ૧૮૩૯.
લો તેના જુનાગઢ સરકાર જમીન હતા તેથી
તેને પકડવા ફાજ મોકલી તેને પકડી બંધેજ
સરકારને સ્વાધિન કર્યો.

૪. સ. ૧૮૪૧ માં નવાબસાહેબે પોતાના બાબરીયાવાડ પ્રાં-
ત તાબાનાં ૭૬ ગામ, તે તરફ તે વખતની
અવ્યવસ્થિત સ્થિતિને લીધે ભાવનગર પરગ-
ણામાં દબાઈ ગયાં હતાં તે સાથે તેમજ કો-
ડીનાર પરગણું જે ગાયકવાડ સરકારે દબાવી લીધું હતું તે માટે અં-
ગ્રેજ સરકારમાં જાબરી લડત લીધી. બહાદુરખાનજી ખીજા ઇ. સ. ૧૮૪૦, સંવત ૧૮૯૬ વૈશાક વદી ૧૧ ને રોજ બહેસ્તનસીબ થયા,
આ નવાબ સ્વભાવે દયાળુ, સખી અને બોળા મનના હતા, તેમને
ગાયનવિદ્યાનો ધણોજ શોખ હતો, તે એટલે સુધી કે, હરકોઈ શ-

હેલો દાખલો છે, એમ જાણી મને માફી બક્ષી, તેથી-હું લખી આપું છઉ કે
હવેથી તાલુકામાં કોઈને સતી થવા રજ ન મળે તેમાં બંદોબસ્ત કરવામાં
આવશે. આપ'દેથી આ રીતે બનેતો સરકાર માગે તેવો જવાબ આપવો છે.

નવાબની
મોહોર.

જામીની રામ અને તાલ પારખી કહાડતા. તેમને શરસી બાપનો પ-
થુ સારો શોખ હતો.

બહાદુરખાનજી ખીજને ચાર પુત્રો; તેમાં અમીર ખીખી સાહે-
બના ૧. શેરખાન તથા ૨. સલાખતખાન. દાદીયુ સાહેબના, ૩. હા-
મદખાનજી. તથા ૪. નાજીખી સાહેબના મહોબતખાનજી એમ ચાર
પુત્ર હતા.

યુવરાજ અથવા પાટવી કુમાર હામદખાનજી જેને બહાદુરખા-
નજીએ પોતાની હયાતીમાંજ વારસદાર તરીકે પ્રસિદ્ધ પાડેલા તેથી

બહાદુરખાંના મર્જુબાદ રયાસતના લોકોએ ઇ. સ.

હામદખાનજીના ત્રણ ભાઈ.
એમને ઉઠાવેલા વાંધા, ઇ. સ.
૧૮૪૦, સં. ૧૮૯૧.

૧૮૪૦ માહે મે, સંવત ૧૮૯૬ના વૈશાક વદી

૧૩ ને રોજ હામદખાનજીને રાજ્યાભિષેક કર્યો.

હામદખાનજી ગાદીએ બેસતાં દરમિયાન એમના ત્રણ ભાઈઓએ વાંધા
લીધો પણ બહાદુરખાનજીએ પસંદ કરેલા અને રયાસતે મંજુર રાખે-
લા એટલે પોલીટીકલ એજન્ટ ખીલન સાહેબે પણ હામદખાનજીનો વા-
રસો વ્યાજખી ધારી ખીજઓને ગરાસ આપવાનું ઠરાવ્યું.

નવાખ સાહેબ હામદખાનજી ગાદીએ બેઠા ત્યારે સદાશીવરાય
દેવાજીનો કાર્યભાર હતો પણ તે નામનોજ હ-

જખરશેઠ તથા હખીખખાં
અને નકુખાનું જોર. ઇ. સ.
૧૮૪૦, સં. ૧૮૯૧.

તો રાજ્યકાર્યભારની સત્તા બાટીયા જખરશેઠ

અને હખીખખાંના નામના અમલદારના હાથમાં

હતી, કેમકે હયાતખાંનો નાનો ભાઈ નથુખાં દાદીયુ સાહેબ પાસે કા-
મ કરદો માણસ હતો, પરંતુ તે એશઆરામમાં મશગુલ રહેતો તે
એટલે સુધી કે હાથીને બદલે ઘોડા ઉપર અંબાડી માંડી સ્વારી કરતો.

નથુખાં વગેરેની સલાહથી હામદખાનજીનાં માતૃખી દાદીયુ
સાહેબાએ હામદખાનજી પાછળ ગાદીએ બેસાર.

હામદખાનજી વિરૂદ્ધ જોરો
વારસદાર. ઇ. સ. ૧૮૪૦,
સં. ૧૮૯૧.

વાની ધારણાથી એક કૃત્રિમ પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો,
પણ તેની હામદખાનજીને ખબર પડવાથી ખુ-

લ્લું પાડી તેના વારસને તેનો પુત્ર સોંપાવ્યો.

ઇ. સ. ૧૮૪૧ માં માણાવદરના બાખી કમાલુદ્દીનખાનની પુ-

ત્રી મુલાયમખખ્તો અને બાલાસીતોરના નવાખની પુત્રી છોટીખીખી

હામદખાંનજીની સાદી સાહેબા સાથે ડોરી ૨૫૦,૦૦૦૦, ખર્ચીસં લાવ
ઈ. સ. ૧૮૪૧.

ખતો મોટો ખર્ચ કરી ધણી હામદખાંનજીની સાદી કરવામાં આવી.

ઈ. સ. ૧૮૪૨ માં નાણુખીજી સાહેબાએ કાંધ શીતને કરવાનો

નો ડોળ કરી રંગમહેલમાંથી નીકળી ઇંદ્રજી ઝવેરચંદ નામના શહેરના વેપારીના ઘરમાં
નાણુખીજી સાહેબાને શીતને
ઈ. સ. ૧૮૪૨.

આશ્રય લીધો. એ માટે હામદખાંનજીએ આ-
કટીંગ પોલીટીકલ એજન્ટ કર્નલ જેકબ સાહેબને જાહેર કરી તેઓને
પોતાને સ્વાધિન કરવા ઇંદ્રજી ઝવેરચંદના ઘર ઉપર તોપનો મારો ચ-
લાવ્યો તેથી શર્ણુ થયાં, તેથી તેને તથા તેના પુત્ર મહોબતખાંનજીને
રંગમહેલમાં નજર કેદ તરીકે રાખ્યાં.

એજ (ઈ. સ. ૧૮૪૨ ની) સાલમાં હુખીબખાંએ પોલીટીકલ

એજન્ટની મદદથી મંગરોળનો શેખ જે તે
મંગરોળ ઉપર ચડાઈ ઈ. સ. ૧૮૪૨. વખતે શીરજોર થઇ ગયો હતો તે ઉપર લશ્ક-
ર લઇ ચડાઇ કરી અને તેને તાબે કર્યો.

ઈ. સ. ૧૮૪૪ માં નવાબ સાહેબ લાયક ઉમરના થયા ત્યારે
પોતાને નથુખાં, જખરશેક અને હુખીબખાં-

હામદખાંનજી સ્મૃતિ યત્ર યત્ર
ઈ. સ. ૧૮૪૪. ની નીમકહરામી ચાલ માલુમ પડી તેથી તેઓ

પોલીટીકલ એજન્ટ મી. પાલેટ સાહેબની
સ્વારી ગોંડલ હતી તેની પાસે રયાસતનાં માણસોને લઇને ગયા. પોતા-
ની માણુશીના અખત્યારમાં જે રાજ્ય કાર્યભાર ચાલતો હતો તે બંધ
પાડી પોતાને સ્વાધિન બેવાની ગોંડવણ જાહેર કરી અને તેમ કરતાં
કાંધ શીતનો થવા ન પામે ને સાફ પોલીટીકલ એજન્ટની સ્વારી જુ-
નાગઢ આવવા માગણી કરી હામદખાંનજી ગોંડલ ગયા. એ ઉપરથી
પોતાની સત્તા ઉતરશે એમ જાણી નથુખાં વગેરેએ ખબરો લાઇ કર્યો
અને પોતાના રક્ષણુ સાફ પકો બંદોબસ્ત રાખ્યો. પોલીટીકલ એજ-
ન્ટ સાહેબની સ્વારી સહિત નવાબ સાહેબ જુનાગઢમાં પધાર્યા અને
જુના કાર્યભારી ઉપર ખરાબ વર્તણુક સાખીત કરી તેઓને કેદ કર્યા.

જેમાંનો જળરશેઠ મરકતી ૮૦ આરંભોથી પોતાનું મકાન* બાંધી સા-
મે થયો અને નવાબ દેવા સાડે રજુ રહેવા ના પાડી તેથી નવાબ
સાહેબે પોતાના બવિષ્યના દિવાન અનતજી અમરચંદ, અમદાવાદના
પ્રખ્યાત નગરશેઠ હેમાબાઇ, બાવનગરના કાર્યભારી પ્રમાણુદાસ તથા
કાઠિયાવાડના પ્રખ્યાત વકીલ ખેતા વોરાને જળરશેઠને સમજાવી દેવા
મેકલ્દયા પણ જળરશેઠ આરંભોની હીમાયતીથી ખરેખર જળર થયેલો
તેથી સમજ્યો નહીં, એટલે પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબને જાહેર કરી
જળરશેઠના મકાનને ફાજકશી કરી ઘેરો ધાલવાની જરૂર પડી. અં-
દરથી આરંભોએ ગોળીનો મારો ચલાવ્યો એટલે નવાબ સાહેબ તરફ-
થી તોપનો મારો શરૂ થયો. અંદરની ગોળીથી તોપચી હાથમખાં જ-
ખમી થયો, પણ આખરે મકાન જરજર થઇ ગયું, અને તોપોના
ગોળાના જેરથી કંપવા લાગ્યું તેથી ખીજે ઉપાય નહીં જાણી અંદ-
રથી જળર લીલાધરે અને આરંભોએ કબુલ કર્યું કે, અમે જુનાગઢ
છોડી જતા રહીશું. તેઓ કબુલ થયા પ્રમાણે તરતજ તેઓ ચાલી ની-
સ્યા અને ફાજનાં માણસોએ મકાનમાં પેસી જળરશેઠને કેદ કર્યો.

એ પછી હામદખાનજી સ્વતંત્ર થયા અને રાજ્યની લગામ પો-
તાના હાથમાં લીધી, પણ તેમની કાચી ઉમર
પંચના કાર્યભાર જાણી ૩ વર્ષ સુધી પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબે
ઈ.સ. ૧૮૪૩. સં. ૧૯૦૦. તેમનો કાર્યભાર પોતાની દેખરેખમાં રાખી કા-
મ ચલાવવા સાડે રયાસતી અમલદારોમાંથી સદાશીવરાય દેવાજી, અ-
નતજી અમરચંદ, અને પ્રભુદાસ કહાનદાસને સને ૧૮૪૩, સંવત્
૧૯૦૦ ના માર્ગશિર્ષ માસથી પંચ નીમી તેને રાજ્ય કાર્યભાર સોંપ્યો.

સંવત્ ૧૯૦૧, સને ૧૮૪૫ માં ક્ષત્રી બળવંતરાય જાદવરાય
મુનસીએ બંદોબસ્ત વિરૂદ્ધ ખટપટ ચલાવી અને જેલમાં જળરશેઠ

* તે ધર ઉપરકોટ જતાં નવાબ સાહેબના રંમહેલથી થોડે દૂર જ.
મહા હાથ ઉપર આવેલ છે, જેને તોપનો મારો લાગવાથી ઉપરની દીવાળ
જરજરબૂત થઇ ગઇ હતી, હાલમાં તે દીવાલ ઉતરાવી નાંખી તે મકાન
દુરસ્ત કરેલ છે. નીચેના લાગમમાં સરકારી ગુજરાતી ગ્રન્યસ્કુલ બેસે છે, અને
ખીજી લોમાં સરકારી ઔષધાલય છે.

સદાશીવરાયને રજા અને
અનંતજી અમરચંદ્ર એકલા-
નો પચ તરીકે કાર્યભાર
ઈ. સ. ૧૮૪૫ સ. ૧૯૦૧.

ઉપર જીલમ મુળચો તેથી તેને કેદ કર્યો, અને
એ કામમાં સામીલ જાણી સદાશીવરાયને રજા
દીધી જેથી પંચને કાર્યભારમાત્ર ૧ વર્ષ આ-
લી શક્યો, એથી પોલીટીકલ સાહેબે સરકાર
વિધમાને એકલા અનંતજી અમરચંદ્રને કાર્યભાર સોંપ્યો જેણે ૧ વર્ષ
સુધી ચલાવી સરકારમાં રજી કર્યો.

સંવત ૧૯૦૩, સને ૧૮૪૭ થી ખુદાવિંદ નવાબ સાહેબે અ-
નંતજીને પોતાના સ્વતંત્ર કાર્યભારી ઠરાવ્યા.

અનંતજી અમરચંદ્રનો સ્વ
તંત્ર કાર્યભાર ઈ. સ. ૧૮૪૭.
સ. ૧૯૦૩.

પોતાના જાપના વખતમાં કાર્યભારીની ઉચ્ચ-
પાથલ થયા કીધી તેથી મુલકની ગેરવ્યવસ્થા
થઈ ગમ્મ હતી અને ગામો દબાઈ ગયાં હતાં એ ખર્ચાં માટે તેણે સર-
કારી મહેનત લીધી. દબાએલા મુલક માટે એજનસીમાં કામ ચલાવ્યું અને
પોતે મુલકમાં ફરી સારો જંદોબસ્ત કર્યો.

પોતાના વડીલોનાથી રાજ્યખંધારણ સુધારા ઉપર લાવવાની
પહેલી કોશીશ આ મુવાન રાજાએ કરી તેણે
સુધારાના કામો અને દરતરોનો સુધારો પ્રથમ-
જ દાખલ કર્યો.

નવાબ સાહેબનું સુધારા તરફ
વલણ.

આ સાલમાં અમીરખીખી વાળાએ કાયર થઈ પોતાનો વાર-
સે ભાઈઓ (શિરખામ તથા સાઈ હક છોડી ગીરાસ લેવા કબુલ કર્યું તેથી
સલાબતખાન એ શરસાઈ તેને ગામ આપી ગાદી માટે ફરકતી લખાણી.
હક છોડ્યો. ઈ. સ. ૧૮૪૭
સ. ૧૯૦૩.

ગોંડલ તાખાના ગામ ધોરાજી અને ઝાલણસરનો સીમાયે
લાગેલો છે, તે બાબત સંવત ૧૯૦૫, સને
૧૮૪૯ માં તકરાર ઉઠી; ગોંડલના માણસોએ
પરખી માર્યું ઈ. સ. ૧૮૪૯
સંવત ૧૯૦૫.

જીનાગઢની હદમાં આવી ઝાલણસર થાણાના
જમાદાર તુરમાંદને અને બીજા પાંચ માણસોને ઠારથી માર્યા. આ
ખબર નવાબ સાહેબે જે હમેશની માફક ૪ બજે સ્વારીમાં નીકળે
લા ત્યારે ખબર થયા કે લાંચી તુરતજ સીબંધીનાં માણસોની સાથે
દયાળ મેહેતા નામના શરવીર નાગરને એ મરનાર માણસને પારપત ક-
રવા અગર પકડી લાવવા અથવા માણસો હાથ ન આવે તો તેનું કા-

૪ પણ ગામ મારવાનો હુકમ આપી મોકલ્યો. આ ગીસ્તને ગોડળનાં માણસો હાથ આવ્યાં નહી, તેથી તેઓએ ધોરાજીનું ગામ પરબડી માર્યું; આ કામ એન્જનીમાં ચાલ્યું અને એવો ઠરાવ થયો કે, સીમાડાની ચોખવટ ધોરાજીના કામદાર દુર્લભજી યુચના હાથથી કરવી. આથી નવાબ સાહેબના સીમાડાને કેટલુંક નુકસાન થયું.

રબવાડાની અંદર જે રીવાજ એક સાધારણ રીતનો મણુપ છે, તે રીવાજથી આ નવાબ સાહેબ તદ્દન ઉજોડા પુત્ર અને તેનું પુ-લટા વિચારના હતા કેમકે તેમનાં કમ્પીલા છો-લું ૫૪૩. ઈ. સ. ૧૮૫૦.

દી બીબી સાહેબે નવાબ સાહેબને કંઈ ફરજ નહીં હોવાથી તેમની પાછળ ગાદીએ આવનાર તરીકે ઇ. સ. ૧૮૪૯ માં એક કૃત્રિમ પુત્ર ખટપટી લોકોની શિખવણીથી ઉભો કીધો, પણ ૧ વર્ષે એટલે ઇ. સ. ૧૮૫૦માં એ ખોટો અને બનાવટી પુત્ર છે, એવા ખબર નવાબસાહેબને થયાથી તેમણે એ રીતની સામે ધણોજ ધી-ક્કાર બતાવી તે વાત ખૂંટી કરી અને ખોટા ઉઠાવેલા વારસને નાખુ-દ કરી તે કામમાં સામીલ રહેનારા લોકોને સજાએ પહોંચાડ્યા અને પુત્રને તેના માખાપને સ્વાધિન કર્યો.

એમના મનમાં એમ હતું કે:—મારા બાપની એલાદ છતાં ૫-રાયા લોહીનું માણસ જુનાગઢની ગાદીનો વા-હામદખાનજીના ઉમરાવિચાર. રસ થાય એ મારે હાથે કોષ દિવસ નહિ બને. આવી રીતે ખરા હકદારને ગાદી મળવા દષ્ટ રાજ્યનું બહેતર ચાહનારા કવચિતજ મળી આવશે.

સંવત ૧૯૦૭, સને ૧૮૫૧ માં હામદખાનજી દાવલશાહની યાત્રાએ મોટી ધામધૂમથી સ્વારી કહાડી આમર-લુ ગયા, ત્યાં નવાનગરના જામસાહેબ રણુ-મલજી તથા મોરખીના ઠાકોર સાહેબ બાણા-ભાષએ સારી આગતાસ્વાગત કરી.

આમગણ દાવલશાહની યા-ત્રાએ નવાબસાહેબ પધાર્યા. ઈ. સ. ૧૮૫૧ સં. ૧૯૦૭.

આ નવાબ સાહેબના વખતમાં બારવડીઆનું જોર જોવામાં આવે છે જેની શરવાતમાં હરસુર વાળો કાઠી

ખારવટીઆઓનું જોર અને વિસાવદર તથા છેલણુકા પરગણું મળી ૧૬૮ હરસુર વાળા વજોરેનું ખારવટે નીકળવું. ઇ. સ. ૧૮૪૧, ગામમાં પોતાના હક માટે સંવત ૧૮૫૭ ઇ. સ. સંવત ૧૮૬૭.

૧૮૪૧ માં ખારવટે નીકળેલો. ભોળ માંમણી નામનો બીજો કાઠી તેની સાથે હતો. આ બંને જણાઓએ જુનાગઢના મુલકમાં ખરાબો કરવા માંડ્યો અને મોટાં ખામો ઉપર પડી છુટકાદ તથા ખૂન ખરાબા કરવા લાગ્યા તેથી નવાબ સાહેબે તેની સાથે સાફ ફાજ માફલી અને તેમાના ભોળ માંમણીને સં. ૧૮૫૬ ના ફાગણ માસમાં હસ્તગત કર્યો, છેવટે હરસુર વાળો એજન્સીમાં રહીવાડ થયો અને સંવત ૧૯૦૫, ઇ. સ. ૧૮૪૯ માં તેને ૬ ગામ આપી રાજનામું લીધું.

રહેમાન કરીને એક જુનાગઢનો રહીશ સીપાઇ હતો તે શંક જખર લીલાધરની ટેવડીએ નોકર હતો તેને

સીપાઇ રહેમાનનું ખારવડું. પોતાની જીવાઇ સાફ તકરાર પડતાં તે સંવત ૧૯૦૦, સને ૧૮૪૪ માં ખારવટે નીકળ્યો.

રહેમાન સાથે બીજા માણસ નહોતાં માત્ર પોતે તથા તેનો હીકરો એમ બેજ જણ હતા, તે ગીરનારની તળેટીમાં છુપા રહેતા. તેણે ત્રવાડી મયાશંકર હરજીવન તથા ત્રવાડી દુર્ગાશંકર બજાબાઇ નામના બે નાગર બ્રાહ્મણોને ગીરનાર જતા રસ્તામાંથી તેઓને બાન પકડેલા જે માંથી ત્રવાડી મયાશંકરને છોડી દઇ બીજો જે દુર્ગાશંકર દિવાન અનતજના આશ્રિત પંચોળી રામશંકરનો જમાઇ હતો તેને પોતા પાસે રાખ્યો. આ માટે તેની પાછળ જુનાગઢનાં માણસો લાગ્યાં. તે બંને જણ નાસી ગયા, તેને પકડવા જતાં રહેમાન મરાણો અને તેનો હીકરો દુર્ગાશંકર ત્રવાડીને છોડી નાસી ગયો.

રહેમાનનું માથું અને છોડાવેલ બાનને લઇને માણસો જુનાગઢ આવ્યાં, અને કોઇ આવું કરશે તો તેના આ હાલ થશે; એમ લોકોમાં જહેર થવા રહેમાનનું માથું અણતરે (માંડવીએ) લટકવવામાં આવ્યું હતું.

વિધેા માણિક કરીને ઓખામાંડલનો રહીશ એક વાઘેર હતો, તે ત્યાંના વહીવટદારની હરકતથી સંવત ૧૯૦૩ ઇ. સ. ૧૮૪૭ માં

વિષય માણેક અને રૂઢિયા
રખાવી બારવટે નીકળ્યા ઇ.
સ. ૧૮૪૭. સં. ૧૯૦૩.

માયકવાડ સરકાર ઉપર બારવટે નીકળેલો; રૂડિ-

યો રખાવી જુનાગઢ તાબાનો રહીશ હતો અને

તે પોતાની નાતના લોકો સાથે કચવાણ થવાથી

તે ઉપર બારવટે નીકળેલો. આમાંના વિદ્યા માણેકને પકડવા સાડ

મોટા ઇનામનાં જાહેરનામાં થયાં, અને રેસીડેન્સી મારફત એજન્સી-

માં પૈણ એ બાબતની બલામણ થઇ; તેથી કાઠિઆવાડના તમામ તા-

લુકદારોને એ બારવટીયાને પકડવા સાડ તાકીદ થઇ વિધો સરઆત-

માં આખામંડલમાં કેટલુંક નુકશાન કરી સોરઠમાં આવી બાબરિયાવાડ

પ્રાંતમાં રૂડિયા સાથે મળ્યો. એ બન્ને જણા બેળા થઇ જુનાગઢની

મીરમાં સરસીના મેમણ જીવાનાં વસાણાનાં ગાડાં ૭ લૂટી જવાને,

તથા તેના દીકરાને અને તેના વાણોતર સહીતને બાન પકડી ગયા.

આ અબર પાટણ વહીવટદાર નૃસિંહપ્રસાદ હરિપ્રસાદને થતાં કેટલાંક

માણસો લઇ તેની પાછળ થયા. કનડાના ડુંગરમાંથી જવાને ૨૦૦૦

રૂપિયા દંડના ઠરાવી લેવા મોકલ્યો અને તે પોહોંચાડવાનું ધ્રાક્ષ અને

જોધપુર વચ્ચેના ડુંગરમાં હતું; બાકીના બે બાન લઇ તેઓ બરડાના

ડુંગરમાં ગયા

હરામખોરોએ બરડામાં ઘોડાકેથી નામની જગોએથી કપ્તાન

લોક સાહેબ જે એક ગાયકવાડી સ્વાર સહિત

કપ્તાન લોક સાહેબ મ-
રાઓ. ઇ.સ. ૧૮૪૭ સં. ૧૯૦૩.

રાજકોટથી પોરબંદર જતો હતો તેને ગોળીથી

ઠાર માર્યો; ત્યાંથી હરામખોરોનાં માણસ વિ-

ખરાઇ ગયાં. બાનોને પણ આગળ જતાં છોડી દીધાં, તેમાં બાબરીયા-

વાડ તાબાના કોવાયા અને ઘોલાદ્રીના અણુજ વગેરે બેચડીયાતા હતા.

રૂડિયો રખાવી જુનાગઢના દિવાન અનંતજીની પેરવીથી, સં-

વત્ર ૧૯૦૫, ઇ. સ ૧૮૪૯માં રજુ થયો અ-

હરામખોરોનાં શરણ પડ
ઇ. સ. ૧૮૪૯.

ને વિધો માણેક એ પછી કેટલીક મુદતે પોતા-

થી કાયર થઇ અમરાપુર મુકામે કપ્તાન જી-

લોક સાહેબ હજીર આવી હથિયાર છોડી દીધાં. આ બન્ને માટે પો-

લીટીકલ એજંટે રાજકોટમાં કોર્ટ બરી. જેમાં જુનાગઢ તરફથી બાટ-

વાના બાબી મહંમદખાંનજી, પોરબંદરના રાણા વિક્રમજી, ધ્રાંગધ્રા-

ના રાજ્ય રાજ્યમથસિંહજી, અને પાલીતાણાના ઠાકોર પ્રતાપસિંહજી,
એ આર આસેસરો હતા.

આ નવાળ સાહેબના વખતમાં સંવત ૧૮૬૯ સને ૧૮૪૬, અને
સંવત ૧૮૦૬, ઇ. સ. ૧૮૫૦. એમ બે વખત
ભારે વર્ષાદનું ૫૩૭.
ઈ. સ. ૧૮૪૩—૧૮૫૦.
સંવત ૧૮૬૯—૧૮૦૬.
તે ભારે વર્ષાદ થયો હતો; જેમાં કેટલાક ગા-
મો તથા ઘ ગયાં હતાં અને ધણી ઇમારતો
હસી પડી હતી; છેલ્લા વર્ષાદથી દામોદરજીના પૂલને પણ તુકશાન
પહોંચ્યું હતું.

નવાળ સાહેબ હામદખાંનજી સ્વભાવે ચંચલ, જાતે મહેનતુ, બ-
હાદુર, હીમતવાન, સાહસિક અને તેની સાથે
હામદખાંનજીનો સ્વભાવ વિવેકી હતા; તે ઉદારતાવાળા હતા પણ ઉડાઉ
અને યુ યુ વગેરે.
નહીં હતા, તેમ પ્રજાની દાદ સાંભળનામાં બહુ
દયાળુ હતા; હલકા વર્ગની પ્રજા પણ અર્જ કરે તો પોતાનો ધોડો
ઉભો રાખી સાંભળતા. વખતોવખત તે એવા હલકા માણસો સાથે રૂ-
બરૂ વાતો કરતા તેથી તેની રચાસતના અમીરોને એ અયોગ્ય લાગ-
તું તેથી તેઓએ એક દિવસ વખત જોઈ જોઈપુરના રાણાનો દાખલો
દીધો કે “એ રાણો એક દિવસ દાતણ કરતો હતો ત્યાં માલજી અં-
દર આની અર્જ કરી એટલે રાણાએ તેજ દિવસે રાજ્યની ગાદી પો-
તાના પુત્રને સોંપી દીધી. કેમકે, હલકું માણસ પોતાની રૂબરૂ ફરીયા-
દ કરી શક્યું તેથી પોતાનું તેજ ધરી ગયું માન્યું.”

નવાળ સાહેબ આ દાખલાથી તુર્ત સમજ્યા અને જવાબ આ-
પ્યો કે “આ દાખલો તમે મારે માટે દીધો પણ તેનો જવાબ દેવાને
હું તૈયાર છું. રાજાઓને ખુદાએ આ દુનિયાં ઉપર હાકમી ચલાવવા-
જ નથી મોકલ્યા પણ દરેક માણસની દાદ સાંભળવા મોકલ્યા છે,
અમ લોકોએ તમને હુકમ દઈ દીધો કે એ માણસનું કામ કરી દેજો
પણ તમે તે ન કર્યું અને તેથી ગરીબ લોકો હેરાન થાય તેનો જવા-
બ અમો જ્યારે ખુદા પાસે જશું ત્યારે અમારે દેવો પડશે ત્યાં તે
વખતે તમને તેડાવશે નહીં માટે તમે લખી આપો કે જવાબ અમારે
શીર છે.” તેમના આવા વિચારો એશક ઉત્તમ અને ધડો લેવા લાયક હતા.

તે તેણાખાનાની સારી સંભાળ રાખતા અને ઉપજ ખર્ચેના હીસાબમાં તે બરાબર નજર રાખતા, તે એ-
 હામદખાનની ખબરદારી. ટલે સુધી કે પોતાની મેનાને હમેશ દોકડાબાર
 દાખ અપાતી તે પણ તેમની નજર બહાર રહેતી નહીં. તેઓ ઉર્દૂ અને
 હામદખાનને વિદ્યાઓનો શોખ. તા તેમ તે ફારશી પણ બણેલા હતા. તેઓ-
 ને બંદુકનો બહુ શોખ હતો અને નિશાન મા-
 રવામાં યુરોપીયન લોકો સાથે પણ એકા ગણાતા હતા.

નવાબ સાહેબ હામદખાનજી આમરણુથી આવ્યા તે અરસામાં
 તેમને દુષ્ટ ક્ષયરોગ વળગ્યો જેમાં તેમણે ૪ મા-
 નવાબસાહેબ હામદખાન- સ ખીમારી ભોગવી. સંવત્ ૧૯૦૭, ઇ. સ.
 જી. સ. ૧૮૫૧. સં. ૧૯૦૭. ૧૮૫૧ માં ૧૧ વર્ષ રાજ્ય ચલાવી પોતાની
 પાછળ એક પણ પ્રજા મૂક્યા વિના ૨૩ વર્ષ-
 ની ભરજીવાનીના વખતમાં આ ફાની દુનિયા છોડી ગયા.

મરહુમ હામદખાનજીના વખતમાં મહોબતખાનજી નજરકંદ ત-
 રીકે હતા, એમ આપણે વાંચી ગયા. તે વખતે
 મહોબતખાનજી ખીબત તખ્તનસીન યવુ. ઇ. સ. ૧૮૫૧, સ. ૧૯૦૭. તેને રાધનપુરના નવાબ જેરાવરખાનજીએ રા-
 જકોટના પોલીટીકલ એજન્ટ મારફત ખુલાસો કરાવી રાધનપુર બોલાવેલા હતા કેમકે તેની પોતાની શાહજીદી ક-
 માલખા સાહેબા સાથે સાદી કરવાની હતી; સાદી થયા બાદ મહો-
 બતખાનજી રાધનપુરમાંજ હતા તેવામાં જીનાગઢમાં હામદખાનજી
 ગુજરી ગયા તેથી તખ્તનસીન કરવા સાર જીનાગઢની રયાસતનાં મા-
 ણસોએ તેમને બોલાવવાને રાધનપુર માણસ મોકલ્યાં; મહોબતખાન-
 જી જીનાગઢ આવી સંવત્ ૧૯૦૭ ના અશાઃ વદ ૧૩, તા. ૧૧
 અગષ્ટ સને ૧૮૫૧, તા. ૧૧ મી રમજાન સન ૧૨૬૭ હીજરી, શુ-
 ક્રવારને રોજ તખ્તનસીન થયા.

મહોબતખાનજી સંવત્ ૧૮૯૩ ના વૈશાઃ વદી ૧૨ રવીવાર તા-
 રીખ ૨૧ મી મે, સને ૧૮૩૭ ઇસ્વી. તારીખ ૧૫ મી સફર સન
 ૧૨૫૩ હીજરીને રોજ જીનાગઢમાં બેગમ નાજુખીમી સાહેબાને પેટે

જન્મેલા હતા. એ નાજીબીખી સંવત્ ૧૮૧૮-૬૬, ઇ. સ. ૧૮૧૨-૧૩ માં જન્મેલા હતાં. જે તા. ૨૫ નવેમ્બર સ. ૧૮૬૯ માં મુજરી મયાં.

નાજીબીખી સાહેબા પાસે કુલ મુખત્યાર તરીકે પેસકાર આપતી.

નાજીબીખી સાહેબા તથા એલા લાલખાં રહેખાંની ઓરત હતી. એ આઈતાંબુની પ્રીતી.

લાલખાંને બહાદુરખાંનજીએ પોતાના કબીલા

નાજીબીખી સાહેબાની દેવડીની મેક્કીમાં સોપેલ હતો તેથી તેની ઓરત હમેશાં નાજીબીખી સાહેબા પાસે રહેતી તેથી તેની સાથે મૂળ-થીજ પ્રીતિ બંધાણી હતી તોપણ તેના ગુણ હુશિયાર મરદનાથી ચડે તેવા હતા. તે મસલતમાં અને સલાહ દેવામાં પ્રવીણ હતી, ને હીંમતવાન, સહાસિક અને શરવીર હતી, તેથી દરેક કામમાં નાજી-બીખી સાહેબાને વિશ્વાસપાત્ર થઈ હતી. આ આઈતાંબુ નવાબ સાહેબ ગાદીએ બેસતાં રાજ્યના સંબંધમાં બોડાણી તે એટલે સુધી કે, નાજી-બીખી સાહેબા નવાબ સાહેબની લઘુ વયને લીધે તમામ રાજ્યકાજમાં તેનો બરોસો રાખી દરેક પગલું તેની સલાહ પ્રમાણે ભરતાં.

નવાબ સાહેબ મહોબતખાંનજી તખ્તનશીન થયા તે વખતે તે-

પંચનો કાર્યભાર ઇ. સ. ૧૮૫૨ મની ઉમર ૧૪ વર્ષની હતી તેથી તેઓ ઉ-

મરે પહોંચતાં સુધી સંવત્ ૧૮૦૮ ની શરૂ-

આતમાંથી રાજ્યકાર્યભાર ચલવવાનું કામ પોલીટીકલ એજન્ટ સા-હેબે ચાર ગૃહસ્થો પંચ નીમી પાંચ વર્ષ તેને હાથથી ચલવવાનું સુકરર કર્યું. જે પંચના કાર્યભારના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, એ પંચ-માં બાટવાના બાબી મહંમદખાંનજી, ચાલતા કાર્યભારી અનતજી અમરચંદ અને જુના કારભારી હજીમખાં શરતાણી એ ત્રણ હતા, વ-ળી તેની સાથે મહુમ હામદખાંનજીના કુટુંબીની સગવડ, દેખરેખ અને હકોની સંભાળગત રાખવા સાર જમાદાર સાહેબ હીંદીને પણ રા-ખ્યા હતા.

એ વર્ષ પછી સંવત્ ૧૮૧૦, ઇ. સ. ૧૮૫૪ માં હજીમખાંન ગુ-

જરી મયા તેની જગોએ જમાદાર હામદ

પંચ માહેલાની ખાલી
ઇ. સ. ૧૮૫૪-૫૬.
સ. ૧૮૧૦-૧૨.

અબ્દલા એદુશને ઠરાવ્યા, અને તે પછી ૨ વર્ષ એટલે સંવત્ ૧૮૧૨ સને ૧૮૫૬ માં બા-

ખી મહામદખાનજી યુવરી જતાં તેની જગોએ તેના પુત્ર શેર ખુલ્લંદ-ખાનજીની નીમણોક થઇ. એજ વર્ષમાં નવાજ સાહેબે જાહેર કર્યું કે, “રા-ધનપુરવાળા કમાલખાનનો પુત્ર હામદખાન મારો પુત્ર નથી.”

પંચનાં પાંચ વર્ષ પુરાં થયાં પછી શેર ખુલ્લંદખાનજીને મોકુફ કરી અનતજી અમરચંદ અને મીયાં હામદ એકુશ એ બંને નામનો જોઇન્ટ કાર્યભાર સં-વત્ ૧૮૧૩ સને ૧૮૫૭ ની સાલથી મુકર-ર કર્યો.

પંચના વખતથી અને તે પછી પણ માજી નાનુખીખી સાહેબા પાસે મતલબી માણસો, હમેશાં કાર્યભારમાં કાર્યભારમાં ગડબડ અને તે-ગડબડ કરતાં હતાં તેથી પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબે કાર્યભારીની તરફેણમાં રહી. માજી સાહે-બ. સ. ૧૮૫૮. સં. ૧૮૧૫. બ તરફ કાર્યભારમાં ગડબડ નહીં થવા દેવા તા-કીદ રાખ્યા કરતા હતા, તોપણ એ ગડબડ બંધ પડી નહીં, અને દિવસે દિવસે વધતી ચાલી તે એટલે સુધી વધી કે આખરે સંવત્ ૧૮૧૫, ઇ. સ. ૧૮૫૮ ના ચોમાસામાં નવાજ સાહેબ તથા માજીસાહેબની સ્વા-રીને એ લોકો રાજકોટ સુધી પોલીટીકલ સાહેબ પાસે લઇ ગયા. આ વખતે પોલીટીકલ સાહેબના હોદ્દા ઉપર કર્નલ બહાર સાહેબ હતા, અ-ને તેવામાં તેને પગે અસહ્ય ધમ થયેલી હતી તેથી તે નવાજ સાહેબ-ની અને માજી સાહેબની મુલાકાત લઇ શક્યા નહીં અને તરત સીકલીવ ઉપર વિલાયત ગયા. તેના ગયા પછી ઇચાર્જ પોલીટીકલ કમિટીનું બ્લાક સાહેબ ઠર્યાં, તેણે નવાજ સાહેબ અને માજી સાહેબની મુલાકાત લીધી. એ મુ-લાકાતમાં અનતજી અમરચંદ અને મીયાં હામદનો કાર્યભાર મોકુફ કરી પોતાને અનુકૂળ પડતો કાર્યભારી રાખવા દરખાસ્ત પાસવાન માણ-સોએ નવાજ સાહેબ પાસે કરાવી, પણ તે દરખાસ્ત સાહેબે મોસુફે મંજૂર ન કરી એટલુંજ નહીં પણ આવી રીતની હમેશની ગડબડ ન થાય એવો બંદોબસ્ત કરવા તાકીદ કરી. નવેસરથી ૮ વર્ષના બંદો-બસ્તે એ બે કાર્યભારી સાથે પીરખદા નનામી-યાં અમદાવાદવાળાને ભેગવી ત્રણ જણ પંચ ઠરાવી તેના હાથમાં રાજ્ય કાર્યભારનું કામ

નવેસરથી ૮ વરસના બં-દોબસ્તે પંચના કાર્યભારની ગોઠવણ.

સોંપ્યું, અને એ પ્રમાણેનો બંદોબસ્ત કાયમ કરવા આસીરન્ટ પોલીટીકલ સાઠ સાહેબને નવાબ સાહેબ સાથે જુનાગઢ મોકલ્યા. સાઠ સાહેબે જુનાગઢ આવી રયાસતનાં માણસોને પંચ પાસે રજુ રહેવા ફરમાવ્યું તેમજ સીબંદીના તમામ જમાદારોને ભેળા કરી આ બંદોબસ્ત પ્રમાણે ચાલવા હુકમ કર્યો. પણ તેઓએ નવાબ સાહેબની મરજી પ્રમાણે રજુ રહેવા શક બરેલો જવાબ દીધો. આ પ્રમાણે સીબંદીના માણસોનું શક બરેલું બોલવું તથા હજુરમાં મતલબી માણસોનું જે ટોળું હતું, તેઓએ પણ આ પંચનો કાર્યભાર મંજુર નહીં રાખવાની તકરાર જારી રાખેલી જેથી બલવો થવાની ધારતી રાખી સાઠ સાહેબે એકદમ મદદ મળવા માટે મુંબઈ સરકારમાં રીપોર્ટ કર્યો. સાઠ સાહેબનો રીપોર્ટ મુંબઈ જતાં તેમના “બલવા”ના શબ્દો ઉપર વધારે વજન રાખી મે.

જુનાગઢમાં બલવાની ધારતી અને તેનો બંદોબસ્ત કરવા મે. ફારબસ સાહેબનું જુનાગઢમાં આવવું. સં. ૧૯૧૫ ઇ. સ. ૧૯૫૨.

ફારબસ સાહેબને કાઠિયાવાડના આકર્ટીંગ પોલીટીકલ એજન્ટ ઠરાવી જુનાગઢ જઈ બંદોબસ્ત કરવા હુકમ કર્યો. સાહેબ મોસુફ સરકારી સ્ટીમર લઈ સંવત ૧૯૧૫ ના આસો માસમાં એકદમ ધોધે ઉતર્યો. ફારબસે જુનાગઢ આવી જોયું તો ત્યાં બલવા જેવું કંઈ દીઠું નહીં.

પણ નવાબ સાહેબની કાર્યભારી ફેરવવાની આગ્રહ પૂર્વક માગણીથી અનતજી વજેરે કાર્યભારીનું રાજીનામું લેવરાવી સંવત ૧૯૧૬ ના મહા

પંચના કાર્યભારનું મોકલ્યું અને રોડ કુંગરશી દેવશીના કાર્યભારનું નક્કી થયું. ઇ. સ. ૧૯૩૦. સં. ૧૯૧૬.

શુદી ૧૦ તા ૧ લી ફેબ્રુવારી સને ૧૮૬૦ થી કચ્છના ક્ષત્રી કુંગરશી દેવશીના કાર્યભારનો બંદોબસ્ત કર્યો, અને પોતે એજ સાક્ષના વૈશાક માસની આખરીમાં ગોપનાથથી સ્ટીમરમાં બેસી સુરત રવાના થયો અને તેની જગા સાઠ સાહેબને મળી.

અનતજી અમરચંદ્રે એ પ્રમાણે સંવત ૧૯૦૦ ના માર્ગશીર્ષ

શુદી ૨ સને ૧૮૪૩ તા. ૨૩ માં નવેંબર

થી તે સંવત ૧૯૧૬ ના મહા શુદી ૧૦ તા.

૧ લી ફેબ્રુવારી સને ૧૮૬૦ શુદી એમ ૧૬

વર્ષ કાર્યભાર કરેલો છે અને પછી પણ આ

અનતજી અમરચંદ્રના કાર્યભારનો વખત ઇ. સ. ૧૮૪૩ ૧૯૦૦ થી ઇ. સ. ૧૮૬૦ સુધી.

કદીમ પોલીસ ઝોન-૮ ઇન્સ કારખાસ સાહેબની સલાહથી રાજનામું આપી કાર્યભાર ઊડ્યો. રાજનામું આપતી વખતે પણ તેને બહુ ખાત- સાથે મામ, મીરાસ, વાડી વજીહા, મશાલ, હબી વગેરે તમામ અમી- રી મરતમો કામમ રાખી કાર્યભારીના હોદ્દા ઉપરથી મુક્ત કર્યા હતા.

કુંભરશી દેવશી કાર્યભારી થયા પણ પોતે શરીરે અશક્ત હતો તેને લીધે રાજ્યકામ જાતે કરી શકતા

કુંભરશી દેવશી શેઠના કા-
ર્યભારમાં મુનશી બળવંતરાય
વગેરેનું ચલાણુ. ઈ. સ. ૧૮૬૦
સં. ૧૯૧૬.

નહોતા તેથી જે પ્રથમથીજ પંચના કાર્યભાર વિરૂદ્ધ માણ સાહેબને બદલવા આપી પંચના

કામ ઉપર અરૂચી ઉત્પન્ન કરાવનાર મુનસી બળવંતરાય અને ગાં- ધી લક્ષ્મીચંદ વગેરે હતા, તે આ શેઠના કાર્યભારમાં પેશકાર થયા એ- ૮મે કામ કાજ બધું તે ચલાવવા લાગ્યા. તે વખતે કેશવજી તથા વિ-

કુંભર કેશવજી તથા વીરજી
બંનેને ભાઈનો રાજ્યમાં મ-
વેશ. ઈ. સ. ૧૮૬૦, સં. ૧૯૧૬.

રજી નામના જુનામઢના રહીશ લુવાણા જાન-

ના જે સગા ભાઈ રાજ્યમાં કુલકુલ્લાં મુખ્યાર હતા, તેઓ પહેલાં ડોળી ઉપાડવા વગેરે મજુ-

રીનો ધંધો કરતા; કેશવજી નાનો ભાઈ પણ તે લખી વાંચી જાણ- તો તેથી વેપારીને ત્યાં વાણીતરની નોકરી કરતો. જ્યારે નવાજ સાહે- બ મહોબતખાંનજીની સ્વારી સાદી સાડ રાંધનપુર ગયેલ ત્યારે ચાંદતી- ખુનો મીયાંનો ઉપાડવા જે ડોળીવાળા ગએલા તેમાં વીરજી પણ ગયો હતો તે વખતે તેણે રસ્તામાં ચાંદતીખુની સારી નોકરી બજાવી હતી, તેથી ચાંદતીખુના મનમાં એ નોકરીવલ્લું માણસ છે એમ ઠસી ગ- એલ તેમજ તે ત્યાંથી પાછો આવેલ અને હામદખાંનજી જુજરી ગયા ત્યારે મહોબતખાંનજીને ગાદીનશીન થયાની વધામણીના ખખર લઈ પાછો રાંધનપુર ખેપે ગયો હતો; એ ખેપના બદલામાં તેણે નોકરી મા- ગી હતી, અને ચાંદતીખુએ તેના લાયક નોકરી આપવાનું કયુલ ક- રેલ, જે ઉપરથી નવાજ સાહેબ ગાદીનશીન થયા પછી ચાંદતીખુએ વીરજીને પોતા પાસે લુગડાંલતાં સંભાળવા સાડ ખવાસી કામમાં નોકર રાખ્યો. રફતે રફતે તેણે પોતાનો પગ વધાર્યો અને એ ચાર વ- ર્ષ પછી પોતાના ભાઈ કેશવજીને ચાંદતીખુ પાસે નોકરી આપાવી. પે- તે માણ સાહેબ પાસે નોકર રહ્યો. કેશવજી શરૂઆતમાં ચાંદતીખુનું

જાનગી કામ લેવડેવડ હીસાબ વખતેનું કરતો. આઘતીયુ પાસેથી કા-
મ પ્રસન્ન કેશવજીને વખતે વખતે માછ સાહેબ પાસે જવાને કહેવા
પડતો તેથી તેણે ત્રિવસ બાદ કેશવજીને સરકારી પાયામાં ઉપરીપાયા
મળે તેના તાબામાં કેટલાક સ્વાર સોંપાણા અને દરેક રાજક-
રખારી કામમાં એ બંને ભાઈ આઘતીયુ પાસે બરોસાપાત્ર થતા ગયા.

જ્યાં સુધી અનંતજી તથા મીયાં હામદનો કાર્યભાર રહ્યો ત્યાં
સુધીમાં તેઓનો મુલખી કામમાં દખલ નહીં
કેશવજી તથા ગીરજીનું જોર હતો, પણ જ્યારથી ડુંગરશી શેઠનો કાર્યભાર
ચલ્યો ત્યારથી તેઓએ એ કામમાં પણ પ્રવેશ કર્યો અને પોતાનાં સગાં
વહાલાં સંબંધીઓને મહાલોમાં નોકરી આપી રાખ્યા; તોપણાનું અને
નવાજ સાહેબના પોશાકદ્રવ્યોના વગેરે ખાનગી કામ એ બે ભાઈઓને
સુખિત હતું. એવી રીતે વગદાર અને કાપુદાર થતાં છેવટે એટલે
સુધી વધ્યા કે ડુંગરશી શેઠનો કાર્યભાર બંધ કરાવી નવા કાર્યભારીના
નામમાં ગોકલજી સંપતરામ જાલા સાથે કેશવજીનું નામ દાખલ કરવા
હજુરમાંથી દરખાસ્ત કરી હતી પણ તે પોલીટીકલ એજન્ટ મેજર
એ. વાય. શાર્ટ સાહેબે મંજુર કરી નહીં તોપણ માછ સાહેબના પુરા
વિશ્વાસુ અને હજુરમાં પુરા કાપુદાર હતા તેથી કામકાજ સાર પોતા
પાસે મીયાં હામદ એકદુશ તથા નુરખાં મોલવીને રાખ્યા.

ડુંગરશી શેઠનો કાર્યભાર હજુરી લોક સાથે સુલેહસંપત્તી ચાર

માસ ચાલ્યો તે પોતાને સરકારમાંથી રાજ્ય
ડુંગરશી શેઠના કાર્યભારમાં
સેડો અને બજાવ તરફ વ-
ગેરેનું રાજ્યથી કુ- થતું.
ઈ. સ. ૧૮૬૦, સ. ૧૮૧૭. આપી એ ઉપરથી તેણે એ લોકોની એજન્ટ-સી-
માં પ્રીયાદ લખી તે દિવસથી ડુંગરશી શેઠના કાર્યભારના મૂળમાં સ-
ડો પેડો. તેની અશક્તિનો સળંગ દર્શાવી આ. પો. એ. સાદ
સાહેબ તરફ નવાજ સાહેબ તરફથી તેનો કાર્યભાર મોકુફ કરવાનું લ-
ખાણુ ગયું પણ સાદ સાહેબે એક એવો પ્રતિબંધ આડો લાવી મૂ-
ક્યો કે, “જે લોકોને ખટપટી ગણી કર્નલ લાંગ સાહેબે રાજ્યથી દૂર
કર્યા છે તેમને તમે પાછા દાખલ કર્યા; તેનો સંગ છોડી દો તો તમે
રાજ્યને સારી સ્થિતિમાં લાવવા ચહાઓ છો એવી અમારી ખાત્રી થાય,

અને તેમ થયા પછી કાર્યભારી ફેરવવાની સલાહ અમે આપી શક્યું.”
 ડુંગરશી શેઠનો કાર્યભાર ફેરવવાની આતુરતાથી માણ સાહેબે એ કડવો
 છુટકો પીવાનું કમુક્ત કર્યું અને સંવત ૧૯૧૭ ના કાર્તિક સુદી ૭
 તા. ૨૦ નવેમ્બર સને ૧૮૬૦ ને રોજ મુનશી બળવંતરાય વગેરેને
 રાજ્યથી દૂર કર્યા.

એ પછી પોલીટીકલ એજન્ટના હોદ્દા ઉપર મેજર જી. ડી. બ-
 હાર સાહેબ નિમાયા તે સમયે વળી ડુંગરશી
 ડુંગરશી શેઠના કાર્યભારનું આખર ચર્ચા ઈ. સ. ૧૮૬૧.
 સંવત ૧૯૧૭. શેઠે નવાબ સાહેબ તો મારો કાર્યભાર રહેવા
 દેવા રાજી છે પણ માણસાહેબ વગેરે મને દૂર
 કરવા ધારે છે એમ એજન્ટનીમાં જાહેર કર્યું. એ ઉપરથી બહાર સાહેબે
 નવાબ સાહેબને રૂબરૂ પૂછવા ઉપર રાખી થોડા માસ તેનો કાર્યભાર જો-
 મનો તેમ ચાલવા દીધો અને બીજી તરફથી નવાબ સાહેબ પાસે ન-
 વા કાર્યભારીનું નામ માગ્યું.

આ વખતે નવા કાર્યભારી દાખત ગોકુલજી સંપતરામ ઝાલા
 અને કેશવજી ઠકર એ બેનાં બેનાં નામ રાખવા નવાબ સાહેબ તરફ-
 થી દરખાસ્ત રજુ થઇ. બહાર સાહેબે કેશવજીનું નામ મંજૂર રાખ્યું
 નહીં. આખર બહાર સાહેબે નવાબ સાહેબને વેરાવળ મુકામે રૂબરૂ
 ડુંગરશી શેઠના કાર્યભાર વિષે પૂછ્યું. જેમાં તેઓ પણ કાર્યભાર ફેર-
 વવા રાજી છે એમ જણાયાથી સંવત ૧૯૧૭ ના ચૈત્ર વદી ૨ તારી-
 ખ ૨૬ મી એપ્રિલ સને ૧૮૬૧ ને રોજ ડુંગરશી શેઠનો કાર્યભાર
 બંધ કર્યો.

ડુંગરશી શેઠે પોતાના અમલમાં મોરખીના હીરાચંદ-દેવતરીના
 ભત્રિજા ડોસા પારેખ નામના વાણીયાને પા-
 ડણુ, સુત્રાપાડાના ફોજદારની જગો આપી હ-
 ડુંગરશી શેઠની એજન્ટનીમાં ફોર્ટ અલી ઈ. સ. ૧૮૬૧,
 સંવત ૧૯૧૮. તી એ ડોસા પારેખે હરામખોર વાઘેર ભોક્કો
 જેઓ તે વખતે આખા કાઠિયાવાડને ધુજવતા હતા તેને આશ્રય આ-
 પી સંસર્ગ કરેલો અને તે ડુંગરશી શેઠની મરજી મેળવીનેજ કરેલો
 એમ પાછળથી ખબર પડી એ ડોસા પારેખ ડુંગરશી શેઠના જુના-
 ગઢમાંથી કાર્યભાર આગળના પછી રાજકોટ ગયેલો ત્યાં રહેને એ વાત
 ઉઘાડી પડે એવા અદેશથી ડુંગરશીએ તેનો ધાટ ધડવાનો ધરાદો

કર્ચો, અને એમ સંભળાય છે કે, ડુંગરશી શેઠે પોતાનો રાખેલ એક બાવો હતો તેને હાથે ડોસાપારખને સોમલ દેવરાબ્યો નેચાં તેનું મર્ણુ થયું. તે ડોસાપારખે પોતાની અંતઃકાળની જુઝાનીમાં પણ પોતાનું મર્ણુ સોમલથી થયું છે એમ લખાવ્યું છે એટલુંજ નહીં પરંતુ તેને વમન થયેલું તે ડાકટરે તપાસી એમાં સોમલ છે એમ સિદ્ધ કરેલું આ શક ઉપરથી સંવત ૧૯૧૮, સને ૧૮૬૧ ના કારતક એટલે નવેંબર માસમાં ડુંગરશી શેઠ અને તેના રાખેલા બાવાની રાજકોટમાં કોર્ટ થઇ તેમાં બાવાને યોગ્ય શિક્ષા કરી અને ડુંગરશી શેઠની જેર આગ્રહ કરી એજન્સીનો બંગલો બંધ કર્યો.

ડુંગરશી શેઠનો કાર્યભાર આજરયા પછી સંવત ૧૯૧૭ ના વૈશાક શુદ્ધ ૧૩, તારીખ ૨૨ મે, સને ૧૮૬૧ ઇસ્વીથી ઝાલા ગોકુલજી સંપતિરામનો કાર્યભાર સુકરર થયો પણ કેશવજી તથા વીરજીનું જોર તે વખતે પણ તેવુંજ હતું.

કેશવજી અને વીરજીએ પોતાના બે મસલતીઆની મદદથી આશરે છ માસ સુધી પૂર્ણ સત્તા ધારણ કરી રાજકામ ચલાવ્યું, ત્યાર પછી એજ ડોસા પારખના કામ સંબંધમાં કેશવજી અને તેના મસલતીઆ હાંમદ એદુશ તથા તુરખાં મોલવી તેઓને પણ બહાર સાહેબે માર્ગશિર્ષ માસમાં રાજકોટ તેડાવ્યા, અને મરનાર ડોસા પારખના કાગળોમાંથી કેશવજીનાં લખાવેલાં કાંઇ દસ્તાવેજો મળી આવ્યાં તેથી એ ત્રણે જણને એજન્સીમાં કેદ રાખ્યા.

નવાબ સાહેબ મહોબતખાંનજી પોતાનાં માજી સાહેબ તથા તેમની માનીતી ચાઇતીખુના હાથમાં તમામ રાજ્યસત્તા રહેલી તેથી અને હજારી તથા નાલાયક માણસોને રાજ્યમાં બેળાં કરેલાં તેથી રાજ્યની ખરાબી થતી જોઇ ધણીજ નારાજ રહેતા હતા અને એ વાત તે પોતા પાસે રહેનાર વજીર શેખ બહાવદીન પાસે વખતોવખત જહેર કરતા. વજીર મોઝુકે રયાસતના જમાદાર સાહેબીદી તથા જ-

માદાર જમાલખાં તથા અબુલપંચ, અને જમાદાર મહમદ ખીન સાહેબે પશુ એ વાતથી વાકેફ કર્યા હતા, છેવટે માછ દિવાન અનતજી અમરચંદ મારફત પોલીટીકલ એજન્ટ કર્નલ બહાર સાહેબને પશુ ગોસ ગુળર કરેલ એટલુંજ નહીં પણ નવાબ સાહેબે પોતાના હસ્તાક્ષરથી રાજકોટમાં જે ત્રણ કેદી છે તે રાજ્યના પૂરા નીમકહરામ છે એવા ત્રણ વખત પત્ર લખેલા હતા.

કર્નલ બહાર સાહેબ પશુ જુનાગઢના રાજ્યની બહેતરી અને માછ સાહેબ વગેરેના હાથમાંથી અખયાર લઇ નવાબ સાહેબને સોંપવા ઇચ્છતો હતો. તેથી કપ્ટાન એલીયટ સાહેબને જુનાગઢ તપાસ કરવા મોકલ્યો. પશુ તેનું કોલેરાથી અકસ્માત જુનાગઢમાં મર્ણુ થતાં તેની જગાએ કોલસનની નીમણુક થઇ. તે કોલસનનું જ્યારે વંચલી મુકામ થયું હતું ત્યારે તેની પાસે જમાદાર સાહેબીંદી તથા જમાદાર જમાલખાં નવાબ સાહેબની હકીકત જાહેર કરવા ગયા. આખર નવાબ સાહેબ વજીર બહાવદીન તથા બેચાર સ્વારને સાથે લઇ સંવત્ ૧૮૧૮ ના જયેષ્ઠ શુદ્ધ ૭ બુધવાર, તારીખ ૫ જુન સને ૧૮૬૨ ને રોજ દિવસના ૨ કલાકે પોતાની મા તથા ચાઈતીબુના કબજામાં કેદ તરીકે રહેતા તે લાગ જોઇ ચુપડીથી એકદમ વંચલી પધાર્યા અને સાહેબીંદી વગેરે રયાસતનાં માણસોને પાછળથી ખબર કર્યા તેથી તેઓ પણ વંચલી જઈ પહોંચ્યા. નવાબ સાહેબે મી. કોલસન સાહેબ રૂ. ૫૩ પોતા ઉપર ગુજરતો જુલમ તથા રાજની ગડબડ જાહેર કરી અને હવેથી પોતાને જાતે જુનાગઢને બંદોબસ્ત કરી આપવાની દરખાસ્ત કરી અને પોતે રાજ્યમાં પાછાં જતાં સુધી રયાસતમાં સમાધાની રાખવા સારૂ સાહેબ મોસુફની મદદ માગી જેથી મી. કોલસને એજન્સીના ટ્રેન્સર મજમુદાર મણીશંકર જટાશંકર જે તે વખતે જુનાગઢમાં રજા ઉપર આવેલ તેને બલામણુ લખી પોતાના શીરસ્તેદાર અમીતરાયને સમાધાની રાખવા સારૂ જુનાગઢ મોકલ્યો અને એ સર્વ બનાવોનો પોલીટીકલ એજન્ટ કર્નલ બહાર સાહેબ તરફ રીપોર્ટ કર્યો. જેથી કર્નલ બહારે અતિ ખુશી બતાવી પોતા પાસે જુનાગઢના કાર્યભારી ઝાલા જોકુલજીને હાજર રાખેલ તેને કાગળ આપી વંચલી મોકલ્યો તેમાં નવાબ સાહેબને એવી સલાહ આપી હતી કે તમારે સા-

રા હુશીયાર અને જુના વાકેફમાર માણસોને રચામતમાં સખી સારી રીતે રાખ્ય ચલાવવું અને મી કોલસનને એવી બલામણુ લખી હતી કે, તમારે જુનાગઢ જઈ માણ સાહેબ વગેરેને વગર તોફાને રંગમહેલ છોડવાનો બંદોબસ્ત કરી આપવો.

એજ સાલના અપાઠ માસમાં કર્નલ બહાર સાહેબની સ્વારી વંચલી આવી, નવાબ સાહેબને વંચલીથી જુનાગઢ પધરાવ્યા અને તેની માગણી મુજબ માણ સાહેબને રંગમહેલમાંથી સમાધાની સાથે રજા આપી ખીજ સરકારી મહેલમાં જઈ રહેવાનો બંદોબસ્ત કર્યો અને ચાર્જટીપુને જુનાગઢની સરહદ છોડાવી, જેથી તે ધોરાજી રહી. એ પ્રમાણે તમામ મનમાનતો બંદોબસ્ત કરી કર્નલ બહાર સાહેબની સ્વારી રાજકોટ ગઈ.

મુંબઈ સરકારથી કર્નલ બહાર સાહેબને બરતરફીના હુકમ મળ્યો તેનું કારણ સરકારના સમજવામાં એમ આભર્યું હતું કે, નવાબ સાહેબને મા દીકરા વચ્ચે અટપટ ચલાવી સાહેબ મોસુફે જુદાઈ કરાવી અને એવા કામમાં પડવાની સરકારની જીલકુલ ઈચ્છા નહોતી માટે તેમ કરવાથી નવાબ સાહેબ નારાજ થયા હશે અને પોતાનું અપમાન માન્યું હશે એવું મુંબઈ સરકારથી લખાણ લઈ કર્નલ આંડરસન સાહેબ, આકટીંગ પોલીટીકલ એજન્ટ અને કર્નલ હેબર્ટ સાહેબ આ. પો. એ ફરી જુનાગઢ આવ્યા અને સરકારી લખાણ નવાબ સાહેબને રૂબરૂમાં બતાવ્યું તે ઉપરથી નવાબ સાહેબે ધણીજ દીલગીરી બતાવી અને આવનાર સાહેબોને ખુદ્દ જાહેર કર્યું કે, “કર્નલ બહાર સાહેબે તો મારો જહાન બચાવ્યો છે ને મારી રચાસતને પારાવાર નુકશાન થતું અટકાવ્યું છે. તે માટે સરકારથી તેને સાબાસી મળવી જોઈએ તેને બદલે તેને બરતરફી મળી એથી હું ઉલટા નારાજ થયો છું, અને તેમાં માફ ધણું અપમાન થયું ગણું છું એમ સાદ સરકારને જાહેર કરો.” નવાબ સાહેબ આટલું બોલી બેસી રહ્યા નહીં, પરંતુ મુંબઈ સરકાર અને પોલીટીકલ સાહેબ તરફ લખાણ કર્યું એથી

કર્નલ બહાર સાહેબને લખાણ પ્રથમ કપકો અને પછીથી સાબાસી.

મુંબઈ સરકારમાં ખરી હકીકત જાહેર થતાં કર્નલ બહાર સાહેબના ચહેલા પગાર સહીત બહાલી કરવામાં આવી તથા તેને ધણીજ સા-
બાશી આપી.

સંવત્ ૧૯૧૮ ના આવણ માસમાં કેશવજી વગેરે ત્રણ જણના કામની કર્નલ લાહ સાહેબની રજુવાતે જુના-
કેશવજી ઉપર ચાલેલી કોર્ટ. ગઢમાં કોર્ટ થઇ તેમાં તેઓ ઉપર મુકેલ આ-
સં. ૧૯૧૮. ઇ. સ. ૧૮૯૨. જ સાબીત થતાં કેશવજીને ૧૦ વર્ષની અને
તેના બે મસલતીયાને ૯ નવ વર્ષની શિક્ષા થઇ.

કેશવજી વગેરે રાજકોટમાં કેદ થયા પછી તેના બાઇ વીરજી તથા તેના બીજા અવિચારી અને અબણ સ-
કેશવજી સાથે કાનન ખારી- તાધારી નોકરોએ મુંબઈથી એક કાનન નામના
રજીનું આવવું. ઇ.સ. ૧૮૯૨. યુરોપિયન ખારીદરને કેશવજીને છોડાવવા સા-
સં. ૧૯૧૮. રૂ પોલીટીકલ એજન્ટ પાસે રાજકોટ મોકલ્યો પરંતુ ત્યાંથી પછી ક-
રેલ ઠરાવ બહાલ રહ્યો.

નવાબ સાહેબ માજી સાહેબ પાસેથી નારાજ થઇ જ્યારે સંવત્ ૧૯૧૮, સને ૧૮૬૨ માં મી. કોલસન સાહેબની
વીરજીનું કેદમાં જવું અને ત્યાં તેનું મર્દી થયું. સં. ૧૯૧૮, સ્વારીમાં વંચલી પધારેલા ભારે પાછળથી વી-
ઇ. સ. ૧૮૯૨. રજી માજી સાહેબને ઉસ્કેરી કેટલાંક હથીયાર
બંધ માણસો સાથે લઇ વંચલી આવ્યો હતો. એ બાબતથી નવાબ સાહેબે નારાજ થઇ વીરજીને વંચલીમાં કેદ કર્યો ને જુનાગઢ મોકલી દીધો ત્યાં તેને ઉપરકોટની મેડીમાં કેદ રાખવામાં આવ્યો હતો તે સંવત્ ૧૯૧૮ ના બાદરવા માસમાં કેદમાંથી છટકી નાસવા જતાં કો-
ઠાની ખારીમાંથી ખાઇમાં પડી ગયો જેથી તેને સખત જખમો થયા અને એ બીમારીમાં ૭-૮ દિવસ ધન બોગવી મર્યું પામ્યો.

કેશવજીને ૯ વર્ષ કેદ બોગવ્યા પછી તેની તબીયત કેદખાનામાં બગડી આવી તેથી આકીની ૧ વર્ષની સજા
કેશવજીનું મર્દી થયું. ઇ. સ. ૧૮૭૧ સં. ૧૯૨૮. માફ કરી તેને છુટો કર્યો. બે માસ પછી સં-
વત્ ૧૯૨૮ માર્ગશિર્ષ તા. ૧૫ ને રોજ મર્યું પામ્યો.

ધ. સ. ૧૮૬૨ તા. ૧૧ માર્ચને રોજ આ રાજ્યને માટે ફોઈ વારસ ન હોય તો મુસલમાની ધારા પ્રમાણે ન જરાણો આપ્યા વગર દત્તક લેવાની ઇઝેઝ સરકાર તરફથી સનંદ મળી.*

નવાબ સાહેબ મહોબતખાનજીની ત્રણ સાદીઓ થયેલી છે.

નવાબ સાહેબની સાદી.
સંવત ૧૮૦૭—૨૩,
ઈ. સ. ૧૮૫૧—૬૭.

પહેલી સાદી—સંવત ૧૮૦૭, સને ૧૮૫૧ માં રાંધનપુરના નવાબ જોરાવરખાનજીની શાહજાદી કમાલખાતા સાથે થઈ હતી તે બેગમ સંવત ૧૮૨૧ માં ગુજરી ગયેલ છે.

બીજી સાદી—સંવત ૧૮૦૮, સને ૧૮૫૩ માં જુનાગઢમાં શેખ હાશમખાનની દીકરી વજીર શેખ બહાવદીનખાનની બહેન લાડડી બીબી વેરે થઈ હતી તે સંવત ૧૮૨૦ ના આસો સુદી ૧૦ તા. ૧૦ અકટોબર સને ૧૮૬૪ ને રોજ ગુજરી ગયેલ છે. તેને પેટે સંવત ૧૮૧૨ ના પોષ સુદી ૧૫ તા. ૨૨ મી જાનેવારી સને ૧૮૫૬ ને રોજ પુત્ર બહાદુરખાનજી અવતર્યા

* મુબહ મંથમાળા નંબર ૫૭ વાળા હસ્તાવેજની નકલ:—

જુનાગઢના નવાબને બક્ષેલી સનંદની નકલ તા. ૧૧ મી માર્ચ સને ૧૮૬૧; હોંદુસ્થાનના જુદા જુદા રાજ અને જમીનદારો જેઓ હમણા પોતાનાં સંસ્થાનોમાં રાજ્ય કરે છે તે રાજ્ય તેઓને નીચેના કાયમ રહે, અને તેઓના કુટુંબનો પ્રતિનિધિ અને મોટાઈ હમેશાં આપ્યા કરે એવી ઈચ્છા મલ્લીકા માઆમ્માને યથાથી એ ઇચ્છા પાર પાડે. એ માટે આ સનંદથી હું તમોને તસલ્લી કરું છું કે સ્વાભાવીક વારસ ન હોય તો તમારા સ્વસ્થાનનું રાજ્ય ચલાવવા હરકોઈ વારસ મુસલમાની ધારા પ્રમાણે ખર્ચ કરી તે થઈ શકશે.

જ્યાં મુધી તમારું કુટુંબ સરકારને વફાદાર છે અને તહનામા, સનંદ અગર હસ્તાવેજો જેની સરત પ્રમાણે ચલાવવા બીટીરા સરકાર બંધાયેલી છે. તે સરત પ્રમાણે હમાનદારીથી ચલાવશે. ત્યાં મુધી ખાત્રી રાખવી કે, કોઈ પણ રીતે તમારા કોલ કરારમાં અડચણ નહીં આવે.

(સહી). કયાનીમ.

ત્રીજી સાદી—સંવત ૧૯૨૩ ના ચૈત્ર માસમાં રાજ્યપોરના બાબી સામતખાંની શાહજાદી સરદાર બખ્તા સાથે થઇ હતી. એ બેગમ સંવત ૧૯૩૩ ના માર્ગશિર્ષની તારીખ ૭ સને ૧૮૭૧ માં યુજરી ગયેલ છે એ રીતે પરણેલી બેગમો શિવાય નવાબ સાહેબને ત્રણ ઉપપત્નિ હતી તેમાં નનીયુ તે સકરાણા વાળા બલોચ મહંમદખાંની પુત્રી, તેને બીમાં તાજબખ્તા નામે પુત્રી અવતરેલી છે. તેના લગ્ન બાટવાના બાબી રૂસ્તમખાના દીકરા શેરબીલખા સાથે સંવત ૧૯૨૯ ના વૈશાક માસમાં થયેલ છે બીજી તુરબીબી સાહેબા અને તે ફૈજદાર અબ્દરહેમાનની પુત્રી તેને પેટે સંવત ૧૯૧૪ અશાઝ વદી ૪ તા. ૩૦ જુલાઇ સને ૧૮૫૮, તા. ૧૮ જુલાઇ સને ૧૨૭૪ હીજરીને રોજ રસુલખાનજી પુત્ર થયા છે. ત્રીજી હુરમ છોટીયુ તે મારવાડી જનાઈનની દીકરી તેને પેટે એદલખાનજી પુત્ર થયેલ છે.

મુસાફરીઓ—આ નવાબ સાહેબે ૧૧ મુસાફરી કરી છે જેમાં રાધનપુરની ૧. રાજકોટની ૬. મુંબઈની ૩. અને દીલ્હી તથા હાઈદની ૧.

પહેલી—પોતાની સાદી કરવા સારૂ સંવત ૧૯૦૭ સને ૧૮૫૧ માં રાધનપુર ગયા હતા.

બીજી—અનતજી તથા મીયાં હાંમદ એદુશનો કાર્યબાર ફેરવવા સંવત ૧૯૧૫, સને ૧૮૫૯ ના ચોમાસામાં ખટપટી લોકોના કહેવાથી માજી સાહેબ સહિત રાજકોટ પધાર્યા હતા.

ત્રીજી—સંવત ૧૯૨૩ ના કાર્તિક શુદ્ધ ૧૦ તા. ૧૭ નવેમ્બર સને ૧૮૬૬ માં કીટીંગ સાહેબે રાજકોટમાં ખેતીવાડીનાં ઓજારો અને યંત્રોના પ્રદર્શનનો મેળો ભર્યો હતો ત્યાં ગયા હતા.

ચોથી—સંવત ૧૯૨૬ ના કાર્તિક શુદ્ધ ૧૧, તા. ૧૫ નવેમ્બર સને

૧૮૬૬ ને રોજ ઘોડાની શરત થઇ હતી તે બેવા રાજકોટ પધાર્યા હતા.

પાંચમી—મુંબઈના ગવર્નર સાહેબ શ્રીટ જીરાહડ સંવત ૧૯૨૭ ના માર્ગશિર્ષ શુદ્ધ ૧૧. તા. ૪ ડીસેમ્બર સને ૧૮૭૦ માં રાજકોટ પધારેલા ત્યારે દેશી રાજાઓને રાજકોટમાં આમંત્રણ કરેલાં હતાં તેમાં નવાબ સાહેબ મહોબતખાનજી પણ પધારેલા હતા.

છઠ્ઠી—ગવર્નર સાહેબ વુડહાઉસની મુલાકાત લેવા સંવત ૧૯૩૧ ના માર્ગશિર્ષ, સને ૧૮૭૪ ના ડીસેમ્બર માસમાં રાજકોટ પધાર્યા હતા.

સાતમી—નામદાર મહારાણી સાહેબના ખીજા શાહજાદા ડયુક ઓફ એડિન્બરો સંવત ૧૯૨૬ ના માહા વદી ૧૪ તા. ૧ લી ફેબ્રુવારી સને ૧૮૭૦ માં મુંબઈ પધારેલા તે તેની મુલાકાતે નવાબ સાહેબ મુંબઈ પધાર્યા હતા.

આઠમી—નામદાર મહારાણી સરકાર તરફથી નવાબ સાહેબને કે. સી. એસ. આઇ. એટલે નાઇટ કમાન્ડર ઓફ ધી મોસ્ટ એન્ક ઓર્ડર ઓફ ધી સ્ટાર ઓફ ઇન્ડિયાનો ચાંદ લેવા સંવત ૧૯૨૮ માર્ગશિર્ષ શુદ્ધ ૧૦, તા. ૨૧ ડીસેમ્બર સને ૧૮૭૧ ને રોજ આમંત્રણ થતાં રાજકોટ પધાર્યા હતા, અને ત્યાં કાઠિયાવાડના તમામ રાજાઓનો દરબાર ભરી અમદાવાદના ફ્રાન્સ ખાતાના કર્નલ રસલ સાહેબે માર્ગશિર્ષ શુદ્ધ ૧૫ બુધવાર તા. ૨૭ મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૭૧ ને રોજ મોટી ધામધૂમ કરી ચાંદ આપ્યો હતો.

નવમી—બોપાળની બેગમને ચાંદ આપવા સાર મુંબઈમાં ગવર્નર જનરલ લોર્ડ નોર્થબ્રુકે કાઠિયાવાડના રાજાઓને ત્રિત્રણ કન્દેશ તેના દરબારમાં નવાબ સાહેબ સંવત ૧૯૨૮ ના કાર્તિક, સને ૧૮૭૩ ના નવેમ્બર માસમાં પધાર્યા હતા.

દશમી—નામદાર મહારાણી સાહેબના પાટવી ફ્રાન્સ અને હિંડુ.

સ્થાનના બરિબ્યના રાજ પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ મુંબઇ આવેલ તેના મુલાકાત લેવા નવાબ સાહેબ સંવત્ર ૧૯૩૦ આશુ વદ ૩, તા. ૨૮ અક્ટોબર સને ૧૮૭૪ માં મુંબઇ પધા-
યા હતા.

મીઝીયારમી-નામદાર શેહનશાહબાનુએ કેસરેહિંદનો ખીતાબ ધારણ કર્યો તેના મિલાવડામાં સંવત્ર ૧૯૩૩ ના માર્ગશિર્ષ વદી ૧ શનીવાર, તા. ૧ લી ડીસેમ્બર સને ૧૮૭૯ ને રોજ વેરા વળ રસ્તેથી દીલ્હી પધાર્યા હતા, અને ત્યાં તા. ૨૮ મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૭૯ પૌષ શુદ્ધ ૧૨ ગુરવાર ને રોજ દિ-
વસના ૧૦ અને ૪૦ મીનીટે નામદાર વોઇસરોય લોર્ડ લી-
ટનની મુલાકાત લાધી હતી, અને ત્યાં દાખલ થતી વખતે તેને ૧૧ તોપનું માન મળ્યું હતું, પરંતુ મુલાકાત લઇ પા-
છા વળતી વખતે ૪ તોપ વધારી ૧૫ તોપનું માન આપ્યું હતું, તે માન પોતાની જાતને માટે હતું તા. ૧ લી જાને-
વારી સને ૧૮૭૭ ને રોજ નામદાર કેસરેહિંદ તરફથી પા-
દશાહી વાવટો પણ મળ્યો.

એ પ્રમાણે નવાબ સાહેબ મહોબતખાનજીએ ૧૧ મુસાફરી કરે-
લી હતી. તેમણે પોતાના દેશમાં પણ ઘણી મુસાફરી કરી હતી.

સર મહોબતખાનજી કે. સી. એસ. આર્મી ના વખતમાં સુધા-
રાનાં કામો ધણાં થયાં હતાં. પોતાના પિતા
સુધારાનાં ખાંધકામો. અને બાઇના વખતમાં મુલકની પેદાશના ઇન્જ-
રા અપાતા એટલે અમુક ઠરાવેલી ઉધડ રકમ લઇ મુલકનો કબજો

ઇન્દરા ખંધ થયા
ઈ. સ. ૧૮૫૨. સં. ૧૯૦૮

ઇન્દરદારને ઠરાવેલી મુદત સુધી સોંપતા તેથી
રૈયત ઉપર એ ઇન્દરદારો કમાણીના ભોજથી જુ-
લમ ગુજરતા તેથી એ ચાલતકન ખંધ પાડી,
વહીવટદારો રાખી સંવત્ર ૧૯૦૮ સને ૧૮૫૨ થી મુલકનો વહીવટ પો-
તાને સ્વાધિન લીધો.

ફેલત પાસેથી જે ચીલા નામનો કર લેવાતો તે આ રાજ્ય-
માં માફ થયો. અને વેરાવળ બંદરથી ઉતારી-
કર માફ કર્યો. ઈ. સ. ૧૮૪૨-૬૦, સં. ૧૯૦૮-૨૬.
આ પાસેથી જે ફી લેવાતી તે સંવત ૧૯૨૬,
સને ૧૮૬૦ થી માફ કરી, જમીન સંબંધી લો-
કો પાસેથી નજરાણાં લેવાતાં તે રીવાજ સંવત ૧૯૦૮, સને ૧૮૫૨
થી બંધ પાડ્યો.

આ વખત સુધી રાજ્યકામ ધોરણ ઉપર નહોતું તે સુધારાપર
લાવવાનું માન મરહુમ નવાબ સાહેબ હામદખાં-
નજીને છે પણ ન્યાયની જુદી જુદી કોરટો સ્થા-
ના ઈ. સ. ૧૮૧૩-૧૪ સં. ૧૯૧૦.
પી દરેક કામ જુદા જુદા અમલદારોની જવા-
બદારી હેઠે વહેંચી નાંખી સુગમતા કરવાનું મા-
ન આ નવાબ સાહેબે મેળવ્યું છે. સંવત ૧૯૨૦, સને ૧૮૬૪-૬૪માં
જુનાગઢ તલપદ અને મહાલોમાં દીવાની, ફોજદારી કોરટો સ્થાપી તે
કામ ચલાવવાના ધારાઓ ધડાવી પસાર કર્યાં.

આજ દિવસ સુધી ફરીયાદ નાયબની દેવડીએ થતી, તે બંધ
પાડી આખા મુલકની સંભાળગત રહે એવી
ચોક્કસ ખાતું. ઈ. સ. ૧૮૭૩ સં. ૧૯૨૬.
રીતે સંવત ૧૯૨૯ ના શ્રાવણ, સને ૧૮૭૩ ના
અગષ્ટ માસમાં પાંચ સ્ટેશનોમાં પાંચ પોલીસ
આસીસ્ટન્ટ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ ઠરાવી કાળા ડ્રેસવાળી પોલીસની નીમણીક કરી.

સરકારી ઇમારતો અને સડકો વગેરે બાંધકામ અનિયમિત રી-
તે ચાલતું તે નુકસાનકારક રીવાજ બંધ પાડી
ઇન્જનેરીંગ ખાતાની સ્થા-
પના, ઈ. સ. ૧૮૭૩.
સં. ૧૯૨૬.
સંવત ૧૯૨૯, સને ૧૮૭૩ માં ઇન્જનેરીંગ
ખાતું સ્થાપ્યું.

મુલકની જમીનના સેદા સીમાડા સાફ વખતો વખત તકરારો
આવ્યા કરતી તે માટે દેશીડીસાબ પ્રમણે જ-
મીનનું બરત કરી હદ મુકરર કરતા જેથી
સરવૈખાતાની સ્થાપના.
ઈ. સ. ૧૮૮૯ સં. ૧૯૪૬.
અણધાર્યું નુકશાન થતું તે અટકાવવા સાફ સ-
રવૈખાતું સ્થાપ્યું. કંપાસ અને દુરખીન તથા શંકુ માપણીથી બરત

કરી પક્ષાં નીશાનો નાંખવાનું કામ ઇ. સ. ૧૮૮૯, સંવત ૧૬૪૬ માં ચાલતું થયું. જેથી ઉભય પક્ષવાળાને તુકસાન થતું બંધ પડ્યું.

સરકારે શું શું હુકમો કરેલા છે તે લોકોના ખરાબર જાણવા-
માં ન આવતા તે વાસ્તે માસિક ગેઝેટદારા
પ્રસિદ્ધ કરવાના નિયમ સ્વતંત્ર રીતે પા-
ર પાડવાના હેતુથી તથા રાજ્ય કામનાં પત્રક,
નમુના, ચીઠ્ઠી વગેરે છાપેલાં હોવાથી કામમાં વધુ સુગમતા થાય ઇ-
લાહિ કારણેથી “ જુનાગઢ સરકારી સૌરાષ્ટ્ર નીતિ પ્રકાશ ” નામનું
છાપખાનું સંવત ૧૯૨૩ આસો સુદી ૨, તા. ૨૬ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૬૭
ને રોજ સ્થાપી તેમાં “દસ્તુરલ-અમલ-સરકાર-જુનાગઢ” નામનું
માસિક ગેઝેટ સંવત ૧૯૨૪ ના કાર્તિક સુદ ૨, તા. ૨૬ મી અક્ટોબર
સને ૧૮૬૭ થી પ્રગટ કરવું થરૂં કર્યું.

લોકોના ખાતગી કાગલપત્રો આ સંસ્થાનના મુલકમાં એકથી
ખીજે સ્થળે લઈ જવાનું સરસ સાધન નહોતું,
તેથી રૈયતની સગવડ સારૂ અને સરકારી કા-
મના કાગલ પત્રો વગેરે ખેપ ખરચીને ખેપીયા
સાથે મોકલવા પડતા જેથી વખતસર તે નહીં પહોંચતા અને કામમાં
હરકત આવતી તેથી ૧૮૬૪ માં “સૌરાષ્ટ્ર પોસ્ટ ઓફીસ” સ્થાપન
કરી અને સને ૧૮૭૬ માં ધોરાજીથી જુનાગઢ
સુધી “ટેલીગ્રાફ” (તાર) ની લાઇન આનવા-
બ સાહેબે પોતાને ખર્ચે કરી જનરલ “ટેલીગ્રાફ”
(તાર) ખાતાને સાંધી.

સંવત ૧૯૨૬ ના અશાઃ શુક્રી ૩ શુકરવાર, તા. ૧ લી જુ-
લાઇ સને ૧૮૭૦ ને રોજ પોતાની પ્રમ્ના
સુખાર્યે મુંબઈની યુનિવર્સિટીની પરિક્ષામાં પા-
સ થયેલ ડાકતર અમીદાસ મનજી એલ. એમ.
ના હાથ નીચે શહેરમાં દવાખાનું સ્થાપ્યું. તે પછી ઇ. સ. ૧૮૭૬
માં વેરાવળમાં અને સને ૧૮૭૭ માં ઉના માહાલમાં એજ સાલમાં
કુતીયાણા વગેરે મહાલોમાં દવાખાનાં સ્થાપન કર્યાં.

શહેરમાં પહેલાં ગામઠી નિશાળોમાં લોકો વાંચવાની તથા હી.

સાબની કળવણી લેતા તે સંવત ૧૯૦૮, સને

કેળવણીની સ્થાપના ઈ. સ. ૧૮૫૨ ની સાલમાં મુધરેલા ધોરણ પ્રમાણેની કળ-

૧૮૫૨ થી ૭૩ સં. ૧૯૦૮ થી ૨૨.

વણીલેવા શહેરમાં એક “ગુજરાતી નિશાળ”

સ્થાપી. ત્યાર પછી સંવત ૧૯૧૦ ના ફાગણ વદી ૩, તા. ૧૭ માર્ચ

સને ૧૮૫૪ ને રોજ સંસ્કૃત પાઠશાળા અને “હિરદુ મખતબ” સ્થાપ્યાં.

સંવત ૧૯૧૮ ના બાદરવા શુદ્ધી ૧૧, તા. ૪ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૬૨

ને રોજ પોતાની બેગમ લાડડી બીબી સાહેબાના નામથી “લાડડી

બીબીસાહેબની કન્યાશાળા” સ્થાપી, અને સંવત ૧૯૨૯ ના જ્યેષ્ઠ

વદી ૩, તારીખ ૧૪ મી જુન સને ૧૮૭૩ થી ઇંગ્લેજ શાન લેનાર માટે

“હાઇસ્કૂલની” સ્થાપના કરી.

ગામમાં ગંદકી રહેવાથી રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ જાણ-

વામાં આવતાં તે દૂર કરવા સંવત ૧૯૨૨, સને

ચુનીસીપાલીટી ખાતાનું
સ્થાપન ઈ. સ. ૧૮૬૨ સં-
૧૯૨૨.

૧૮૬૬ થી શહેરમાં “સુધારા ખાતુ” સ્થા-

પ્યું. શહેરના મધ્ય ભાગમાં સંવત ૧૯૨૩,

સને ૧૮૬૭ માં પોતાના પાટવી કુમાર બહાદુરખાનજીના નામથી “બ-

હાદુરખાનજી પુસ્તકશાળા (લાઇબ્રેરી)”

બહાદુરખાનજી લાઇબ્રેરીનું
ઈ. સ. ૧૮૬૭ સં. ૧૯૨૩.

સ્થાપી. આ નવાખસાહેબના વખતમાં જહેર

બાંધકામો તથા સડકો ધણી થઈ છે તથા કી-

છાની મરામત પણ સારી થઈ છે.

કર્નલ આર. એચ. કીર્ટીજ સાહેબની સલાહથી વેરાવળ બં-

દરનો દરીયા કિનારે માલ લાવવાની સગ-

વગવગ બંદરનો કુડદો.
ઈ. સ. ૧૮૬૬.

વડ માટે કુડદો બાંધ્યો.

આ નવાખ સાહેબના પિતા બહાદુરખાનજીએ બાબરીયાવાડ

નાખાના ૭૬ ગામ માટે એજન્સીમાં તકરાર ઉઠાવેલ તેનું કિંચિત્ત્વજ્ઞ

નવાખ સાહેબ મહોજતખાનજીને મળ્યું. એટલે એ બાબતની ઉધડ ૨-

કમ રૂપૈયા (૬૦૦૦) નવ હજાર બાવનગર તરફથી મળે એવો ઠરાવ

થયો.

નવાખસાહેબ બહાદુરખાનજીએ વડોદરાના શા. સી. મંગાધરને

મહાત્મા તમા વિકૃલચવ દેવાજીને માટેર આમ આપ્યા હતાં, તે આપ-
કવાક સરકારે તેમો નિર્વહ ખતાં મેતાને હસ્તગત કર્યા તેથી જુના-
ગઢ સરકાર તેના મૂળ હકદાર કતા તે માટે એજન્સીમાં તકરાર આ-
લાવી તેનો તે માટે ઉધકા રા. ૫૦૦૦, પાંચ હજાર આપવા ઠરાવ
થયો છે.

આ નવાખ સાહેબના વખતમાં ગાયકવાડ સરકાર સાથે ગીર-
ની તકરાર ખાખત મે. રીગથી સાહેબના હાથ
નીચે કમીશન નીમાયું, તેમાં જુનાગઢની વિ-
રૂઠ ઠરાવ થયો.

જુનાગઢ સરકાર અને જેતપોરના ૧૯ કાઠી ગરાશીયાઓને

કુલ ૧૩૦ ગામ મળ્યું હકુમતનાં હતાં તેથી
જેતપોર સાથેનાં ૧૩૦ મળ્યું
ગામોની વહેંચણી. ઈ. સ.
૧૮૬૪-૬૫, સં. ૧૯૨૧-૨૨ વખતોવખત અંદર અંદર તકરાર ઉઠ્યા કર-
તી તેથી જ્યારે કર્નલ આર. એચ. કીટીંગ

સાહેબ કાઠિયાવાડ પોલીટીકલ એજન્ટની જગોએ આવ્યા ત્યારે આવાં
સવેચ ગામોની વહેંચણી કરી હમેશ થતી તકરાર બંધ પાડવાની જુના-
ગઢ સરકારને સલાહ આપી અને પોતા તરફથી એ કામ ચલાવનાર
તરીકે આસીસ્ટન્ટ પોલીટીકલ એજન્ટ એટકીસન સાહેબને હુકમ કર્યો.
જુનાગઢ તરફથી આ કામ માટે રજુ રહેવા આજમ ટ્રસિંહપ્રસાદ
હરિપ્રસાદ જુયને નવાખ સાહેબે હુકમ કર્યો. તેણે સધળા કાઠી ભાગ-
દારોને સાથે રાખી ધરમેજે વહેંચણીનું કામ ચલાવવા માંડયું તેમાં ૬૦
ગામ જુનાગઢ સરકારને આવ્યાં અને ૭૦ ગામ ૧૯ કાઠી ભાગદારોને
ગયાં. આ વહેંચણીમાં ૪ ગામ જુનાં કાયમ રાખી નવાં ૪ ગામ વ-
સાવવાં તેમાં વાઘણીયા અને જેતપોરનો જુનાગઢ સરકારે વાસ બાં-
ધવો, તોરી તથા હળીયાદનો કાઠી ભાગદારોએ વાસ બાંધવો, એમ ઠ-
રાવ હતો. જે વાસમાંથી ૧ વાસમાં બાદર કાંઠે નવાગઢ જુનાગઢ
વસાવ્યું. વહેંચણીનું કામ સંવત ૧૯૨૧ ના માર્ગશિર્ષ સુદી ૨, તારીખ
૧૬ મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૬૪ થી શરૂ થઈ. સંવત ૧૯૨૨, સને ૧૮૬૫
ની આખરીએ પૂર્ણ થયું.

પોરબંદરના રાણા સાથે જુનાગઢ સરકારને કુતીયાણા, મહી-

પોરબંદર સાથેના મનુષ્ય
૨૨ જાન્યુઆરી ૧૯૫૩-૫૪
૧૯૫૩-૫૪, ૨૨-૨૩-૫૪

મારી અને સીલ પ્રગણનાં કુલ ૨૨ ગામ
સંવત્ હતાં, તેની મધ્ય કર્નલ આર. એચ. પ્રી-
મીયરની સલાહથી વહેંચણી કરવાનું મુકદ્દર થ-
યું. એ કામ સંભાળવા એજન્સી તરફથી કેપ્ટાન લાઇડ સાહેબની
નીમણીક થઇ. જુનાગઢ તરફથી પ્રથમ ભાવનગર નિવાસી વૃસિંહદાસ
સંતોકરામ જે તે વખતે જુનાગઢના નોકર હતા તેને અને પાછળ-
થી ન્યાલયદંડ રૂપસંકરને હુકમ થયેલ અને પોરબંદર તરફથી ત્યાંના
કારભારી ગાંધી કબા તથા વકીલ મોતીલાલ રામજી હાજર હતા.
જુનાગઢ તરફ ૧૮ ગામ આવ્યાં અને પોરબંદર તરફ ૪ ગામ ગયાં.
આ કામ સંવત્ ૧૯૨૧ ના જ્યેષ્ઠ, સને ૧૮૬૫ ના જુન માસથી
માધવપોર મુકામે આદ્યું હતું અને સને ૧૮૬૬ ના જાનેવારી માસ-
માં સંપૂર્ણ થયું.

આ નવાળા સાહેબના વખતમાં ગીગલો, જસલો, અને હટ્ટ
મકરાણી, એ ત્રણ આરવટીયા થઇ ગયા છે.
તેમાં ગીગલો કણેરીના મૈયા જાતનો પસાયતો
નોકર હતો, તેને પોતાના પિત્રાઇ ભાઇ નામો-

આરવટીયા ગીગલો મૈયા
વગેરે ઇ. સ. ૧૮૫૩-૫૯.
સં. ૧૯૦૯-૧૫

રી વગેરે સાથે જમીન બાબત તકરાર પડેલી એ સાડ અંદર અંદર
ટંટો ઉડ્યો અને તેમાંથી ગીગલો પોતાના પુત્રા વગેરે આર સગા ભાઇ
સાથે સંવત્ ૧૯૦૯, સને ૧૮૫૩ માં આરવટે નીકળ્યો. જુનાગઢનાં માણસો
તેને સમજણ આપવા ગયાં તે સાથે તેણે ધીંગાણું કર્યું અને ત્યારથી
તે જુનાગઢ સરકાર સામે લડવા માંડ્યો. રસ્તામાં આવતાં વટેમાર્ગું
ઉપર લૂટફાટ ચલાવી ગામો ઉપર પડવું શરૂ કર્યું અને જંગલમાં રહે-
વા લાગ્યો. તેની પાછળ જુનાગઢની ગીસ્તો ફરતી અને ઘણી વખત
ધીંગાણાં પણ થયાં, પરંતુ તે નાશી જતો. આખરે સંવત્ ૧૯૧૫,
સને ૧૮૫૪ માં માંગરોળમાં આરવાવાડામાં તેને બાતમીદારોએ દી-
ઠો તેવો તે નાશી ગયો, તેની પાછળ માણસો ગયાં અને તેની સાથે
તે લડતાં મહું પામ્યો અને તેનો ભાઇ પુત્રો કેટલેક દિવસે કાયર થઇ
હથીયાર છોડી રજુ થયો.

જસલો મૈયો ગીગલો સાથેથી છુટા પડી ગયેલ તે બહાર પ-

ડયો અને તેણે પાછી લૂટફાટ કરવા માંડી.

જસલા મહાદાં બાવડાં.
ઈ. સ. ૧૮૧૧ સ. ૧૮૧૭.

સંવત ૧૮૧૭ સને ૧૮૧૧ માં તે કોટક-
પીકાના ગામ ઉટવડમાં છે, એમ આતમીદાર-
થી ખબર મળતાં તેને પકડવા જુનાગઢથી માણસો ગયાં. તે સાથે જ-
સલાએ ધીંગાણું કર્યું અને ત્યાંથી તે છટકી ગયો તેને કોટકમાં ત્યાં-
ના દરબારી માણસોએ ચક્રમપોશીથી છુટો રાખેલો એ ખબર જુના-
ગઢ સરકારને થતાં કોટકવાળા પાસેથી હસ્તગત કરવા જુનાગઢથી
રયાસનનાં માણસો કોટકે ગયાં. કેટલીક તફતીરથી જસલાને ઓળખી
કાઢ્યો અને એજન્સીની મદદથી તેને સ્વાધીન કરી જુનાગઢમાં લેઈ
આવ્યા અને તેને તોપે બાંધી ઉડાડી મેલ્યો.

હડુ નામનો મકરાણી શેરગઢ થાણાની જુનાગઢની પોલીસમાં

નોકર હતો તેણે ત્યાં સંવત ૧૮૩૪, સને

હડુમકરાણીનું બાવડું સ્થાપન.
ઈ. સ. ૧૮૭૮ સ. ૧૮૩૪.

૧૮૭૮ માં ચોરી કરેલી તેથી તેની તજવીજ
ચાલતાં દરમિયાન તે નાસી ગયો તે પછી કે-
ટલેક દિવસે શેરગઢ થાણાના એ માણસોને કોઈ હરામખોરે જખમી
કર્યા. તેમાં એક માણસનું મર્ણુ થયું એ ખૂન કરનાર રેવદ્રાના મૈયા
અને તે બેળો હડુ પણ છે, એવો શક જતાં તેઓને હાથ કરવા જુ-
નાગઢ તરફથી તજવીજ ચાલી. એમ જાણી હડુ પોતે ખૂન કરનાર હું
નથી એમ ખાત્રી કરવા માટે તે શર્ણુ થયો તેથી તેને ખુલ્લો રાખેલો.
પાછળથી પોલીસ આસીસ્ટન્ટ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટના તપાસમાં રેવદ્રાના મૈ-
યાના ઘરમાંથી કેટલાંક શકદાર હથિયાર અને લોહીવાળી તરવાર ની-
કળી તેથી હડુને બચ લાગ્યો કે, “હું આ કામમાં પકડાઈ જઈશ”
તેથી તે પાછો ગયો અને મેંદરડા પ્રગણાના મૈયા, બોરડીના ચારણ,
ખીલખાના ભાગેલા કદીઓ અને માળીઆ મહાલના આંબેચા ગામના
બલગરીયા વગેરે ૨૦ માણસની ટુકડીને મળ્યો. એ લોકોએ લૂટફાટ
કરવા માંડી; તેમજ ભાટીયું, નાગડી, અને કડાયા એ ત્રણ ગામ ઉપર
તેઓ પડ્યા, તેની પાછળ જુનાગઢની ગીસ્ત ફરતી હતી. જ્યારે એ
લોકો મોથપરી ઉપર પડી ગીરનારની તળેટીમાં પેદા ત્યારે તે ખબર
વીસાવદર આ. પો. સુ દીનમહંમદને થતાં તેણે તેને પીછો લીધો.

વડવાંમડા નેસ પાસે ગીસ્તને ભેટા થયો અને ધીંગાણું મચ્યું, તેમાં હરામખોરાનાં ૧૧ માણસો મર્ણુ પામ્યાં જેમાં બલગરીયા, મૈયા, બી. લખાના કૈદી, અને જનનાનાં નામની કાઠીયાણી વગેરે હતાં. એ પછી તેનાં બીજાં માણસો પકડાઇ ગયાં અને હડ્ડે તથા સરીમામદ મરાયા.

આ નવાજ સાહેબના વખતમાં એટલે સંવત ૧૯૨૫ ના આ.

શ્વિન માસમાં, સને ૧૮૬૯ ના અકટોબર

ટીકોનો દેખાવ, ઈ. સ. ૧૮૬૯, સં. ૧૯૨૫.

માસમાં પહેલવહેલો ટીકોએ દેખાવ દીધો હતો, અને તે આશ્વિન શુદ્ધ ૭ મંગળવાર, તા.

૧૨ મી અકટોબરને રોજ પ્રથમ દેવમામ તરફથી દાખલ થઇ જુનાગઢમાં આવ્યાં અને ધણુ મોલ માલની ખરાબી કરી.

સંવત ૧૯૨૮ ના માર્ગશિર્ષ માસથી એટલે સને ૧૮૭૧ ની

આખર અને સને ૧૮૭૨ ની શરૂઆતમાં

રંગીલું (લુલીયું) ઈ. સ. ૧૮૭૧—૨, સં. ૧૯૨૮.

લગભગ ૪-૫ માસ સુધી “લુલીયું” અથવા

“રંગીલું” એ નામનું દરદ દેખાણું હતું; જેણે

કોઇને પણ પોતાના સપાટામાં લીધા વિના બાકી રાખેલ નહીં, પણ આ દરદ પરિણામે કુશળ હતું.

સંવત ૧૯૨૬, સને ૧૮૬૯ માં દીવાળીના ત્રણ દિવસ જમ-

ભારે વર્ષાદ પડ્યો ઈ. સ. ૧૯૨૬ સં. ૧૯૨૬

રો વર્ષાદ પડ્યો તથા ભારે તોફાન થયું હતું.

સંવત ૧૯૩૩, સને ૧૮૭૭ માં વર્ષાદની તાણુ પડી હતી તે-

થી અનાજ ખીલકુલ થયું નહોતું. આખા

કુશળ ઈ. સ. ૧૮૭૭ સં. ૧૯૩૩

ઝોમાસામાં વર્ષાદ ઈ. ૧૩-૮૩ દોકડા પડ્યો હતો.

સંવત ૧૯૩૪, સને ૧૮૭૮ માં ભારે વર્ષાદ થયો હતો તે

કુલ ૧૦૪ ઈંચ અને ૪૩ દોકડા પડ્યો હતો,

ભારે વર્ષાદ પડવાથી લિખ વર્ષ થયું. ઈ. સ. ૧૮૭૮ સં. ૧૯૩૪.

તેથી મોલ માલ તણાઇ ગયો. આ વર્ષને બિન વર્ષ કહે છે, પછી બાદરવાની આખરીમાં,

તાવ લાગુ થયો હતો; આ સાલમાં પણ ટીકોએ દેખાવ દીધો હતો.

આ રાજ્યના સ્થાંભ.

મહારૂલ મહામ શેખ બહાવદીન:-વજીર બહાવદીનભાઇ સું-
નીપંથના શેખ મુસલમાન છે. તે ૪ સ. ૧૮૩૫ માં જન્મેલા છે. ૨૧
વર્ષની વયે લાલ રીસાલાના જમાદાર તરીકે આ રાજ્યમાં જોડાયા.

સત્તા ગર્વિષ્ઠ થયેલ માની સખ્ત દેખરેખ નીચે સગીર નવાખ
સાહેબ મહોજનખાંનજી ખીજને પરાધીનત્વથી, થતા અપમાનથી ખેદ
થતો અને પોતાની સ્થિતિ જોઇ ચિન્તાગ્રસ્ત રહેતા, ત્યારે આ વજીર
સાહેબે નવાખ સાહેબની સારી સેવા બજવી હતી. ૪. સ. ૧૮૬૨ માં
જ્યારે નવાખ સાહેબ વંથલી પધાર્યા ત્યારે બહાવદીનભાઇ સાથે ગયા હ-
તા, અને જ્યારે નવાખ સાહેબ સ્વતંત્ર થયા ત્યારે આ વાત ધ્યાનમાં
લઇ બહાવદીનને વજીર બનાવ્યા અને અગત્રાઇ તથા બયાળ આ જે
ગામ “ધાવશ્વંદ્ર દિવાકરૈ” ગીરાસમાં આપ્યાં, શિવાય એક પાલખી,
તથા મસાલનું પણ માન આપ્યું. ૪. સ. ૧૮૬૩-૬૪ માં કાઠિયા-
વાડમાં વાઘેરોએ જ્યારે શોર મચાવ્યો હતો ત્યારે આ બહાદુર વ-
જીર પોલીટીકલ એજન્ટ મી. લેફ્ટેનન્ટ એલ. રસલ સાહેબ સાથે રહી
ઘણી મદદ કરી હતી. તે વજીરપદ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પ્રજનું શ્રેય ક-
રવામાં તનમન અને ધનથી તત્પર રહેલા છે.

વજીર સાહેબ બહાવદીનભાઇ, ગરીબ પ્રત્યે પ્રેમ અને દયા
ધરાવનાર, તથા રાજ્યકાર્યમાં કુશલ હોવાથી હોંદના મોટા ભાગમાં તે
જાણીતા અને માનીતા થઈ પડ્યા છે.

વજીર સાહેબ બહાવદીનભાઇના જીવનમાં અધિક પ્રકાશતા
શુભ, કુલીનતા, ઉદ્યોગ, સારી ખુદ્દિ, બહુ શ્રમ લઇ મહત્કાર્યો કરી સં-
બંધમાં આવનારને ઉપયોગી થઇ વશ કરવાની કળા, પ્રમાણિકતા, ઉ-
દારતા, સર્વનું સાફ કરવાની અંતઃકરણથી ઇચ્છા, નમ્રતા, સ્વામિભક્તિ,
એ આદિ છે. સત્પુરૂષો પોતાનાં સદાચરણથી પોતે સુખી થાય છે. એ-
ટલુંજ નહિ પરંતુ બહુ જનોના કલ્યાણાર્થે જીવદ દ્રષ્ટાંત મુકી જાય છે,
એવા જનોને ધન્ય છે.

કાઠિયાવાડ જેવા પ્રદેશમાં આવેલા પણ આગળ પડતા જુના-
ગઢ રાજ્યમાં કામ કરી કીર્તિ અને વિજય સંપાદન કરી શકવાનો દા-
ખજો વજીર સાહેબનો બસ લખાશે.

જે મામદાર સાથે ખાનખહાદુર સાહેબ બી. સાબમ હોદી સી. આ. ઇ. મુખ્ય દિવાન ખશુરીયત હસ્તમાં રાવખહાદુર ઝાલા ગોકુલજી સંપતિરામ, અને શિરવાસન નસિંહપ્રસાદ હરિપ્રસાદ કૌન્સીલર, એ ચાર અધિકારીઓ સુબેદ સંપત્તી રાજ્ય ચલાવતા.

રાવખહાદુર ગોકુલજી સંપતિરામ પોતાની ૫૪ વર્ષની ઉમરે ૧૭ વર્ષ ૬ માસ, અને ૨૧ દિવસ કાર્ય-

રાવખહાદુર ગોકુલજી સં-
પતિરામ ઝાલાનું સ્વર્ગવાસી
થતું ઇ.સ. ૧૮૭૮ સં. ૧૯૩૫.

ભાર કરી સંવત ૧૯૩૫ ના માર્ગશિર્ષે શુદ્ધ ૪ ગુરવાર, તા. ૨૮ નવેમ્બર સને ૧૮૭૮, તા. ૩ જુલૈજ સને ૧૨૯૫ હીજરીને રાજ સ્વર્ગવા.

સી થયા. આટલી લાંબી મુદત સુધી કાયમ કાર્યભાર કરી કાર્યભારી પદ્ધિમાં જીજરી જનાર જીનાગઢના કાર્યભારીમાં આ ગોકુલજી પ્રથમ છે. તેની જગાએ ખાનખહાદુર સાહેબ હોદી કાર્યભારી નીભાયા.

આ નવાખ સાહેબ ધણા ગંભીર, સ્વભાવે ક્યાળુ, નિરહંકારી,

નવાખ સાહેબ મહોબતખાં-
નહાના સ્વભાવ

ખરેખરા પાક દીલના ખુલ્લું છક્યાલ, પવિ-
ત્રપણે ચાલનાર ઉપર વિશ્વાસ રાખનાર, સર્વે
લોકને એક સરખો ઇન્સાફ મળતો જોવાને અં-

તઃકરણથી ચાહનાર અને નિમાજી પરહેજગાર હતા; તે કારણથી તે-
ના ઉપર રૈયત વફાદાર અને રાજ્ય નોકરો સંપૂર્ણ ખુશી હતા. આ
નવાખ સાહેબે જીજરાતી, ઉર્દૂ તથા ફારસીમાં સારૂ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું.

ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં ધૂમકેતુ દેખાયો હતો. અને એજ સાલ-

ધૂમકેતુ દેખાયો ઇ. સ.
૧૮૮૨

ના બાદરવા વહી ર શુક્રવાર, તા. ૨૬ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૮૨ ને
રાજ નવાખ સાહેબ સર મહોબતખાંનજી ૩૧

નવાખ સાહેબ સર મહોબત-
ખાંનજીનું બહેતનશીય થતું
ઇ. સ. ૧૮૮૨ સં. ૧૯૩૮

વર્ષે રાજ્ય ભોગવી પોતાની ૪૫ વર્ષની ઉમરે
બહેતનશીય થયા.

આ રાજ્યના રીવાજ પ્રમાણે જરતને (ત્રીજે) દિવસે પાટવી

કુમાર બહાદુરખાનજી ત્રીજા માદીએ - બેઠા.
 બહાદુરખાનજી ત્રીજાનું ન-
 ખતનશીન પત્ર (માદીએ બે-
 સકું) ઇ. સ. ૧૮૮૨. સં. ૧૯૩૮.
 પોતાના પિતાના પ્રવાસના વખતમાં જુનાગઢનું
 રાજ્ય પોતે ચલાવતા અને તે વખતમાં પ્રજાને
 આનંદમાં રાખેલી તેથી આ કુમારના તખ્તનશીન થવાથી પ્રજાના
 મનમાં આનંદોદ્ગાર ચાલ્યો. નામદાર બહાદુરખાનજી બાલ્યાવસ્થાથી
 જ ચંચલ, અને ચતુર ગણાતા તેમણે રાજકોટમાં રાજકુમાર કોલેજમાં
 વિદ્યાભ્યાસ કરેલો હતો. આ નવાજ સાહેબ માટે પોલીટીકલ એજન્ટ
 મી. જે. બી. પીલ્લ સાહેબે ઉચો મત આપ્યો હતો, તેણે કોલેજ છો-
 ડ્યા પછી ઇ. સ. ૧૮૭૩-૭૪ માં કર્નલ લેસ્ટરની સાથે હાઈદરઆબાદની
 મુસાફરી કરી હતી.

આ બહાદુરખાનજી માદીએ બેઠા પછી થોડાક માસમાં તા.

૨૮ જાનેવારી સને ૧૮૮૩, સંવત્ ૧૯૩૯ ના

મૈયાઓ સાથે મોખાણ. ઇ. પોષ વદી ૫ રવીવારને દિવસે મૈયા ભોડા સાથે
 સ. ૧૮૮૩ સં. ૧૯૩૯

તકરાર થઈ. આ રાજ્યનું પ્રાચીન કાળમાં મૈયા
 ભોડા રક્ષણ કરતા હતા જે સેવાના બદલામાં જુનાગઢ સરકારે કેટલી-
 ક જમીન આપી હતી જે જમીન તે ભોડા ખેડી ખાતા. હવે આ સ-
 મયમાં દરેક દેશી રાજ્ય ઉપર નામદાર બ્રીટીશ સરકારનું સંરક્ષણ હો-
 વાથી તેમની નોકરીની અગત્યતા જુનાગઢ સરકારને નહીં રહેવાથી તે
 જમીનનું મહેસુલ લેવાનો જુનાગઢની સરકારે ઠરાવ કર્યો અને એ મ-
 હેસુલ જેમ બીજા ખેડુતો આપે છે તેજ પ્રમાણે લેવાનું ઠરાવ્યું. એ ઠ-
 રાવ બ્રીટીશ અમલદારોની સંમતીથી કર્યો હતો. પરંતુ આ ઠરાવથી
 મૈયાઓ નારાજ થઈ તે પ્રમાણે મહેસુલ આપવાની ચોખ્ખી ના પા-
 ડી, જેથી જુનાગઢ સરકારે જમીન જપ્ત કરી. આથી મૈયાઓ ગુ-
 રસે થઈ બારવટે નીકળ્યા અને મેંદરડા પાસેના કનડા નામના કુંમ-
 રમાં બેસી લૂટફાટ ચલાવવાનો વેપાર આરંભ્યો. આ મૈયાઓની સં-
 ખ્યા આશરે ૪૦૦-૫૦૦ની હતી. તેમને વશ કરવા માટે જુનાગઢ
 સરકારે તે ટેકરી ઉપર ૭૦૦, માણસોનું સૈન્ય મોકલ્યું. આ સૈન્યે શ-
 રણ થવા અને લૂટફાટ નહીં કરવા સમજાવ્યા પરંતુ તેઓ સમજ્યા
 નહીં; અને આખરે શસ્ત્ર વપરાયાં, જેમાં ૭૧ મૈયા માર્યા ગયા, ૭

ધાર્યેલ થયા, અને ૩૩ પકડાયા, જેમાં ૧ સ્ત્રી હતી. જુનાગઢ સરકારના સૈન્યનાં ૭ માણસ ધાર્યેલ થયાં.

આ ઝગડામાં ખીદીશ સરકારે જુનાગઢ સરકારને ૬૫કો આપ્યો અને મૈયાઓ માટે મી. હેમીકના પ્રમુખ.

આ ઝગડામાં મૈયા કમીશન પણ નીચે કમીશન નીમવામાં આવ્યું, તેમાં ૫૩.૪. સ. ૧૮૮૩, સ. ૧૯૩૬.
એવો ઠરાવ થયો કે, મૈયા લોકોએ જુનાગઢ સરકારને કર આપવો.

આ ચુકાદો મુંબઈ સરકાર તરફ જતાં જુનાગઢ વિરુદ્ધ ઠરાવ થયો પરંતુ તેની અપીલ વડી સરકાર તરફ જતાં પુનઃ જુનાગઢના લાભમાં ઠરાવ થયો.

આ ઝગડામાં ખાનખાદુર દિવાન સાહેબ હાંદી તથા નાયબ દિવાન રા. બાપાલાલ માણેકલાલને નોકરીથી

મૈયાના ઝગડામાં ખાનખાદુર દિવાન સાહેબ હાંદી તથા નાયબ દિવાન રા. બાપાલાલ માણેકલાલને નોકરીથી વિમુખ થવું પડ્યું. તેની જગ્યાએ તા. ૧૨ સ. ૧૮૮૩, સંવત ૧૯૩૬ ના બા. ૫૮૦૨ અને ૧૮૮૩, સંવત ૧૯૩૬ ના બા. ૫૮૦૨ વિમુખ થવું. અને નડીયાદ નિવાસી રાજબાદુર હ. દરયા વડી ૧૦ બુધવારને રોજ નડીયાદ નિ. રિફાસ વિહારીકાસંત્ર દિવાન વાસી કામેલ અને ઠરેલ વિચારના સ્વતંત્ર દિ. ૧૮૮૩ સં. ૧૯૩૬.

વાન હરિદાસ વિહારિદાસ નિમાયા જેનું દિવાન નપદ અત્યંત પ્રશંસા પામ્યું. તેના દિવાન

પદથી જુનાગઢમાં સારી શોભાયમાન રાજનીતિ ચાલવા માંડી. આ દિવાને દિવાનપદ હાથમાં લેતાં ધણાં સ્તુત્ય કાર્યો કીધાં. જુનાગઢની શોભામાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ વૃદ્ધિ કરી. “જુનાગઢ” એનો અર્થ નામમાં જ રહ્યો હતો, કેબાવમાં નહીં. આ દિવાન સાહેબ અને વજીર સાહેબ મહારાજા મહામ શેખ બહાવદીનસાહેબ ઉપર આ નવાળા સાહેબ બહારખાનજીનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. તેઓની સલાહથી નવાળા સાહેબ રાજ્યવ્યગ્રામ ચલાવતા.

મૈયાની ભાંજગઢ ગર્ભ કે તુર્ત મહારાણીની ભગી. સંસ્થાન જુનાગઢ તાબાના પાટણ મહાલ તાબાનું ઇલાજ

ઇલાજમાં ધોળાણ મચ્યું નામે ગામ છે. તે ગામ સંવત ૧૮૫૬ માં મ. ૪. સ. ૧૮૮૪ સં. ૧૯૪૦

કચણી મહંમદ કુસેન નામના જમાદારને તેની સારી નોકરી માટે ઈલામ આપવામાં આવ્યું હતું. જે ગામ આજ પૂર્વે તેમાંના અલીમહંમદ અને વલીમહંમદના કબજા હેઠળ હતું. ઇ. સ. ૧૮૮૪ માં અલીમહંમદ પોતાની બહેન એમણાબુના ધણી ચાહસ લશ્કરાન દરવેશને એક જમીનની તકરારમાં તરવારથી જખમી કરી મૂકેલા હતા; આ હકીકત સ્થાનિક અમલદારના બાબુવામાં આવતાં તપાસ કરવા ગયા, પરંતુ તેઓએ ગામમાં પેસવા ન હાજર તપાસ કરવા ન દીધી અને હથીઆરખ મકરાણીઓ સાથે અલીમહંમદ તથા વલીમહંમદ અને તેના દીકરાઓ સાથા થઈ સુલેહનો ભંગ કરવા તત્પર થયા. જુનાગઢ તરફથી આ હકીકત એજન્સીમાં જાહેર કરવામાં આવી, અને તેથી એજન્સીએ અલીમહંમદ તથા વલીમહંમદને સમજાવ્યું કે પોતાની રૂબરૂ બોલાવ્યા પછી તે પ્રમાણે તેઓ રજુ નહીં રહ્યાથી સોરઠ પ્રાંતના આસિસ્ટન્ટ પોલીસીકલ એજન્ટ એ. કર્નલ સ્કોટ સાહેબે જાતે જુનાગઢ જઈ પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ રા. અંબારામ સુંદરજી, કેટલાંક સ્વાર, અને પાયદલ લઈ તે બંને ભાઈઓને સમજાવવા વેરાવળ મોકલ્યા ગયા, ત્યાં વલીમહંમદને રૂબરૂ બોલાવી સમજાવ્યું આપી પરંતુ કમબાઈ અલીમહંમદના મજબૂમાં ભરાયેલી જાતે આ સુરતો અખતયાર કરવા દીધી નહીં, તેથી તે વખત ઇ. સ. ૧૮૮૪ અને ૧૮૮૪, સંવત્ ૧૯૪૦ ના આવણ વદી ૧૩ મંગલવારને રોજ કર્નલ સ્કોટ, અને અંબારામ સુંદરજી તથા તેની સાથેના માણસો લઈ ઇલામ ગયા અને હથીઆરથી સજ થયેલા મકરાણીને તાબે થઈ જણાવ્યું પછી તે વાત તેણે માન્ય કરી નહીં, લારે કર્નલ સ્કોટ સાહેબે કાયદા વિરૂદ્ધ એકઠા થયેલા મકરાણી પાસેથી હથીઆર છીનાવી લેવા અંબારામને હુકમ કર્યો, પરંતુ તે સ્કોટને જાણીતો છોડવા માંડી તેથી કર્નલ સ્કોટે અંબારામને હુકમ અપ્યો કે—“તમે પછી તમારાં હથીઆરથી બચાવ કરતાં તે સ્કોટને પકડો; અને તેમ કરતાં તે બદમાસોમાંથી કોઈનો જહાન જાશે તો તેમની કસુરથી સમજાવું.” આવો હુકમ મળતાં જુનાગઢનાં માણસોએ બંદુકો ચલાવી જેથી સામાસામી લડાઈ થઈ તેમાં જુનાગઢનાં ધણ માણસો મરાયાં, અને કેટલાંક જખમી થયાં. મકરાણી

તરફના અલીમહંમદ અને તેનો મોટો ભાઈ વજીરમહંમદ બરાબર,
અને વલીમહંમદ તથા અલીમહંમદનો મોટો દીકરો અબ્દરહેમાન
જન્મથી થયા, તે હાથ આવતાં તેના ઉપર ફેજદારી રૂએ કામ ચલા-
વી જન્મટીપની શિક્ષા કરાવી. આથી અલીમહં-

કાદખાન “મુક” ડં બારવડં મદના બત્રિજ કાદરખાન અને અલીદાદ તથા
ઈ. સ. ૧૮૮૫ સં. ૧૯૪૧.

તેનો બાણેજ અલાદાદ અને દીનમહંમદ કે-
ટલાંક જંગલી અને ઝતુની મકરાણીની ટોળી એકઠી કરી બારવટે ની-
કળ્યા. આ ટોળીનું બારવડું “કાદુનું બારવડું” એ નામે પ્રસિદ્ધ છે.

તા. ૧૬ જાનેવારી સને ૧૮૮૫, સંવત્ ૧૯૪૧ પોષ વદી ૩૦
શુક્રવારને રોજ કાદુ બારવડીએ પાટણ મહાલ તાબાના ખીજ ગામ
પાસે સરસ્વતી નદી ઉતરી સરકારી રીસાલાના સ્વાર કપીરખાં તથા
બડામીયાને ગોળીથી મારી બારવડું શરૂ કર્યું જે સુમારે એક વર્ષ અને
૪ માસ સુધી ચાલ્યું હતું. જેનો અંત આણવામાં જુનાગઢ સરકાર-
ને ધણો ખર્ચ કરવો પડ્યો અને છેવટે ખીટીશ સરકાર પાસેથી કર્નલ
હંદ્રી સાહેબ જેવા અનુભવી અને બાહોશ પોલીસ અમલદારની નોક-
રી માગવામાં આવી હતી.

અંગ્રેજ અધિકારીની દેખરેખ નીચે બહોળા ખર્ચ અને જોખ-
મથી આ બારવડીયાની ટોળી પકડવા ધણા ઉપાય લીધા છતાં કાદુએ
જીલ્લમ કરવામાં કાંઈ બાકી રાખી નહોતી. કેટલાંક ગામે ભૂટીને, કે-
ટલાંક ધર બાળીને, કેટલાંકને જહાનથી મારીને અને કેટલાંકનાં નાક,
કાન કાપીને સોરઠમાં શૌર મચાવી મૂક્યો હતો. શરૂઆતમાં અમરા-
પોર ગામની સીમમાં જમાદાર અબ્દલા સુસાની દુકડીને આ બારવ-
ડીયાની ટોળી સાથે બેઠો થતાં લડાઈ થઈ તેમાં કાદુનો ભાઈ અબા-
બકર મરાયો. ભારબાદ ગામેના રક્ષણના ધાણાને ગીરજંગલની ના-
કામંથી એવી મળ્યૂત થઈ કે આખરે બારવડીયાને સ્થીર થવા
સ્થાનક ન રહ્યું તેથી આ મુલકમાંથી નાશી જવાનો તેણે વિચાર કર્યો.
આ વિચાર પાર પાડવામાં કાદુની બેઠેન જીલ્લામાં તેને મદદગાર થઈ
હીવ તરફના કોઈ જહાનની સમગ્ર કરી વેલણના બારાને માર્ગે પોતાનું
ના ભાઈઓને વહાણપર લઈ ગઈ અને ત્યાંથી દમણ તરફ ચલાં. કાદુ

અને અશ્વાદાદ દમણથી રેલ્વે રસ્તે સાકુના વેણમાં કરાંચી તરફ મળે અને જીલ્લામાં દિનમહામદને લઈ મુંબઈ મળે. ત્યાં મુંબઈના પોલીસે-તે-મને શક ઉપર પકડ્યાં; દિનમહામદ જેવી રીતે મુંબઈમાં પકડાયો તે-વીજ રીતે મુંબઈ નાયક કાદરખા (કાફુ) તથા અશ્વાદ કરાંચીની પો-લીસને હાથ મળ્યા, પણ ત્યાં કાદરખાએ પકડનાર પોલીસ સીપાઇનું ખૂન કર્યું અને એક બેને સખ્ત જખમી કર્યા બાદ તે પકડાયો. કરાંચીમાં ખૂનનો ગુન્હો કરતાં તે ગુન્હાની તજવીજ ત્યાં ચાલી તેમાં ગુન્હો સા-બીત થતાં કાફુને ફાંસીની સજા થઈ અને કરાંચીમાંજ તેને ફાંસી દીધી. અશ્વાદાદ કરાંચીથી અને દિનમહામદ મુંબઈથી જુનાગઢ સરકારને સોંપાતાં તેના ગુન્હાની તપાસ જુનાગઢમાં ચાલી અને તેના ઉપ-રના ગુન્હાઓ સાબીત થતાં જીવ જતાં સુધી તે બંનેને ફાંસીની શિ-ક્ષા થઈ અને ફાંસીને લાકડે લટકાવ્યા. એ રીતે સને ૧૮૮૭ ના એપ્રિલ માસમાં તેનો અંત આવ્યો.

ઇ. સ. ૧૮૮૫ માં નવાબ સાહેબે ૨૦૦૦) એ હજાર રૂપિયાની ત્રણ સ્કોલરશિપો ઇંગ્લંડ અભ્યાસ કરવા જ-નાર ભોકો માટે સ્થાપી, તેમજ વજીર સાહેબ મદારલ મહામ બહાવદીનમાઇએ પણ ૧૫૦૦ ફોટ હજાર રૂપિયાની સ્કોલરશિપ સ્થાપી.

એજ સાલના અમદા માસમાં મુસલમાનના છોકરાઓને ઉરદુ, ફારશી તથા ઇંગ્રેજીનો વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા માટે મરહુમ નવાબ સા-હેબ મહોબતખાનજીના નામથી “મહોબત અદ્રેસા” નામની પાઠશા-ળા સ્થાપી.

તા. ૨૬ મી ફેબ્રુવારી સને ૧૮૮૭ ને રોજ નામદાર મહારાણી શ્રીવિક્ટોરીયા રાણ્ય માતૃશ્રીને રાણ્ય કર્યાને ૫૦ વર્ષ પૂરાં થયાં તેની ખુશાલીમાં “જયુબીલી” નો મહોત્સવ ખુલાવે નવાબ સાહેબ મહા-દુરખાનજીએ મહા ધામધૂમથી ઉજવ્યો હતો.

પોતાના દેશમાં વેપાર વૃદ્ધિ કરવા સારૂ જેતલસરથી વેરાવળ

ફેલેની સ્થાપના ઈ. સ. ૧૮૮૭, સંવત ૧૮૪૪.

મુખી તા. ૩ ડીસેમ્બર સને ૧૮૮૭, સંવત ૧૮૪૪ ના પોષ શુદ્ધ ૧૫ શુક્રવારને રોજ “જુનાગઢ સ્ટેટ રેલ્વે” ખોલી.

તારીખ ૧૯ મી જાનેવારી સને ૧૮૮૮, ગુરવારને રોજ એક બજા અને બજાકાદાર દરબાર ભરી મુખ્ય ઇ. સ. ૧૮૮૮, સંવત ૧૮૪૪ ની ક્રિયા ઇ. સ. ૧૮૮૮ લોકાના ગવર્નર લોડે રે’ સાહેબના હાથથી “જુડ હાઉસ પૂર્વ” વસાવવાનો પાયો નાંખવાની ક્રિયા કરી હતી.

ઇ. સ. ૧૮૮૯, સંવત ૧૮૪૫, ની સાલમાં દિવાન હરિદાસ વિહારીદાસે પોતાની માયાળુ માતૃશ્રી હેતાબાની દામોદરજી કુંડ ઉપરના પુણ્ય યાત્રા સ્મર્યાએ દામોદરજી કુંડ ઉપર પૂજા બંધાવવાનું ઇ. સ. ૧૮૮૯, સંવત ૧૮૪૫, ધાવ્યો.

ખુદાવંદ નવાબ સાહેબને ઢોરનો સારો શોખ હોવાથી તા. ૨ ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૮૮, સંવત ૧૮૪૪ ના માહ વદી ૫ ગુરવારને રોજ જુનાગઢ ખાતે ઢોરોનું પ્રદર્શન ભર્યું હતું.

હાતારના ડુંગરની હવા રક્તપીતના રોગીને હાયદાકારક છે તેથી ડુંગરની તલાટીમાં તા. ૨૧ માર્ચ સને ૧૮૯૦, સંવત ૧૮૪૬ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧ શુક્રવારને રોજ મહારાણી શ્રી વિક્ટોરીયાના પૌત્ર પ્રિન્સ આલ્ફર્ટ વિક્ટર ક્રિશ્ચિયન એડવર્ડ ઓફ વેલ્સના હાથથી પતીયલ રોગ શાંતિક શાળાનો પાયો નાંખાયો.

નવાબ સાહેબના સ્તુત્ય કામથી ખુશી થઇ ખીટીસ સરકાર તરફથી મુખ્ય ઇલાકાના ગવર્નરે તા. ૨૬ નવેમ્બર સને ૧૮૯૦, સંવત ૧૮૪૭ કાર્તિક શુદ્ધ ૯ સનીવારને રોજ “માન્ટ કમાન્ડર ઓફ ધી મેરિટ એમીનન્ટ ઓર્ડર ઓફ ધી ઇન્ડિયન એમ્પાયર” એટલે “ઇ. સી. આઇ ઇ.” નો માનભરેલો ચાંદ આપ્યો. આ

માંદ મેળવ્યાને માત્ર ૧ વર્ષ થયું એટલામાં નવાળ સાહેબને ક્ષયનો રોગ લાગ્યું થયો જેમાં તે નામદારની જાંઘી-

નવાળ સાહેબ બહાદુર ખાનજી જેહેરતનશીબ થયું.
ઈ. સ. ૧૮૬૧. સં. ૧૯૪૮.

નો સંવત્ ૧૯૪૮ પોષ વદી ૭ શુક્રવાર, તા. ૨૧ જાનેવારી સને ૧૮૬૨ ને રોજ અંત આવ્યો.

તેમને કંઈ પણ સંતતિ ન હોવાથી તેની પાછળ તેમના બાપ રસુલ-ખાનજી તા. ૨૩ જાનેવારી સને ૧૮૬૨, સં-

નવાળ સાહેબ રસુલખાનજી માર્કેટની પુત્ર.
ઈ. સ. ૧૮૬૨. સં. ૧૯૪૮.

વત્ ૧૯૪૮ પોષ વદી ૬ શનીવારને રોજ ત-ખતનસીન થયા; તે નામદારને રાજ્યભાદી આ-પવા માટે ખીટીશ સરકાર તરફથી કાઠિયાવાડ-

ના પોલીટીકલ એજન્ટ ઇ. સી. કે. એલીવન્ટ સી. આઇ. ઇ. સી. એસ. સાહેબે તા. ૨૦ જુન સને ૧૮૬૨, સંવત્ ૧૯૪૮ ના જ્યેષ્ઠ વદી ૧૦ સોમવારને રોજ મહોબત મદ્રેશમાં દરબાર બરી પુશાલી બતાવી.

પ્રદાવંત નવાળ સાહેબ રસુલખાનજી બાહાદુર બાખીને અમન-બખ્તો નામનાં એક રાણી હતાં તેને પેટે સંવત્ ૧૮૩૮ ના શક્યુન શુદી ૪ શુક્રવાર, તા. ૪ થી માર્ચ સન ૧૮૮૧ તારીખ ૩ રબીઉલ આખર, સને ૧૨૯૮ હીજરીને રોજ શાહબક્ષ શેરજીભાખાનજી નામે પુત્ર અવતર્યા જે હાલ યુવરાજ છે.

સંવત્ ૧૯૪૯ ના જ્યેષ્ઠ શુદી ૧૩ રવિવાર, તા. ૨૮ મી મે સને

દિવાન હરિદાસ વિહારી-દાસને રજા ઉપર જવું. અ-ને યુનીલાલ સારાભાઈને દિવાનપદ મળવું. ઇ. સ. ૧૮૯૩. સં. ૧૯૪૯.

૧૮૯૩ ને રોજ દિવાન રાવળબાહુર હરિદાસ વિહારીદાસ એક વર્ષની રજા લઇ જતાં તેમની જગાએ આકટીંગ દિવાન તરીકે અમદાવાદના વડનગરા નાગર યુનીલાલ સારાભાઈની નીમ-ણાક થઇ; એજ વર્ષમાં એટલે સંવત્ ૧૯૪૯

ના ખીજ અસાડ શુદી ૧૨ મંગળવાર, તા. ૨૫ મી જુલાઇ સને ૧૮૯૩ ના મોહોરમ માસમાં પાટણના અનુની મુસલમાન

સોમનાથપાટણના કુલડ ઇ. સ. ૧૮૯૩ સં. ૧૯૪૯.

ભોડાએ કુલડ ઉઠાવી કેટલાક હોદ્દા સોમપુરા

બ્રાહ્મણને કાપી નાંખ્યા. આમાં મુખ્ય વલન-મીમાં સૈયદ વગેરે મુસલમાનો હતા, તેને પકડી ન્યાયે પહોંચાડી ચો-ખ શિક્ષા કરી.

એજ સાથ (સ. ૧૮૯૩) ના નવેમ્બર માસની તા. ૨૩ મી

વજર સાહેબ બહાઈદિ-
નભાઈને સી. આઈ. ઈ. નો
આંદ પ્ર. લોડ હેરસે આ-
ખો. ઈ. સ. ૧૮૯૩.
સં. ૧૯૫૦.

સંવત ૧૯૫૦ ના કાર્તિક શુદ્ધ ૧૫ ગુ.
સ્વારને રોજ મુંબઈના ગવર્નર લોડ હેરસે સા-
હેબે વજર સાહેબ બહાવદીનભાઈને રાજ્યમા-
તા મહારાણીશ્રી વિક્ટોરીયા તરફથી સી. આઈ.
ઈ. નો માનવંતો આંદ આપ્યો.

પોતાની એક

દિવાન હરિદાસ વિહારી-
દાસગુ' રાજ પુગી થયે આ-
વડું, અને પોતાનો હુદ્દો
છોડા ચુનીલાલ સારાભાઈ-
ગુ' અમદાવાદ જડું.
ઈ. સ. ૧૮૯૪. સં. ૧૯૫૦.

વર્ષની રમ પૂરી થવાથી તા. ૧ લી અગષ્ટ
સને ૧૮૯૪, સં. ૧૯૫૦ ના અષાઢ વદી ૩૦
બુધવારને રોજ રાવબહાદુર હરિદાસ વિહારી-
દાસે પોતાની (દિવાનની) જગોનો ચાર્જ લીધો
અને ચુનીલાલ સારાભાઈ અમદાવાદ ગયા.

પોતાની પાછળની

દિવાન હરિદાસ વિહારી-
દાસગુ' રાજનામુ.
ઈ. સ. ૧૮૯૫ સં. ૧૯૫૧.

જાંદગી ઈશ્વરભક્તિમાં ગાળવાના હેતુથી રા-
વસાહેબ હરિદાસ વિહારીદાસે રાજનામું આપ્યું
જે તારીખ ૧૬ મી જાનેવારી સને ૧૮૯૫,
સંવત ૧૯૫૧ ના પોષ વદી ૬ બુધવારને રોજ મં.

પંડિત શ્યામજી કૃષ્ણવ-
ર્મા બારીસ્ટર દિવાનપદ
અકાળુ કરૂ. ઈ. સ. ૧૮૯૫,
સં. ૧૯૫૧.

જુર થયું તેની જગોનો ચાર્જ કમ્પના રહીશ
પંડિત શ્યામજી કૃષ્ણવર્મા બારીસ્ટર એટલો એ
લીધો.

હરિદાસ ભાઈએ પોતાના કાર્યભારમાં પ્રજના લાભ અને સુ-
ખનાં સાધનો વધારી પ્રજાપ્રીતિ મેળવી હતી. હરિદાસભાઈને દિવાનપદ
પ્રાપ્ત થતાં રાજ્યના વિશ્વાસુ વજર સાહેબ બહાવદીનભાઈ સાથે એક-
રાગ થઈ જુનાગઢ રાજ્યમાં મહત્કાર્યો કર્યા છે. રાજ્યભક્તિથી તથા
હિતકારિણી સહ સૂચનાઓથી રાજ્યકર્તાઓની મનુતા અને વિશ્વાસુ-
તેણે સંપાદન કર્યા હતાં. પ્રમાણિકતા, સ્વતંત્રતા અને શક્તિથી તેણે
ઇંગ્રેજ અમલદારોના ઉચ્ચ મત મેળવ્યા હતા, તેમાં સત્ય અને વચ્ચળ
પાળવાનો આગ્રહ, જાતે શ્રમ લેવાનો શક્તિ, સંબંધીની, અને તેમ
મમતા, પીડામાં સહન શક્તિ, આશાને મર્યાદામાં રાખવું

ડંબરોનો અભાવ, આતુરેમ, દ્રઢતા, નિર્ભીજતા, એકનિષ્ઠા, નિરભિ-
માન, એ આદિ પ્રદિષ્ટ ગુણો અનુસરણીય હતા. પંડિત સ્વામીશ્રી કૃષ્ણવર્મા-
નો કાર્યભાર માત્ર ૭ માસ ૨૮ દિવસ ચાલ્યો, દરમિયાનમાં રાજ્ય
સાથે અનુચિતપણું થવાથી હજુર હુકમ નંબર ૧ના ફરમાનથી તા. ૧૪
મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૫, સંવત્ ૧૯૫૧ ના બાદરવા વદી ૧૦

પંડિત સ્વામીશ્રી કૃષ્ણવર્માને મોકળા કરવા અને માલ દિવાન હરીદાસના બાઇ બહેચરદાસે આ દિવાન પદ ધારણ કરવું. ઇ. સ. ૧૮૯૫ સં. ૧૯૫૧.

શનીવારને રોજ તે પંડિતને રાજ્ય કાર્યભારથી મોકળા કર્યા, અને તેની જગ્યાએ નડીયાદના પ્રસિદ્ધ કુટુંબના ગૃહસ્થ અને માલ દિવાન હરિદાસ વિહારીદાસના બાઇ બહેચરદાસ વિહારીદાસ ઉદ્દે “માનસાહેબ” ને તા. ૨૩ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૫, સંવત્ ૧૯૫૧ ના આસો શુદ્ધ ૫ વાર સોમે આ-કટીંગ દિવાન નીમવામાં આવ્યા, તે સાહેબે પોતાના સદુદ્યોગ, સરલ સ્વભાવ, લોકહિતચુદ્ધિ, નિરભિમાન, શ્રમસહિષ્ણુતા, વગેરે ગુણોથી પ્રજાધ્યાર મેળવ્યો છે.

પોતાના રાજ્યના ધનામી, ખેરાતી તથા પસાવતી જમીન ખાનારાઓની જમીન જેને માટે વખતોવખત વાંધો ઉઠતો તેનો નિવેડો કરવાનું અગત્ય જણાતાં આ નવાજ સાહેબે તા. ૮ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૫, સંવત્ ૧૯૫૧ ના બાદરવા વદી ૪ રવિવારને રોજ એ. એફ. મેકોનીકી આઇ. સી. એસ. ના હાથ નીચે “એલીએનેશન સેટ-અમેન્ટ (નીવેડો કરનાર)” ખાતું સ્થાપ્યું.

એલીએનેશન સેટઅમેન્ટ ખાતાનું રૂ. ૫૦૦ થુ. ઇ. સ. ૧૮૯૫, સંવત્ ૧૯૫૧.

કાફુનું બારવડું બંધ પડ્યા પછી થોડો વખત શાંતિ રહી પણ દીર્ઘદેષી, ફૂર અને કૃતક મકરાણીની છાતીમાંથી તેમના મરણુ મથેલા સગાઓના મોતના વેરનો આગ્રિ જે ધુંધવાયા કરતો હતો તે પાછો અલીમહંમદની બહેન એમણાંચુએ પ્રદિષ્ટ કીધો એટલે ઇ. સ. ૧૮૯૬ ના બારવડાનો મુખ્ય બદમાસ ફકીરમહંમદ જે તેનો જીવતો રહેતો દીકરો હતો, તેને બારવડે કાઢ્યો.

મકરાણી ફકીરમહંમદનું મોત ૧૮૯૬,

ઇશ્વાજના ખુનરેજનો બનાવ બ્યતીત થયા પછી એમણાંબુના પ્રથમના ધણી શેરમહંમદથી પેદા થયેલ દીકરો અલાદાદ અને દીન-મહંમદ બારવટે હતા છતાં સરકારે એમણાંબુના બીજા ધણી લશ્કરા-નને તેના કબજાની જમીન સરકાર મરજી સુધી સર્વ પ્રકારના ચાલતા ખેડુ હક આપવાની શરતે તેની પાસે રહેવા દીધી હતી. વૃદ્ધ વયને લી-ધે લશ્કરાનથી ખેડતું કામ બરોબર થતું નહીં અને જે ઠેકાણે આગળ બની ગયેલ નેષ્ટ બનાવથી મકરાણી જેવા અધિચારી અને કૂર લોકો-ની વૃત્તિઓનો જુસ્સો ઉશ્કેરાય અને ઝેર મળે તેવાં મરજી થાય તે ઠે-કાણે તે વધુ વખત કુટુંબ સહિત ન રહે તેા સાફ એ વિચારથી લશ્ક-રાનને ઇશ્વાજની જમીન છોડી દેવા હુકમ કર્યો તેથી લશ્કરાને પોતા-ની ખેડી તૈયાર કરેલી જમીનનો ૧ વર્ષ માટે કબજો રહેવા દેવા અ-રજ કરી તે મંજૂર કરી અને સંવત ૧૯૫૧ માં બીજા ખેડુને સોંપી, આ વખતે લશ્કરાન શુજરી ગયો હતો. પોતાના બાપના કબજાની જમીન છોડાવી લીધી તે વાત આગળ પાડીને પણ અંદરખાનેથી અ-લિમહંમદ અને કાદરબક્ષ તથા અલાદાદ અને દીનમહંમદના થયેલા મોતની લામણીનો અગ્નિ કે જે આ કુટુંબનાં પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરૂષના હ-દયમાં પ્રબલિત હતો, પણ કોઇ વેર લેવાની શક્તિ ધરાવનાર ઉમ્મર લાયક પુરૂષ ન હોવાથી ધુંધવાયા કરતો હતો તે ફકીરમહંમદ અને કાદુના બાણેજ નયુ તથા અલાદાદ ઉમ્મરમાં આવવાથી એકદમ પ્ર-દિપ્ત થયો, તેથી ત્રણે સંલોએ વેર લેવાને ધરાદે એક ટાળી બાંધી લૂ-ટફાટ કરવા બહાર પડવાનો નિશ્ચય કરી તા. ૧ લી જાન્યુઆરી સને ૧૮૯૬, સંવત ૧૯૫૨ ના પોષ વદી ૧ બુધવારને રોજ મહાલ સુત્રા-પાડા તાબાના ગામ જુવાટીંબી અને વસાવડમાં હથીઆરબંધ પ્રવેશ કરી લૂટ ચલાવી, અને લાંથી મહાલગીર તાબાના ગામ રક્ષકમાં જઇ બે ખૂન કરી એસમાજી રૂપા કે જે કાદુ સાથે પ્રથમ સામીલ હતો પણ પાછળથી મોરારું ખાંધ જુનામઢ સરકારને મળી ગયો હતો. તે-નાં નાક, કાન કાપી જીવું વેર લીધું. અને ગીર તથા આસપાસના મુલકમાં ફેર વર્તીવવા લાગ્યા. કાદરબક્ષના બારવટાનાં કમકમાટ ઉપ-જવનારાં કૃત્યો તેમના હૃદયમાં એક નાશ ઝડપ ગયા નહોતાં; તેમાં ત્રાસ વર્તાવનાર બુલ્લમની કળ હજી પૂરેપૂરી વળી નહોતી, અને તેમ

નાં કૃત્યના જન્મભો હજી સંપૂર્ણ રૂઝાણા નહોતા તેટલામાં તેજ હરા-
મખોરના સગા ફરી બારવડીયા થઇ બહાર પડેલા જાણી મરીબ રૈય-
તનાં હૃદયો ચરચર કંપવા લાગ્યાં; પ્રજા હિમ્મત હારી ગઇ. “ ઉગતા
હરદને ઉગતાંજ ડાંબવું એ વધારે સાઈ છે.” એ મૂત્ર પ્રમાણે આ ટો-
ળીનો ઘૂર્ત નાશ કરવા અને બચમાં પડેલી પ્રજાને દીલાસો મળે તેવી
યોજના કરવા નાયબ દિવાન રા. રા. પુરષોત્તમરાય સુંદરજી ઝાલાએ
સધળી કમાન પોતાના હાથમાં લીધી.

રાજ્યમાં બારવડા જેવું સંકટ આવે અને નિરાધાર રૈયત ઉપર
રાજાને ત્રાસ આપવા ખાતરજ કેર વર્તાવવામાં આવે ત્યારે તેવા ગુ-
ન્હાને અટકાવવા સાઈ માણસો લઇ બહાર નીકળવું; એ રાજ્યના સર-
દાર, અમીર વગેરે જાગીર કે ઇનામ ખાનાર વર્ગનું કામ છે. રા. રા.
પુરષોત્તમરાય સુંદરજી ઝાલા એક નાગર ગૃહસ્થ હોવાથી કાળની ગતિ
પ્રમાણે તે કોમ મુત્સદી વર્ગમાંજ ગણાય છે, પરંતુ નાગર ગૃહસ્થમાંના
ઉત્તમોત્તમ પ્રાચીન કુળના પુત્ર હોવાથી એમનામાં મુત્સદી વિદ્યા અને
યોગ્યતા સાથે યુદ્ધ કૌશલ્યની ન્યૂનતા નથી, તેણે પોતાનું જીવનપૂર્ણ,
કાર્યચાતુર્ય, ગતિચાપલ્ય વગેરે મોટા ગુણોથી પોતાના પૂર્વજોની
બહાદુરીનાં વાંચવામાં આવતાં વર્ણનોની સત્યતાનો પુરાવો સાબિત
કરી આપ્યો.

તેણે ગીરમાં હામ હામ નાકાબંધી કરી હરામખોરો લટકાટ ન
કરી શકે તેવો બંદોબસ્ત કર્યો. જેખમ જણાય તેવે સ્થળે થાણાં મૂ-
ક્યાં અને પોતે ગીરના મુખ્ય ભાગમાં કેટલાક સિપાઇ અને યુદ્ધ સા-
મગ્રી લઇ પોલીસના ઉપરી અધિકારીને સાથે રાખી મુકામ કરી રહ્યા.
આથી હરામખોરોથી જુનાગઢના મુલકમાં ટકાવું નહીં. અને ૧ મા-
સની અંદર તેનો જુલમ મોજો પડ્યો; હરામખોરોની ટોળીના મદદ-
ગારો તથા તેમની સાથે સામેલ થઈ ત્રાસ વર્તાવનારના પત્તા મેળવી
પકડતા માંડ્યા; પરાયા તાલુકામાં પકડાવી અટકાવમાં સેવરાવવા માં-
ડ્યા, અને તેવા લોકોનાં સર્ગાવહાલાંને એકઠાં કરી એક સ્થળે રાખ-
વામાં આવ્યાં.

હરામખોરોના સંગીઓ અને સહાયકો જેમ જેમ પકડાતા અ-

યા તેમ તેમ વધારે હકીકત મળતી ગઇ તેથી વધારે બદાવસ્ત થ-
 યો; માયકવાડી મહાલધારી તાબાના જલજીવડી ગામનો બસોમ
 ફરીદ ઇજત જે તે ગામમાં બે ખૂનકરી ફકીરમહંમદની ટોળીમાં મ-
 જ્યો હતો, તે નાયજ દિવાન સાહેબની પાસે આવી પોતાનાં હથિયાર
 છોડી વિસાવદર મહાલના ગામ માલસિકા મુકામે શર્ણ થયો, આ બ-
 નાવથી હરામખોરોની ટોળી વધારે નરમ પડી, અને ગાયકવાડી પોલી-
 સનો બેટો થવાથી હરામખોરોની ટોળીનો ઉપનાયક નથુ, ગાયકવાડ
 તાબાના સમઢીયાળા ગામમાં મરાણો, અને ફરીદ શર્ણ થયો. આ બ-
 બર પડતાં ફકીરમહંમદની ફીકર વધી; જીનાં આશ્રમ અને પડંગા જે
 ફરીદ જાણતો હતો તે છોડ્યાં પડ્યાં, અને નવા કરવાની શક્તિ તે-
 નામાં રહી નહીં, તેથી ગીરમાં છુપાતા તથા બટકતા અને તે ગીરની
 ગીસ્તોના જોવામાં આવતા, ગીસ્ત તેની પુકે પડી તેથી જીવ બચાવ-
 વા નાસતાં ગીર જંગલમાં જાતરડી નદી પાસે આવ્યો; આંહી વર્ષાદનું
 પૂણું જોર હતું અને નદી પણ પૂર જોસમાં હતી તેમાં પડી સામે કાં-
 ઠે જવાનો પ્રયત્ન કરતાં બદમાસ ફકીરમહંમદ ફસાયો. નદીએ ગીસ્ત-
 ના નાયકનું કામ સાર્યું, અને એકદમ તેને ખેંચી ચાલી; ધોર ધુનામાં
 ગોંધી પ્રાણ લીધો તથા તેના મૃતશરીર (લાશ) ને હડસેલી સોંગવ-
 ડા નદીને સ્વાધીન કર્યું. જે લાશ જામવાળા પાસેથી હાથ આવી. બા-
 કી રહેલા અલાદાદ અને કાલામદોસ નાયકના મર્ણુથી કંઠાળી વધિ.
 ચલાવી. તા. ૨૨ મી અકટોબર સને ૧૮૯૬, સંવત્ ૧૯૫૨ ના આ-
 સં વદ ૧ ગુરુવારને રોજ માળીયા તાબાના ગામ તરસીંગડાના મકરા-
 થી દિલ્લમુરાદ જામએ જે અલાદાદનો માસો હતો તેની મારફત મા-
 જીયા વહિવટદાર રા. જસવંતરાય મયાશંકર પાસે થઇ નાયજ દિવાન
 સાહેબ હજુર શર્ણ થઇ હથિયાર છોડ્યાં. એ રીતે બૂખ, તરસ, ટાઢ,
 તડકો, વર્ષાદ વગેરેની વિટંબના વેડી મહેનત અને રંજ ખેચી બારવ-
 ટીયા ટોળીનો નાશ કર્યો તે સંજો નવાજ સાહેબ રસુલખાનજી ત-
 રફથી કદર કરનારે. પ્રમાણ રા. રા. પુરષોત્તમરાયને પ્રાપ્ત થયું એવું
 હરકોષ ઉચ્ચ બહાદુર અને નિઃસ્વાર્થ ગૃહસ્થને ઇષ્ટ હોષને ઝિંખત
 હોય છે.

રા. રા. પુરષોત્તમરાયે પોતાના નાયજ દિવાન પદમાં રહી લો-

કોની સારી પ્રીતિ મેળવી છે. દૂર દક્ષિ, સહનશક્તિ, ધૈર્ય, અધિકાર-મદનો કે બુદ્ધિમદનો અભાવ, સરળતા, નિરભિમાનતા, મુશ્કરામ, અ-ને મુશ્કરતા, તીવ્ર બુદ્ધિ અને મહાશયતા વગેરે ચમકશ્પી શુભ મુ-શ્કર પ્રજાનું હૃદય ખેંચી લીધું છે.

કુવા વગેરેમાંથી મુશીબતે ખેંચી પ્રજાવર્ગ પાણી પીએ છે, તે હરકત દૂર કરી દરેકને ઘેર નળથી પાણી પહોંચતું આવ્યું તેમ કર-વા જવાશય ખાતું સ્થાપી ગીરનાર પર્વતમાં આવેલ ચાકુંડી અને ખોડીયાળ ધુના ઉપર ત-
ખાવહીન જલાજયનું ખાતું આવેલ ચાકુંડી અને ખોડીયાળ ધુના ઉપર ત-
 મુકુરત કરવું. ઈ. સ. ૧૮૬૭-
 સં. ૧૮૫૩
 લાવ બાંધી ઉપરકોટમાં તળાવ જેવી ઠાંકીઓ કરી તેમાં નળ મારફતે પાણી લઇ આવી તે-માંથી શહેરમાં દરેક ઘેર નળ આપવા એમ ધારી તા. ૨૨ માર્ચ સને ૧૮૬૭, સંવત્ ૧૮૫૩ ના માહાવદ્ ૫ સોમવારને રોજ કાઠિયાવાડના પોલીટીકલ એજન્ટ જી. એમ. હંટર સાહેબને હસ્તે “જલાશયને” પાચો નંખાવ્યો. આથી ઉપરકોટમાં ધણો સુધારો થયો છે. અને તેમાંથી પ્રાચીન શિક્ષાઓ વગેરે ધણા મળી આવે છે.

તા. ૨૫ મી માર્ચ સને ૧૮૬૭, સંવત્ ૧૮૫૩ ના મહા વદી ૮ ગુરવારને રોજ પોતાની પ્રજાવિદ્યાના વેદી વિદેશ જઈ કોળવણી લે છે એમ જણાયાથી વજ-
ખાવહીન કે.લેજન્ટ સ્થાપ-
 ન કરવું. ઈ. સ. ૧૮૬૭,
 સં. ૧૮૫૩.
 ર સાહેબ ખાવહીનભાઈએ કાઠિયાવાડના પો-લીટીકલ એજન્ટ જી. એમ. હંટર સાહેબને હા-થે “કોલેજ” નું ખાતું મૂકતું કરાવી તે કોલેજમાં ભેવાતી કોળવણી આ-હી આપવા “ખાવહીન કોલેજ” સ્થાપન કરી.

નામદાર મહારાણીશ્રી વિક્ટોરીયા રાજ્યમાતૃશ્રીને સન્ન્ય કયાંને ૬૦ વર્ષ પૂરાં થતાં તેની ખુશાલીમાં “કાયમન જયબીલ્ડી” કિંવા “હીરકેસર” મહા ધામધૂ-
કાયમન જયબીલ્ડીને મહો-
 ત્સવ. ઈ. સ. ૧૮૬૭ સં.
 ૧૮૫૩.
 મથી નવખજ સાહેબ રસુલખાનજીએ તા. ૨૧ મી જુન સને ૧૮૬૭, સંવત્ ૧૮૫૩ ના જોડ વદી ૧ સોમવારને રોજ ઉજવ્યો હતો.

પોતાની પ્રજામાં વાંચક વર્ગની સંખ્યા ધણી વધવાથી પ્રથમ

1

2

3